

Het Nieuwe Instituut

Geheugen van het
ontworpen landschap

Het belang van archivering
van tuin- en landschapsarchitectuur

Advies aan het Ministerie van
Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Noël van Dooren
Marieke Francke

Het Nieuwe Instituut
Rotterdam, juli 2021

Voorwoord

Inventarisatie Tuin- en Landschapsarchitectuur

Introductie

Hierbij treft u de Inventarisatie Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur: Geheugen van het ontworpen landschap. Deze rapportage vormt de afsluiting van een traject dat de samenstellers met uiteenlopende partijen in gesprek heeft gebracht. Betrokkenheid bij het behoud en beheer van de archieven van tuin- en landschapsarchitectuur was voor vrijwel alle deelnemers de aanleiding om groepsbijeenkomsten en een online conferentie bij te wonen, of zich in één van ruim veertig individuele sessies te laten interviewen. Mede door dit onderzoek lijkt de aandacht voor dit erfgoed weer in een stroomversnelling te zijn geraakt. Diverse partijen die direct of zijdelings bij het archiefvraagstuk betrokken zijn, hebben zich bereid getoond ook in een volgende fase te willen meedenken over een netwerk dat oplossingen kan bieden voor verweesde of bedreigde archieven en de aansluiting bij het erfgoed dat al wel onderdak vond. Die handschoen kan hopelijk met een vervolgoopdracht tot een verdere verkenning worden opgepakt.

Beleidscontext Het Nieuwe Instituut

Als opdrachtnemer van deze initiële inventarisatie begeleidde Het Nieuwe Instituut de werkzaamheden van de onderzoekers. In hun werk concentreerden zij zich op het ontworpen landschap, en meer in het bijzonder op de tuinen en landschappen die met een culturele ambitie zijn vormgegeven. Het Nieuwe Instituut zou het perspectief – en dus ook de partijen waarmee het gesprek over een mogelijk netwerk wordt gevoerd – op termijn graag verbreden. Vanzelfsprekend kijkt het in dit stadium allereerst naar de archieven die binnen de sector van tuin- en landschapsarchitectuur zijn en worden gevormd. Maar landschappen en tuinen ontstaan ook door de inbreng van niet-specialisten. Waar mogelijk zou de archiefvorming en -ontsluiting recht moeten doen aan het belang van alle invloeden op Nederlandse landschappen

en tuinen. Voor elke discipline die Het Nieuwe Instituut bestrijkt geldt dat het een inclusieve benadering prefereert. De traditionele focus op ontwerp als proces en uitkomst van een exclusieve beroepspraktijk wordt op allerlei manieren ter discussie gesteld. Ontwerp is niet meer uitsluitend voorbehouden aan de gediplomeerde gemeenschappen van professionals. En de beschouwing van de ontwerpen is al evenmin het particuliere domein van een groepje specialisten. Het instituut neemt meerstemmigheid als een leidend principe, daarom is het volkomen logisch dat het een podium wil bieden aan zoveel mogelijk verschillende praktijken en zienswijzen, zeker ook wanneer het één van de langlopende onderzoekslijnen van het instituut betreft: Landschap en Interieur.

Zo besteedde Het Nieuwe Instituut op verschillende manieren aandacht aan de ruimtelijke strategieën van de kraakbeweging en hun invloed op het denken over de stad en op een nieuw ‘ontwerp’ van collectiviteit. Sindsdien zijn de kraakarchieven onderdeel geworden van de Rijkscollectie voor Nederlandse Architectuur en Stedenbouw, waarmee ze op gelijke voet zijn geplaatst met de oeuvres van architecten of typologieën in de bouwkunst. In het kader van de langlopende onderzoekslijn Landschap en Interieur keek het instituut de afgelopen jaren bijvoorbeeld ook naar de landschappelijke effecten van de naoorlogse, op rationalisatie gebaseerde Europese landbouwpolitiek, belichaamd in de persoon van Sicco Mansholt. Daar domineerde het politieke primaat de vormgeving van complete agrarische gebieden en gemeenschappen. Onderzoek – zoals het meerjarige researchproject Automated Landscapes – naar de ontmenselijkte techno-landschappen rond datacenters en de volledig geautomatiseerde kas-tuinbouw laat zien dat cruciale ontwerpbeslissingen in handen zijn van private partijen die met hun ingrepen in belangrijke mate de leefomgeving bepalen.

Voor al op het niveau van de tuin doet zich het afgelopen decennium een buitengewoon interessante

ontwikkeling voor. Nu het besef van de verstoorde verhouding tussen natuur en menselijke schepingsdrang groeit, ontstaan talloze initiatieven die de tuin als proefstation benutten voor een nieuw te vormen ecologisch evenwicht, met urgente onderwerpen als biodiversiteit en wateropslag als centrale noties. De mens lijkt afstand te doen van zijn rol als de vanzelfsprekende bedwinger van de natuur. Juist door zijn bescheiden schaal blijkt de tuin uitstekend geschikt als instrument van verzet tegen het gecontroleerde, geïndustrialiseerde, efficiënte landschap en een levens- en consumptiewijze die op uitputting in plaats van synergie met de natuur gebaseerd is. De tuin is een plek voor vele organismen en allerlei materie, zowel biologisch als technologisch. Daarmee sluiten tuinen – zeker binnen een stedelijke context – naadloos aan bij het meer-dan-menselijke perspectief dat Het Nieuwe Instituut in zijn beleid als speerpunt heeft benoemd en bijvoorbeeld in de tijdelijke academie voor meer-den-menselijke kennis Neuhaus heeft onderzocht. Bovendien is het in lijn met het streven naar meerstemmigheid. Professionele ontwerpers, kunstenaars, activisten en burgers blijken elkaar in de herdefinitie van de tuin te vinden en te versterken.

Focus op de professie

Het lag in de aard van de opdracht dat de hier gepresenteerde inventarisatie zich vrijwel geheel richt op het erfgoed dat direct in verband te brengen is met de professionele praktijken van Nederlandse tuin- en landschapsarchitecten. De erfgoedwaarde van hun tekeningen, schetsen, modellen, foto's, voorstellen en geschreven documenten vormt de kern van de adviezen in bijgaande rapportage. Daar is reden toe. Professionals in de sector – zo bleek nog eens tijdens de uitgebreide verkenning in het veld door samenstellers Noël van Dooren en Marieke Francke – tonen zich bezorgd over de bestendigheid en toegankelijkheid van hun archieven voor latere gebruikers. Om zich heen zien zij hoe de documentatie rond het werk van hun voorgangers lang niet altijd een goede plek heeft gekregen. Of versnipperd en veelal moeilijk vindbaar is gearchiveerd. Archiven en documentaties zijn simpelweg verdwenen of dreigen ontoegan-

kelijk te worden, waarmee het geheugen van de discipline verder aangetast raakt. Dat kan ook gebeuren met hooggewaardeerde oeuvres, terwijl de archiven van onomstotelijk belang zijn voor het begrijpen, behouden en mogelijk laten transformeren van het ontworpen Nederlandse landschap.

De rapportage is te lezen als een hartenkreet van de beroepsgroep en de kringen daaromheen, waaronder die van onderwijs en onderzoek. Terwijl de waarde van het (ontworpen) landschap breed wordt onderschreven, en te pas en te onpas wordt opgevoerd als argument in discussies over de ruimtelijke transitie waar het land mee te maken heeft, blijft de discipline voor velen onzichtbaar. Dat gebrek aan herkenning speelt een cruciale rol in de publieke perceptie, zowel wat betreft tuin- en landschapsarchitectuur zelf als voor de betekenis van de gearchiveerde nalatenschap. Tuinen en landschappen hebben nu eenmaal tijd nodig voordat de kwaliteit van de ontwerptentaties zichtbaar wordt. Daardoor manifesteren ze zich niet in één klap – zoals nieuw ontworpen producten of gebouwen dat kunnen doen – maar als de uitkomst van een geleidelijk en natuurlijk groeiproses. Voor niet-ingewijden is het daarom veel minder vanzelfsprekend de onderliggende 'partituur' te ontdekken en dus te appreciëren. Terwijl de uitkomsten van het werk voor iedereen uiterst zichtbaar zijn en ook zeker worden waargenomen, is het ontwerpproses juist verhoudingsgewijs onzichtbaar. De hybride praktijken van tuin- en landschapsarchitecten – die eigenlijk vrijwel altijd onderdeel zijn van veel grotere teams – dragen daar nog het nodige aan bij. Om de betekenis van hun rol te kunnen doorgronden, is een goed toegankelijke, vermoedelijk decentrale archiefvoorziening onmisbaar.

Het onderzoek heeft geresulteerd in zes adviezen. De kernpunten betreffen:

- De plek van de archieven in het erfgoedbeleid;
- De keuze voor een netwerkvorm;
- De coördinatie van het netwerk;
- De programmatieke werkwijze van het netwerk;
- Op korte termijn concrete acties inzetten;
- Bevordering van een archiefcultuur.

Rijkscollectie als referentie

De aanwezigheid van de Rijkscollectie voor Nederlandse Architectuur en Stedenbouw biedt Het Nieuwe Instituut een onmisbare basis bij het verkennen van de actualiteit en toekomst van het ontwerp. De zorg voor het erfgoed definieert een heldere verantwoordelijkheid, namelijk om dit deel van de ontwerpgeschiedenis duurzaam te behouden en te ontsluiten. Maar juist de afgelopen jaren is gebleken hoe belangrijk de levende collectie ook is als een constante bron van nieuwe ondervraging, en als een referentie bij het speculeren op de rol van ontwerp in de vernieuwing van de samenleving.

De onlangs geopende semipermanente presentaties Tijdelijk Huis van Thuis en Het Ontwerp van het Sociale leveren nog eens een duidelijk bewijs van de veelzijdige rol van het erfgoed. Om met de meest prozaïsche te beginnen: zonder de objecten in de Rijkscollectie en de daaraan verbonden onderzoeken en duidingen hadden de installaties niet tot stand kunnen komen. Veel artefacten, kennis en dwarsverbanden zijn rechtstreeks aan de collectie ontleend en konden daardoor worden gekoppeld aan de urgenties van vandaag. Maar tegelijk is geen van die aspecten in steen gehouwen. Telkens zijn ze de neerslag van keuzeprocessen, van interpretatie, van waardebepaling en van de tijdgeest. In die zin is de Rijkscollectie – net als vrijwel ieder ander archief – op te vatten als een som van velerlei keuzes, lezingen, voorkeuren en actualiteiten. En dus is het nodig om alle processen van collectievorming, beheer, behoud en ontsluiting voortdurend ter discussie te blijven stellen, bijvoorbeeld om de blinde vlekken bloot te leggen of de onderliggende vooraannamen te expliciteren.

Daarmee is tevens benoemd waarom Tijdelijk Huis van Thuis en Het Ontwerp van het Sociale nooit uitsluitend vanuit de Rijkscollectie konden worden gemaakt. De betrokken curatoren en ontwerpers hebben uit een netwerk van sterk uiteenlopende archieven en verzamelingen rond deze kern geput om hun actuele visies te kunnen onderbouwen, verbeelden en aan het publiek over te dragen. Naast de kritische ondervraging van

de collectie en de al even kritische ondervraging van ontwerp zelf, is de omgang met erfgoed vanuit een dergelijke netwerkbenadering kenmerkend voor de insteek die Het Nieuwe Instituut de afgelopen periode heeft ontwikkeld.

Ontsluiting als prioriteit

De planvorming rond de Archiven Design en Digitale Cultuur beruiste al op het idee van het netwerk. Nu komt eenzelfde model naar voren in de Inventarisatie Archiven Tuin- en Landschapsarchitectuur die hier wordt gepresenteerd. Het Nieuwe Instituut ziet meerwaarde in het feit dat deze beweging vanuit het veld zelf op gang wordt gebracht. Onder invloed van digitalisering is fysieke clustering van collecties geen noodzaak meer voor een goede ontsluiting. Het netwerk verenigt als vanzelf verschillende benaderingen en wijzen van omgang met erfgoed. Daarmee biedt het de garantie voor een meerstemmig perspectief op vakgebied, oeuvres, thema's, interpretaties en narratieven. Iedere partner kan een eigen blikrichting en wellicht specialismen toevoegen die geen keurslijf verlangen zolang de collecties maar gezamenlijk worden ontsloten.

In gesprek met Het Nieuwe Instituut blijkt bijvoorbeeld Speciale Collecties WUR (naast Het Nieuwe Instituut de belangrijkste verzameling archieven tuin- en landschapsarchitectuur) geïnteresseerd in een dergelijke samenwerking. Al sinds 2015 wordt deze collectie niet verder uitgebreid, mede op grond van het beperkte gebruik dat onderwijs en onderzoek aan de universiteit van Wageningen van de beschikbare archieven bleken te maken. Door koppeling met andere archieven, en vooral door een gezamenlijke en op de gebruiker afgestemde ontsluiting lijken er nieuwe kansen te ontstaan voor het erfgoed op het gebied van tuin- en landschap(sarchitectuur). Ook aan de universiteit. De gebruikers zullen ongetwijfeld geïnteresseerd zijn in de intenties en overwegingen van de ontwerpers, maar het netwerk zal ook andere perspectieven moeten openen. Bijvoorbeeld met betrekking tot de beleidspraktijk en de rollen van de verschillende stakeholders in de ontwikkeling van het landschap. Door de nadruk te leggen bij ontsluiting,

kan het netwerk gebruikers actief betrekken bij het ondervragen en duiden van het erfgoed. En bij het verbinden van die historische bronnen met de ruimtelijke opgaven van vandaag en morgen.

Tot besluit

Concluderend ziet het instituut deze inventarisatie van het archiefvraagstuk in tuin- en landschapsarchitectuur als een eerste stap, een verkenning van het professionele veld. Het brengt de gedeelde zorg over verweesde archieven in beeld en ondersteunt de roep om erkenning van het belang van een gedegen archivering op dit gebied. Naast de blikrichting van professionele auteurs zijn er meerdere perspectieven op tuin en landschap mogelijk. Deze verdienen eveneens aandacht, bijvoorbeeld via een ontsluiting die is gebaseerd op meerdere perspectieven en die dwars door disciplines en beleidsvraagstukken heen snijdt. Daardoor kunnen we het verleden beter duiden en vanuit dat vertrekpunt mogelijke toekomstscenario's schetsen. Het is kenmerkend voor deze tijd om ontwerp te verbinden aan maatschappelijke vraagstukken. Dat zal er ongetwijfeld toe leiden dat maatschappelijke partijen – van burgerinitiatieven tot ondernemingen en stadsecologen – bij het denken over de archieven betrokken zullen raken. Een netwerkbenadering kan helpen het discours op gang te brengen en gezamenlijke ambities te verwoorden. Met het duurzaam digitaal ontsluiten van de tuin- en landschapsarchitectuurarchieven als stip op de horizon.

Josien Paulides
Zakelijk directeur van Het Nieuwe Instituut
met medewerking van Gert Staal

Inhoudsopgave

Advies	17
1. Inleiding	23
2. Kenschets	29
3. Huidige situatie	41
4. Knelpunten	55
5. Conclusies	65
6. Advies	71
7. Vervolg	79
Bijlagen	
Geraadpleegde experts, deelnemers klankbordgroep, rondetafelgesprek en kennisbijeenkomst	87
Geraadpleegde bronnen en literatuur	91
Colofon	93
Beelden	
Plattegrond tuin Van Kooten te Huizen (1962), Pieter Buys Vindplaats: bureau-archief MTD Landschapsarchitecten, 's-Hertogenbosch	
Tekening van de Hollandse delta 1:100.000 (1969), Pjotr Gonggrijp Vindplaats: Het Nieuwe Instituut, Rotterdam	
Diagram bij het ontwerp voor het landschap van de Oosterschelde stormvloedkering (1990), West 8 Vindplaats: bureau-archief West 8, Rotterdam	
Tekening regionaal ruimtelijk kader Midden-IJssel, vooruitlopend op Ruimte voor de Rivier (2003), H+N+S Landschapsarchitecten Vindplaats: bureau-archief H+N+S Landschapsarchitecten, Amersfoort	
Krijtschets voor de stedenbouwkundige hoofdopzet van Almere (1976), Alle Hosper Vindplaats: Het Nieuwe Instituut, Rotterdam	
Tekening bij herstel- en beheerplan voor Kasteel Groeneveld, Baarn (1977), Michael van Gessel Vindplaats: Het Nieuwe Instituut, Rotterdam	

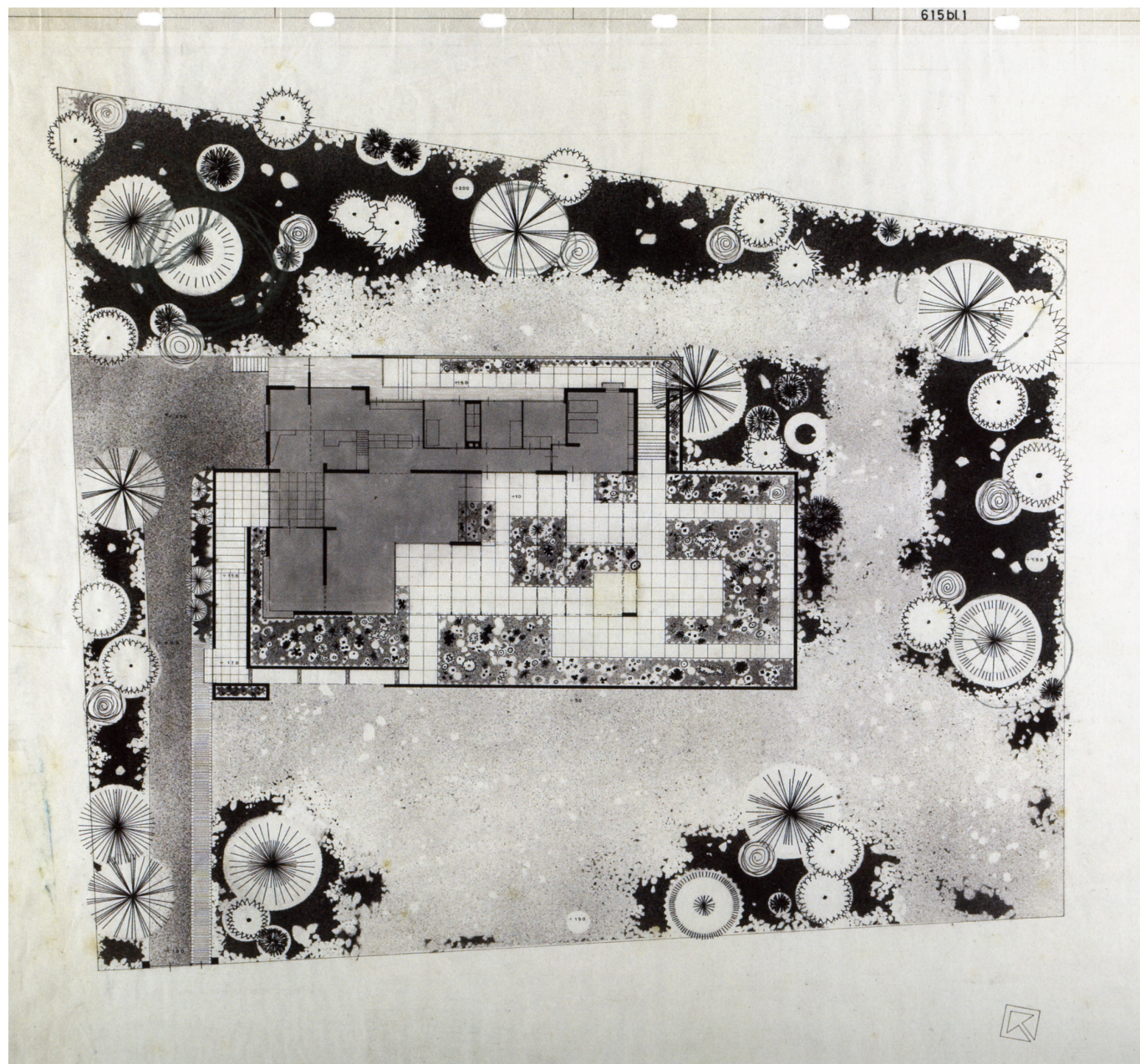
Studie voor Floriade 2002 Haarlemmermeer (1996), Niek Roozen bv
Vindplaats: bureau-archief Niek Roozen bv, Weesp

Legenda landschapsplan behorend bij ruilverkaveling 'Zweeloër Essen' (rond 1950), Harry de Vroome
Vindplaats: Speciale Collecties Wageningen University & Research, Wageningen

Foto Louis Le Roy met bewoners in wijk Lewenborg, Groningen (1983), Dagblad van het Noorden,
fotograaf Han de Graaf
Vindplaats: privé-archief Rob Hendriks, Groningen

Tekening voor de hoven rond Dirk Sonostraat, Amsterdam (1958), Mien Ruys
Vindplaats: Speciale Collecties Wageningen University & Research, Wageningen

Diagram voor de landschappelijke afwegingscriteria in het kader van de RES 1.0 Drechtsteden
(2021), Royal HaskoningDHV
Vindplaats: archief RHDHV, Amersfoort

Plattegrond tuin Van Kooten te Huizen (1962), Pieter Buys
Vindplaats: bureau-archief MTD Landschapsarchitecten, 's-Hertogenbosch

Deze tekening bevindt zich in het bureau-archief van MTD Landschapsarchitecten, het bureau dat in 1998 met een naamswijziging Buys en Van der Vliet (oprichting 1954) voortzette. Het archief, ondergebracht in een loods, is op de vroegste projecten na compleet. In 1988 nam Buys afscheid en ging hij onder eigen naam verder. Na zijn overlijden in 2019 bleef dat werk eigendom van de familie, maar werd het wel ondergebracht in het bureau-archief van MTD. In het boek *Pieter Buys tuin- en landschapsarchitect. Maken en Laten* (Steenhuis, 2008) is het oeuvre beschreven en geduid. Het MTD zou het archief van Buys en Van der Vliet, en dat van Buys na 1988 op termijn graag overdragen aan een instelling. Maar wanneer is onduidelijk omdat het materiaal ook deel uitmaakt van MTD's actieve praktijk. Zeker voor de fase na 2015 – wanneer er vrijwel uitsluitend digitaal wordt gewerkt – zal een stevige selectie nodig zijn. Het materiaal is bewaard, maar afgezien van een ordening op projectnummer niet nader geduid.

De tekening is fraai als object. Tegelijk representeert hij werkprocessen die karakteristiek zijn voor een tijdsbeeld, zoals het spatten met inkt met behulp van een tandenborstel en zeefje. De uitdrukkelijke keuze voor zwart-wit valt op. Uiteraard is deze tekening gedigitaliseerd; tegelijk is hij als papieren origineel van belang. Dat geldt zeker niet voor alle tekeningen van het bureau en dat is een vraagstuk op zichzelf: wat kan worden gedigitaliseerd en vervolgens als fysiek object weggegooid, en wat moet als fysiek object bewaard blijven? Voor die fysiek te bewaren unica is natuurlijk het duurzaam bewaren een zorg.

De tekening betreft een tuinontwerp en staat als zodanig voor één van de belangrijke werkterreinen van de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur. De bureaupraktijk van Buys en Van der Vliet, voortgezet als MTD, weerspiegelt de verbreding die de tuin- en landschapsarchitectuur na de Tweede Wereldoorlog doormaakte. Dat blijkt uit de ontwikkeling van het oeuvre en de klantenkring, maar ook uit het bureau zelf, dat van een één- en later tweemanszaak uitgroeide naar een interdisciplinair team van 25 personen.

Advies

In een dichtbevolkt, economisch productief land als Nederland, laag gelegen in een dynamische delta, veranderen stad en land voortdurend. Het veranderingsproces verloopt soms spontaan, maar vaak wordt het gestuurd door ontwerp. Grote delen van Nederland zijn te beschouwen als een ontworpen landschap. Dit ontworpen landschap is een internationaal gekend cultuurproduct: van tuin tot polder; van plein tot snelweg; van nieuwbouwwijk tot rivierdijk; van verkenning tot aanplant. En anno 2021 staat het land opnieuw voor omvangrijke transformaties.

Zoals het ontworpen landschap vanuit een erfgoedperspectief betekenis heeft, geldt dat ook voor de documentatie in de vorm van tekeningen en tekst. Een goede archivering – dus het verzamelen, inventariseren en toegankelijk maken van dit materiaal – is essentieel voor onze omgang met de leefomgeving. Het is een voorwaarde voor kennisvergaring en innovatie. Daarnaast is er een historisch belang. Het ontworpen landschap verhaalt over hoe we ons door de tijd tot onze omgeving hebben verhouden en hoe dat onze identiteit mede heeft gevormd. Archieven helpen burgers, opdrachtgevers, ontwerpers en overheden de erfgoedwaarde te herkennen. En er is een praktisch belang: het geheugen van het ontworpen landschap is nodig om nu en straks geïnformeerd te kunnen handelen. Goede archivering helpt recht te doen aan de rijkdom van het huidige ontworpen landschap; deskundigheid vast te houden en burgers bij de aanstaande veranderingen te betrekken.

De tuin- en landschapsarchitectuur speelt een belangrijke rol in de totstandkoming van ontworpen landschap. Tot dusver is het archiveren van tuin- en landschapsarchitectuur niet als publieke taak benoemd en het ontbreekt aan een duidelijk adres waar de archieven kunnen worden bewaard. Mede daarom gaat veel materiaal, zoals plantekeningen, schetsen en gespreksverslagen verloren, is het niet toegankelijk of zijn verspreide fragmenten die wel

hun weg naar een archief gevonden hebben onvoldoende verbonden. De afgelopen decennia groeide het succes van de tuin- en landschapsarchitectuur. En de aandacht voor de kwaliteit van de leefomgeving nam toe. Op papier en in digitale vorm wordt er veel geproduceerd, maar voor dat archiefmateriaal ontbreekt een toekomstperspectief. Daarom is er een visie nodig op de archieven van tuin- en landschapsarchitectuur. Hoe kunnen die beter worden behouden, ontsloten en gebruikt? Juist nu lijken zich kansen voor te doen. Zo kan worden voortgebouwd op de ontwikkeling van digitaal georganiseerde netwerken in verwante disciplines, waaronder het Netwerk Archieven Design en Digitale Cultuur.

Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) vroeg Het Nieuwe Instituut te onderzoeken hoe om te gaan met de archieven van tuin- en landschapsarchitectuur als erfgoedopgave. Daartoe is een groot aantal gesprekken met betrokkenen gevoerd, en zijn tijdens bijeenkomsten kennis, opinies en verwachtingen rond deze archieven gepeild. Dit advies richt zich primair tot de minister van OCW. Maar tegelijk biedt het andere geïnteresseerde partijen een kader om in de komende jaren hun bijdrage te leveren. Het veld toonde tijdens het onderzoek grote bereidheid om vanuit de eigen mogelijkheden en verantwoording bij te dragen aan een stabiel toekomstperspectief.

Het onderzoek heeft geleid tot zes aanbevelingen die in deze rapportage nader worden onderbouwd. Daarbij is er aandacht voor de huidige situatie, knelpunten, mogelijkheden voor verbetering en de noodzakelijke afwegingen. Ook worden concrete acties besproken zodat al op korte termijn aan verbetering kan worden gewerkt, inclusief de mogelijke betrokkenheid van verschillende partners bij dat proces.

1. Veranker de archivering van tuin- en landschapsarchitectuur in het cultuur- en erfgoedbeleid

Benoem de archivering van tuin- en landschapsarchitectuur als publieke verantwoordelijkheid, zoals dat voor als architectuur en stedenbouw het geval is. Dat is in lijn met ander Rijksbeleid, zoals de Wet op de Architectentitel, waarin deze drie disciplines op gelijke wijze worden behandeld.

In het Rijksbeleid, bijvoorbeeld in de Cultuurbrieven, wordt het ontworpen landschap als culturele waarde aangeduid. Erken hier de bijdrage van tuin- en landschapsarchitectuur, en bevorder het belang van archiveren om het geheugen van dit ontworpen landschap vast te houden.

2. Werk toe naar een netwerk Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur

Bevorder dat verschillende archieven gaan samenwerken, onderling hoofdlijnen van het verwervingsbeleid afstemmen en streven naar een samenhangend beeld op ontworpen landschap. Zo wordt toegewerkt naar iets dat we de Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur (ATL) kunnen noemen; een structuur die meer moet zijn dan de som der samenstellende delen. Met ATL kunnen verhalen worden verteld over het ontworpen landschap, kan kennis uit het verleden worden ingezet voor de opgaven van de toekomst en kan de discipline zich verder ontwikkelen.

Vandaag de dag zijn verspreid over Nederland deelcollecties tuin- en landschapsarchitectuur te vinden. Tezamen geven ze hooguit een fragmentarisch beeld. Het ontbreekt aan overzicht, er is geen sterk verband en de capaciteit ontbreekt om nieuwe archieven veilig te stellen, te verwerven en te ontsluiten. Voorzien van kennis en middelen kunnen de beheerders van die collecties, eventueel aangevuld met nieuwe spelers, tot een overkoepelende visie en inhoudelijke afstemming komen en samen een solide netwerk vormen.

3. Zorg voor deskundige coördinatie van het netwerk

Om een netwerk van archieven goed te laten functioneren is een vorm van coördinatie onontbeerlijk; het netwerk heeft een ‘commandokamer’ nodig. Het gaat in het bijzonder om kennis- en visieontwikkeling, het opereren als spil en aanspreekpunt en het verbinden van beschikbare archieven met partners in het netwerk. Eén van de partners kan deze coördinerende rol op zich nemen. Ondersteund door expertise uit het veld neemt die, in samenwerking met de overige partners, de verantwoording voor macroselectie en de hoofdlijnen van het verzamelbeleid. Daarbij is aandacht nodig voor zowel het werk van professionals, in projecten, oeuvres en thema’s, alsook de brede betrokkenheid van burgers en maatschappelijke partijen bij ontworpen landschap. Mede dankzij dit onderzoek is er in het veld nieuwe energie gegenereerd. Het is raadzaam zo snel mogelijk te starten om die te benutten; installeer daartoe een verkenner of kwartiermaker.

4. Kies een programmatische aanpak

Een programmatische aanpak, vormgegeven vanuit de coördinatie van het netwerk, maakt het mogelijk stapsgewijs toe te werken naar het langetermijnperspectief van Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur. Deze aanpak dient pragmatisch, flexibel en agenderend te zijn; hij richt zich op gebieden, thema’s en evenementen, gebruik makend van de geboden kansen en het momentum. Spelers in het netwerk kunnen op die manier hun collecties uitbreiden en er kunnen nieuwe partijen – zoals regionale archieven – aansluiten. Opsporen, ontsluiten, opbergen, openbaren en onderzoeken worden doorlopend met elkaar in verbinding gebracht. Een programmatische aanpak zorgt tevens voor de breedst mogelijke aansluiting met de maatschappij.

5. Start per ommeegaande met overzichtelijke en gerichte verbeteringen

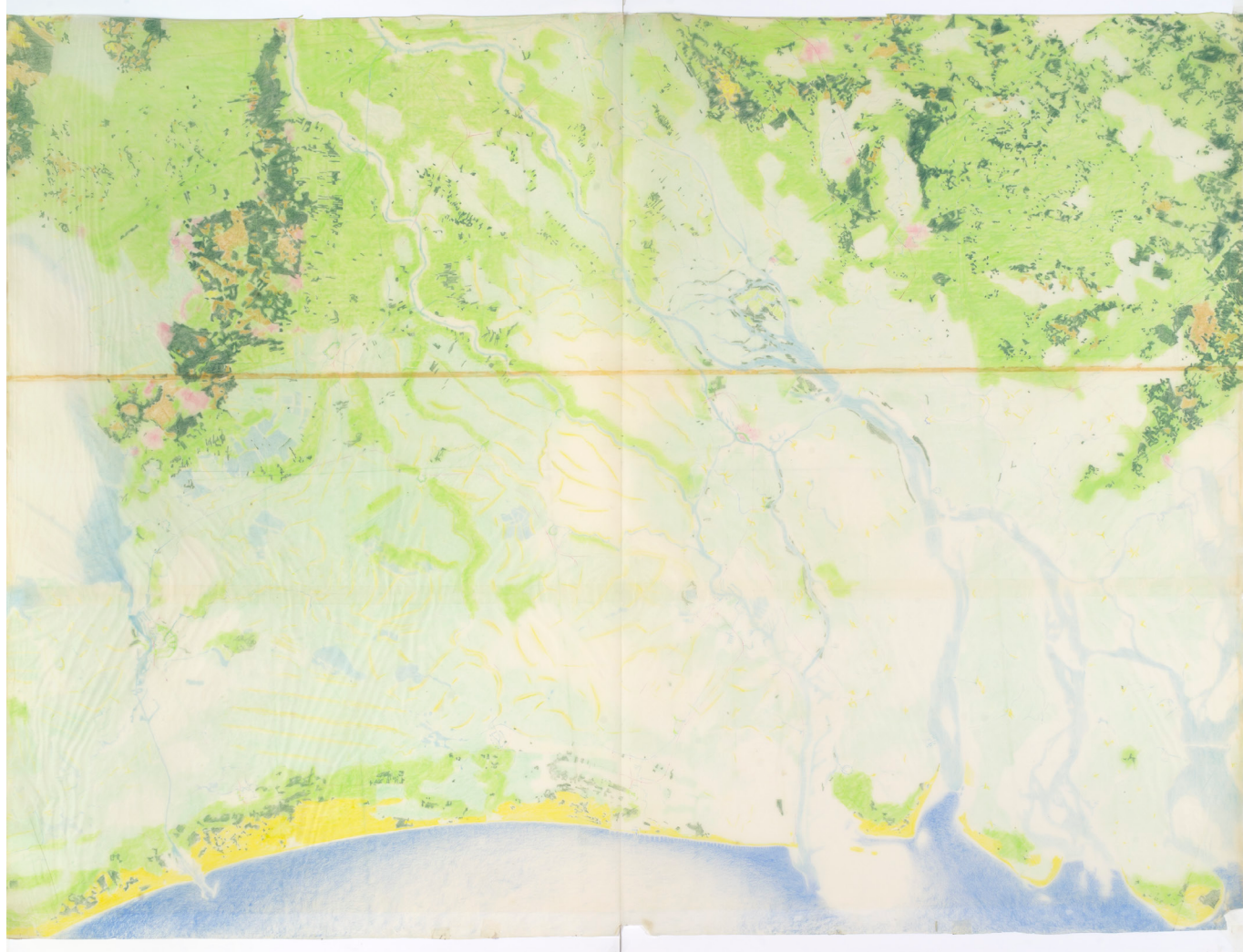
Bevorder dat, vooruitlopend op een definitieve vorm voor Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur,

mogelijkheden die er nu al zijn in concrete projecten worden omgezet. In de eerste plaats om waardevol maar bedreigd archiefmateriaal veilig te stellen. Gedurende dit onderzoek zijn diverse concrete verbeteringen boven komen drijven die op korte termijn gerealiseerd kunnen worden en draagvlak hebben bij de diverse gesprekspartners. Deze verbeteringen zijn gericht, vragen geen grote inspanning, ondersteunen de betrokkenheid van het veld en zijn – kort gezegd – altijd goed.

6. Bevorder een archiefcultuur rond ontworpen landschap bij overheden, vakgemeenschap en betrokken burgers

Archivering is mensenwerk. Beleidsuitspraken, regelingen en financiering kunnen goede archivering bevorderen, maar uiteindelijk moet bij alle betrokkenen – opdrachtgevers, ontwerpers, onderwijs en gebruikers – een ‘archiefcultuur’ worden bevorderd. De wil om te bewaren, en de wil om dat wat bewaard is in te zetten voor begrip van en doorontwikkeling van het ontworpen landschap, is essentieel.

Archiveren is ook een vak. Kennis van dat vak kan eerder en breder worden ingezet met als doel het goed, veilig en selectief bewaren van relevant materiaal. Zo wordt de kans op een geslaagde overdracht aan een archiefinstelling vergroot. Stimuleer dat de rijkdom aan archiefmateriaal zichtbaar is, en waar mogelijk in huidige opgaves wordt ingezet. Neem als overheid, die immers tegelijk beleidsmaker, opdrachtgever en toetser is, verantwoordelijkheid door het belang van het geheugen rond het ontworpen landschap ook in het eigen werk steeds te benadrukken.

Tekening van de Hollandse delta 1:100.000 (1969), Pjotr Gonggrijp
Vindplaats: Het Nieuwe Instituut, Rotterdam

Deze tekening betreft een montage van twee calques op elkaar, waardoor de situatie in de zestiende eeuw met die van de latere occupatie wordt vergeleken. Gonggrijp (1935), student en later medewerker van de Faculteit Bouwkunde, was assistent van Van Eesteren en vervolgens van Van Eyck. In 1969 studeerde hij af met een landschapsstudie van West-Nederland. Daarbij maakte hij zeer grote tekeningen in kleurpotlood, waarin hij verschillende lagen van het landschap met elkaar in verband brengt, in ruimte en tijd.

De tekeningen van Gonggrijp zijn bijzonder omdat zij een verkenning zijn van de structuren en occupatie van landschap op een schaal die zijn weerga niet had. De grootste tekeningen beslaan de kust van Noord-Frankrijk tot aan Denemarken; een schematische weergave van migratiepatronen van trekvogels beslaat zelfs heel Europa. Aan de tekeningen liggen ook overwegingen uit de psychoanalyse en antropologie ten grondslag, een invalshoek die voor Gonggrijp belangrijk was. Deze tekeningen lagen decennia in zijn privé-archief. Ze waren alleen in kleine kring bekend. Dankzij de inspanningen van onder meer Frits Palmboom, die het werk uit zijn eigen studietijd kende, is het recent gelukt ze onder te brengen bij Het Nieuwe Instituut. Daarmee zijn ze veiliggesteld en ontsloten. Maar ze zijn ook meteen deel geworden van een veel groter project dat is vastgelegd in de publicatie *Ecology Thinking in Architecture* (Van den Heuvel, 2020). Daarin wordt Gonggrijp geïntroduceerd als een 'unknown yet key figure' in de internationale beweging rond Habitat en CIAM 10, Dubrovnik 1956. Dat zegt meteen iets over de waarde van archiefmateriaal in het begrijpen van de samenhang tussen personen, projecten, stromingen en tijdsbeelden.

De tekening wordt hier getoond omdat hij ook relevant is in het perspectief van tuin- en landschapsarchitectuur. Hij is onderdeel van een belangrijk verhaal over hoe landschap een rol ging spelen in architectuur en stedenbouw, wat aan bouwkunde-faculteiten een klimaat schiep waarin landschap als territorium en landschapsarchitectuur als discipline een plek konden krijgen. Vooraanstaande ontwerpers als Frits Palmboom, Dirk Sijmons, Maurits de Hoog en Rein Geurtsen komen uit deze traditie voort. In die zin spelen de tekeningen van Gonggrijp een grote rol in de professionele ontwikkeling van de landschapsarchitectuur.

I. Inleiding

Aanleiding

Enkele jaren geleden bleek het bijzonder lastig een onderdak te vinden voor het archief van de Nederlandse landschapsarchitect Michael van Gessel, een alom gewaardeerd hedendaags oeuvre. Voor het College van Rijksadviseurs (CRa) was dit aanleiding een brief te richten aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) waarin het wees op de gebrekkige situatie van archivering in de tuin- en landschapsarchitectuur. In die brief van 2018 schreef het CRa: ‘Gelet op de beeldbepalende en culturele betekenis van deze discipline voor onze leefomgeving is het te betreuren dat richtlijnen en/of beleid voor de archieven van de tuin- en landschapsarchitecten ontbreken.’¹ Anders dan voor andere ontwerpdisciplines, zoals architectuur en stedenbouw, ontbreekt het vanuit een erfgoedperspectief vooralsnog aan richtinggevend beleid voor het bewaren van archieven voor tuin- en landschapsarchitectuur. Inmiddels zijn belangrijke delen van het archief Van Gessel overigens door Het Nieuwe Instituut (HNI) verworven.

Doel van het onderzoek

Het ministerie van OCW heeft in reactie op de brief in 2019 twee bijeenkomsten georganiseerd met een vertegenwoordiging van instellingen die vanuit beleid, onderwijs, onderzoek, ontwerppraktijk en collecties of archieven betrokken zijn bij dit vraagstuk. Zij vormden een zogenaamde kerngroep, die ook tijdens dit onderzoek is voortgezet. Vervolgens is Het Nieuwe Instituut gevraagd om ‘een positiebepaling ten aanzien van tuin- en landschapsarchieven als erfgoedopgave’. In opdracht van HNI hebben Noël van Dooren en Marieke Francke daartoe van september 2020 tot mei 2021 onderzoek gedaan. Het onderzoek bracht het speelveld in kaart en verkende hoe de verschillende spelers de huidige situatie zien, welke knelpunten zij ervaren, wat de mogelijkheden tot verbetering zijn en wat zij verwachten van een langetermijnperspectief voor de archieven van tuin- en landschapsarchitectuur. Bovendien beoogde het onderzoek de betrokkenheid van het veld te

vergroten en de onderlinge verbindingen te versterken.

Dit rapport doet verslag van en reflecteert op de bevindingen. Het grotere doel, en tevens een belangrijk motief voor de diverse partijen om mee te werken, is een betere positie te bewerkstelligen voor de archieven van tuin- en landschapsarchitectuur. Daartoe zijn de belangrijkste conclusies samengevat in de vorm van een advies aan de minister.

Uitgangspositie

De Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur heeft in belangrijke mate bijgedragen aan het landschap om ons heen en daarmee aan onze identiteit. Die bijdrage is vastgelegd in documenten van diverse aard, waaronder maquettes, notities of plantekeningen, maar ook interviews, films en foto's. Tezamen vormen die documenten een geheugen: ze laten zien hoe het ontworpen landschap bedacht is, gemaakt werd en beheerd wordt.

Om een goede omgang met het landschap mogelijk te maken, moet dit materiaal beschikbaar blijven voor de onderzoeksvragen en toepassingen van vandaag, maar ook voor de vragen die we misschien over vijftig jaar zullen stellen. De kennis die aan goede archieven ontleend kan worden, kan een rol spelen in onderwijs, onderzoek en in nieuwe ontwerpogaven. Ze zijn een belangrijke voorwaarde voor de ontwikkeling van het vakgebied, in termen van kennis, definities en opvattingen. Archieven helpen ook bij het reconstrueren van opvattingen over de leefomgeving, en hoe de samenleving daarmee omgaat. Toegang tot dergelijke informatie kan daarnaast het grotere publiek motiveren betrokken te raken bij de zorg voor en de bescherming van het groene erfgoed.

Er heerst zorg over de archivering van tuin- en landschapsarchitectuur. Verhalen over individuele situaties waar archiefmateriaal dreigt te worden vernietigd dragen daar aan bij.² Voor de omvangrijke

stroom te verwachten archiefmateriaal, nu nog in beheer bij overheidsdiensten, bureaus en zelfstandig ontwerpers, is er niet bij voorbaat een duidelijk adres. Het geheugen van het ontworpen landschap is daarmee niet toegankelijk, en veel gaat verloren.

Bijna 20 jaar terug werd, als uitwerking van een punt uit de nota Architectuur van de Ruimte, het onderzoek *Papier en Landschap* verricht. Dat beoogde ‘de situatie van de archivering van de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur in kaart te brengen.’³ De inventarisatie signaleerde diverse knelpunten en zette die om in aanbevelingen waar helaas te weinig mee is gedaan. Om uiteenlopende redenen, bijvoorbeeld de voortgaande digitalisering van de werkpraktijk, is de situatie niet verbeterd. Sinds *Papier en Landschap* is het vraagstuk van de archivering van tuin- en landschapsarchitectuur nooit meer goed in kaart gebracht.

Reikwijdte en terminologie

In de kern is dit onderzoek een advies aan de minister van OCW, en vindt daarin zijn afbakening. De analyse van de huidige situatie, de verzamelde knelpunten, de conclusies en de aanbevelingen moeten het ministerie in staat stellen beleidsuitspraken te doen, en waar mogelijk concrete verbeteringen op gang te brengen.

Omdat dit onderzoek tegelijk beoogt te bouwen aan betrokkenheid in het veld spreekt het ook andere werelden aan. Naast het ministerie van OCW zijn dat de andere ministeries en beleidsinstellingen die betrokken zijn bij ontworpen landschap. Verder gaat het om de discipline tuin- en landschapsarchitectuur; een ontwerppraktijk, onderwijs en onderzoek. Voorts gaat het om archief- en collectievormende instellingen en om de verbinding met onderzoekers uit andere disciplines, zoals landschapsgeschiedenis of architectuurgeschiedenis. Het breedste bereik betreft de wereld van burgers en maatschappelijke partijen die ook bij ontworpen landschap betrokken zijn of dat zelfs produceren, al zijn ze geen ontwerpers.

Het taalgebruik en de bronnen van waaruit wordt gesproken kunnen tussen deze werelden nogal

verschillen. Woorden als archief, collectie en documentatie hebben in het dagelijks taalgebruik een minder precieze betekenis dan voor een archiefinstelling of collectiebeheerder. Waar dat niet uit de context duidelijk is, wordt de betekenis van het begrip verduidelijkt.⁴

Tuin- en landschapsarchitectuur is zowel de aanduiding voor een discipline als een werkterrein. Wat dat terrein precies inhoudt, is geen uitgemaakte zaak. De meningen lopen niet alleen uiteen, ze zijn in de loop der tijd ook behoorlijk veranderd, zoals in hoofdstuk 2 wordt uitgewerkt. In dit onderzoek wordt het werkterrein breed opgevat, van de particuliere tuin tot ontwerpen voor infrastructuur, polders en landbouwgebieden; van stad tot land; van strategie en visie tot ontwerp en detaillering.⁵

Het is belangrijk kort stil te staan bij de term ‘ontworpen landschap’. In dit rapport wordt dat verstaan als landschap dat met een culturele ambitie is vormgegeven, ook al is dat impliciet, en dat is vastgelegd in schetsen, tekeningen en teksten. Daarmee onderscheidt het zich dus van ‘gegroeid’ landschap, dat wel onder invloed van menselijk handelen verandert maar geen bewust ontwerp is. Het wil ook uitdrukken, dat niet alleen professionals (tuin- en landschapsarchitecten) de doelgroep van dit onderzoek zijn, maar ook burgers, stichtingen, deskundigen uit andere disciplines die doelbewust betrokken zijn bij de productie van ontworpen landschap.

Werkwijze

Ten behoeve van dit onderzoek zijn beleidsdocumenten en andere relevante literatuur verkend, maar de kern wordt gevormd door gesprekken en bijeenkomsten. Er zijn ruim veertig gesprekken gevoerd. Onder meer met vertegenwoordigers van partijen en instellingen die vanuit de tuin- en landschapsarchitectuur, archivering, beleid, onderzoek of onderwijs betrokken zijn bij het vraagstuk. Andere geïnterviewden deelden hun inzicht op persoonlijke titel. Deze uitgebreide gesprekkenreeks had tot doel de positie van het veld in zijn volle breedte in beeld te brengen. Tegelijkertijd was het streven om partijen bij het onderwerp te betrekken en de werelden van ontwerp, onderzoek, onderwijs, beleid en archiefinstellingen beter te verbinden.

Rollen, mogelijkheden en verantwoordelijkheden konden zo worden aangescherpt. Soms verwijst dit rapport expliciet naar een gesprek, maar in de meeste gevallen zijn de kennis en opinies uit meerdere gesprekken samengebracht in een bepaald beeld of standpunt.

Het onderzoek is begeleid door de kerngroep die OCW in 2019 instelde. Vertegenwoordigd waren: Het Nieuwe Instituut, het ministerie van OCW, de Nederlandse Vereniging van Tuin- en Landschapsarchitectuur, de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, Speciale Collecties Wageningen University & Research, het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en het College van Rijksadviseurs. Daarnaast reflecteerde een klankbordgroep met twee deskundigen uit de ontwerppraktijk en het landschapsarchitectuuronderwijs en een deskundige uit de wereld van de digitale cultuur op uitnodiging van de onderzoekers op de tussenresultaten. De bevindingen zijn getoetst, gedeeld en aangevuld tijdens een rondetafelbijeenkomst met ontwerp bureaus en een brede, drukbezochte publieke kennisbijeenkomst. Ongeveer tachtig personen die een brede afspiegeling vormden van diverse betrokken partijen en sectoren namen deel aan de publieke kennisbijeenkomst. In bijlage 1 is terug te vinden welke personen, instanties en bedrijven betrokken waren bij het onderzoek.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur geportretteerd als een stille maar belangrijke kracht in de vormgeving van onze leefomgeving. Hoofdstuk 3 brengt de huidige staat van archivering in kaart en plaatst die in een historische ontwikkeling. Hoofdstuk 4 signaleert knelpunten, vat die samen tot een aantal kernproblemen en laat zien waarom het nodig is nu actie te ondernemen. Hoofdstuk 5 bevat de conclusies. In hoofdstuk 6 worden aanbevelingen gedaan en hoofdstuk 7 schetst de contouren van een vervolgtraject.

Als een op zichzelf staande, aanvullende betooglijn presenteert dit rapport een reeks beelden met uitgebreide bijschriften. Ze maken het archiefvraagstuk concreet en specifiek door de rijkdom van het

materiaal te tonen en enkele verrassingen uit te lichten. Het beeldessay onderbouwt nog eens waarom het behoud van de archieven zo belangrijk is.

¹ Floris Alkemade, Daan Zandbelt en Berno Strootman stuurden op 27 juni 2018 als College van Rijksadviseurs een brief aan Minister Van Engelshoven met als onderwerp ‘Archivering van Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur’. <https://www.collegevanrijksadviseurs.nl/adviezen-publicaties/brieven/2018/07/10/brief-aan-minister-ocw>

² Met dit onderzoek zijn enkele van deze verhalen nagetrokken: wat is de aard van het materiaal; wat is de omvang; waar ligt het; hoe wordt het bewaard; wat is de betekenis. Tegelijk werd duidelijk, dat er veel meer van dit soort individuele gevallen zijn. Het in kaart brengen hiervan valt buiten de mogelijkheden van dit onderzoek, maar is als belangrijk vervolgonderzoek geadresseerd.

³ *Architectuur van de Ruimte* werd als tweede architectuurnota gepresenteerd in 1997. *Papier en Landschap. Archivering tuin- en landschapsarchitectuur in Nederland* werd in 2002 uitgegeven door Expertisecentrum LNV onder redactie van E.M. van Hellemond, Stichting Architectuurgeschiedenis VU.

⁴ In het dagelijks taalgebruik kan ‘archief’ slaan op een verzameling van documenten die bewaard wordt. Maar een archief is ook een ‘bewaarplaats’ waar op professionele wijze materiaal bewaard en ontsloten wordt. Dat kan ook een formele betekenis hebben; zo wijst de Archiefwet bewaarplaatsen aan waar overheidsinformatie bewaard dient te worden.

⁵ In dit onderzoek is intensief gesproken over het verschil tussen tuin- en landschapsarchieven; tuin- en landschapsarchitecten-archieven of tuin- en landschapsarchitectuurarchieven. Voor die laatste formulering is gekozen. Het gaat niet alleen om een verzameling beroepsbeoefenaren, maar ook om een werkterrein waar velen bij betrokken zijn. Het accent ligt in dit onderzoek soms expliciet bij de tuinarchitectuur, dan wel bij de landschapsarchitectuur. Het vraagstuk van een goede archivering geldt echter voor het hele spectrum, en daarom spreken we in het algemeen steeds van tuin- en landschapsarchitectuur; zie over deze kwestie ook hoofdstuk 2.

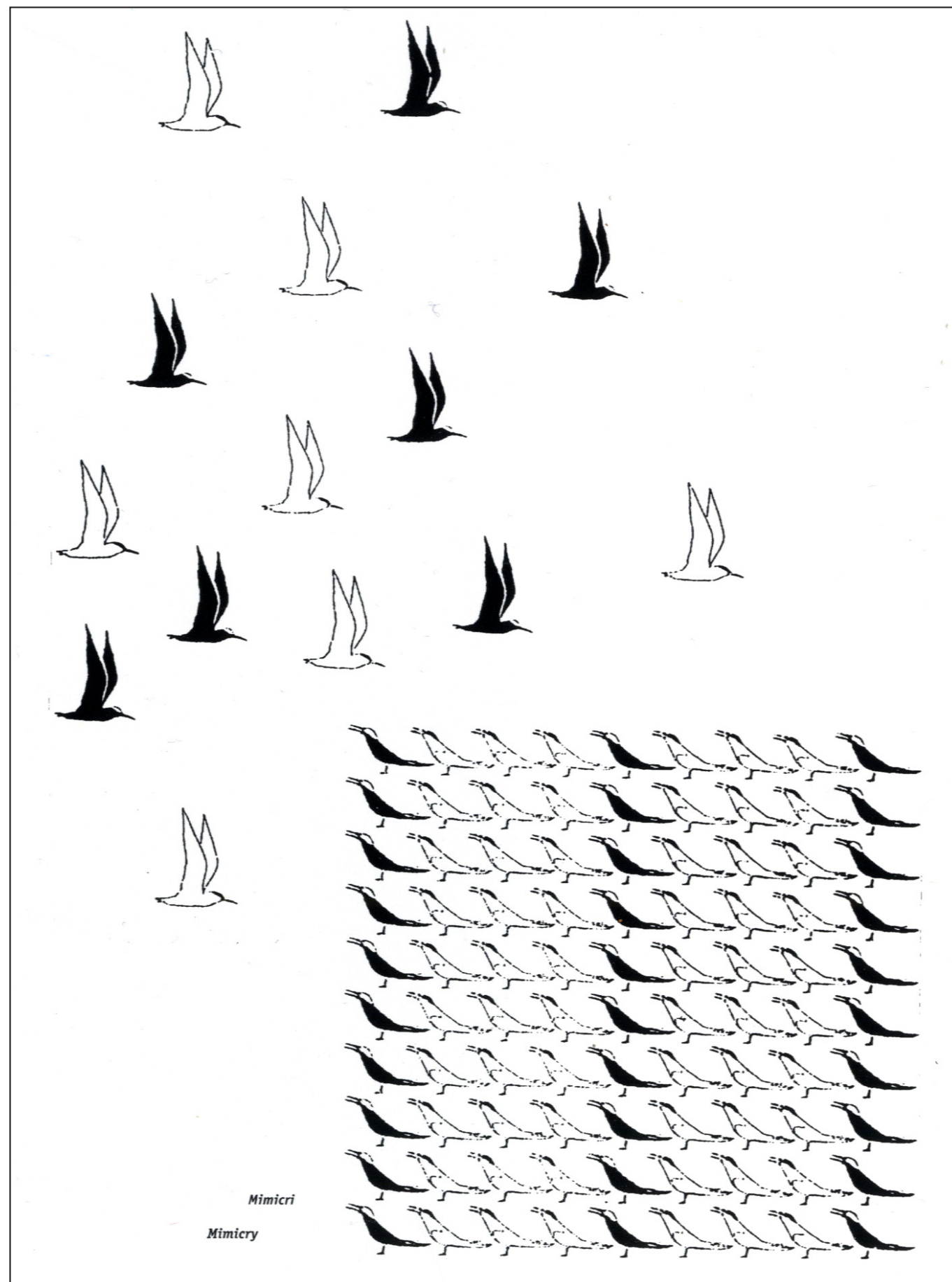

Diagram bij het ontwerp voor het landschap van de Oosterschelde stormvloedkering (1990), West 8
Vindplaats: bureau-archief West 8, Rotterdam

Rond de noordelijke aanzet van de Oosterschelddedam werd in 1990 een ontwerp van West 8 gerealiseerd, bestaande uit vakken met lichte en vakken met donkere schelpen. West 8 noemde dit een 'experimenteel broedgebied' voor kustvogels. Vogels met een donkere kleur zouden veilig broeden op de donkere vakken; vogels met een lichte kleur op de lichte. Dat polemische uitgangspunt leidde tot veel discussie, vooral met ecologen. Uiteindelijk werd slechts een deel van het ontwerp gerealiseerd. Na enige jaren bleek het kleurverschil te vervagen, en er kon onvoldoende onderhoud worden geleverd. Het ontwerp heeft maar een kort leven gekend.

West 8 heeft een grote bijdrage geleverd aan de snelle ontwikkeling van de tuin- en landschapsarchitectuur na 1985. Met een oriëntatie op architectuur en beeldende kunst, met een frisse, brutale aanpak, met vernieuwende concepten en met een totaal andere wijze van tekenen verwierf West 8 grote bekendheid, nationaal en internationaal. Tekeningen als deze zijn wereldwijd veelvuldig gepubliceerd in tijdschriften en boeken. Hoogleraar architectuur Federica Goffi muntte het concept van de 'twinned body', doelend op het verschil in ontwikkelingsgang tussen de tekening en het gerealiseerde ontwerp. In dit geval overleefde de tekening het gerealiseerde ontwerp al snel. Met tekeningen die vaak zwart-wit waren, met een heldere, eenvoudige grafiek en met een centrale plaats voor diagrammen, plaatste West 8 zich in een architectuurtraditie waaraan bijvoorbeeld Rem Koolhaas en zijn bureau OMA bijdroegen. West 8 nam nadrukkelijk afstand van gangbare tekenvormen in de toenmalige tuin- en landschapsarchitectuur. Het veroorzaakte zo een nieuw elan in het vakgebied en de representatie van ontwerpen.

Het vroegste werk van West 8 is in zichzelf al belangwekkend. Maar tegelijk documenteert het de ontwikkeling van een discipline en een werkveld. Tekeningen als deze zijn daarmee het bewaren waard. Een interessante vraag is wat eigenlijk bewaard moet worden. De tekening is gemaakt door, zoals West 8 dat stelt, de kopieermachine als een creatief instrument te gebruiken. In het bureau-archief is ook 'slechts' een kopie bewaard, naast een scan op hoge resolutie. Een goede digitale reproductie brengt de essentie uitstekend over.

2. Kenschets

Het landschap waar je op een tocht door Nederland doorheen gaat – of dat nu in de stad is of daarbuiten – is veelal ontworpen. Er zijn tuin- en landschapsarchitecten aan het werk geweest die tekeningen maakten, overleggen voerden, pleidooien hielden, de realisatie begeleidden. Voorbeelden te over, van klein tot buitengewoon groot. De Zuiderzeepolders, de Kop van Zuid in Rotterdam, ruilverkavelingen en landinrichtingen in agrarisch Nederland, de tuin van het Singer Museum, de openbare ruimte in de binnenstad van Den Haag, de Marker Wadden, Utrecht Leidsche Rijn, Kasteel Groeneveld, de nieuwe Waalbocht en het eiland Lent bij Nijmegen, de renovatie van Landgoed Twickel, de buitenruimte van Schiphol: zo maar een rij concrete plekken en gebieden van totaal verschillende omvang en aard die stuk voor stuk ontworpen zijn.¹ Maar ook de Rijksnota's over ruimtelijke ordening, regionale strategieën, omgevingsvisies, beeldkwaliteitsplannen, groenbeleid: het zijn coproducties waarin de tuin- landschapsarchitectuur een stevig aandeel had.²

Getekend landschap

Dat Nederland een cultuurlandschap is, door mensenhanden gemaakt, veroverd op het water, is een vertrouwd concept – deel van onze identiteit. De gedachtesprong naar ontworpen landschap is moeilijker te maken³. Het landschap om ons heen wordt makkelijk als vanzelfsprekend aangenomen. Toch is het niet zelden getekend, soms informeel door de gebruikers, vaak door professionals. Zelfs de eenvoudige meidoornhaag die deel lijkt van een eeuwenoud agrarisch landschap blijkt bij nadere bestudering in het kader van een ruilverkaveling te zijn ontworpen. Het Bentwoud bij Zoetermeer, of de nieuwe woonwijken en groengebieden van groeikern Houten: ontworpen landschap, waar een heel proces van verkenning, visievorming, beleid en besluit aan vooraf ging.⁴

Ontworpen landschap vraagt om geduld: het kan vele jaren duren voor de bedoelingen van

het ontwerp zich volledig ontvouwen. Vaak is er geen eenduidig welomschreven eindproduct, en van veel ontworpen landschap is moeilijk te zeggen wie precies de auteur is. Deze achterliggende overwegingen kunnen de dagelijkse gebruiker makkelijk ontgaan. Maar net als bij het ontwerp van een gebouw speelden daarbij allerlei functionele, financiële, politieke en culturele aspecten een rol. Of het resultaat ons bevalt of niet, het ontworpen landschap is een cultuurdaad.

Wortels

In de samentrekking tuin- en landschapsarchitectuur is de tuinkunst een zelfstandig veld met lange historie, en één van de wortels van de veel jongere landschapsarchitectuur.

Met de bouw van kastelen, kloosters en buitenplaatsen ontwikkelt het tuinontwerp zich vanaf de middeleeuwen, met het Haagse Bos, oorspronkelijk een aangelegd jachtterrein voor de graven van Holland, als één van de eerste uit bronnen bekende voorbeelden. In de zestiende eeuw komt de tuinontwerper als professional op, met de vaardigheid plannen te tekenen. In de tuin wordt 'de natuur bezworen', onderworpen aan de wil van de eigenaar en omgebouwd tot 'cultureel verschijnsel'⁵. Tuinen bij woonhuizen worden vanaf diezelfde tijd beschreven als combinatie van nuts- en siertuin. Met stijlbegrippen als barok, classicisme en landschapsstijl worden verschillende stijlperiodes geduid. Landgoederen en buitenplaatsen leveren een rijke bron van goed gedocumenteerde tuinontwerpen. In de twintigste eeuw verbreedt de tuinkunst naar een palet dat van de kleine stadstuin tot park, begraafplaats en recreatiegebied loopt, waarmee de grens tussen tuin en landschap vervaagt.

Als aanduiding voor een discipline is het begrip landschapsarchitectuur vrij jong.⁶ Daarbij markeert het instellen van een leerstoel en opleiding landschapsarchitectuur aan de Landbouwhogeschool in Wageningen in 1949 een belangrijke fase. Vanaf dat moment groeit de tuin- en landschapsarchitectuur

gestaag ⁷. Maar vergeleken met bijvoorbeeld architectuur is de discipline relatief klein, en lang niet zo bekend. Dat het vakgebied desondanks zo'n grote betekenis voor Nederland kon krijgen, laat zich wellicht verklaren door de zeer uiteenlopende wortels van het vak. Een breed scala van werkgebieden – van tuinkunst en horticultuur tot waterbouwwerken, landinrichting, defensiewerken, natuurbeheer en stedelijk groen leverde de kennis, instrumenten en netwerken waarmee de tuin- en landschapsarchitectuur zich een vaste plek kon verwerven. De tuin- en landschapsarchitectuur omspant daarmee een schaalbereik van de achtertuin tot de IJsselmeerpolders.

De positie van de tuin

De tuin heeft zijn eigenstandige positie alsook de rol van experimenteerterrein waar nieuwe vondsten worden gedaan die in het grote landschap worden toegepast. Door de tijd heen hebben ontwerpers als de Zochers, Mien Ruys, Louis Le Roy, Michael van Gessel en Piet Oudolf iets van die wisselwerking laten zien. Op initiatief van de Nederlandse Tuinenstichting werd met de reeks *De Nederlandse Tuinarchitectuur* bijvoorbeeld uitgebreid onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van de tuinkunst in Nederland na 1850⁸. Niet zelden zijn deze tuinen gekoppeld aan een monument, of zijn ze zelf een monument. De tentoonstelling en gelijknamige publicaties *Aardse Paradijzen* 1 en 2 lieten zien hoe de tuin ook dankbaar onderdeel is van een breed kunst-historisch perspectief⁹. In de context van een onderzoek naar archieven betekent dit, dat niet alleen de ontworpen tuin en de tekening relevant zijn, maar ook hoe de tuin in andere media en kunstvormen verschijnt en becommentarieerd wordt. Dat er een nauwe verwantschap maar ook een problematische relatie bestaat tussen tuin- en landschapsarchitectuur, verkent Erik de Jong in *Natuurlijke Verwantschap. Over tuin- en landschapsarchitectuur*. De tuin 'verdween uit het officiële kunstdiscours' als te klein, te onbelangrijk, te subjectief, maar leefde tegelijk voort in tuintijdschriften, tuincentra en als deel van het tuin- en landschapsontwerp, en is zichzelf blijven vernieuwen¹⁰. Vraagstukken rond biodiversiteit, waterbeheer en klimaat geven de tuin als ontwerpogave een nieuwe betekenis

in deze tijd, juist ook in het leggen van verbanden tussen deze grootschalige opgaves en de dagelijkse leefomgeving.

Dynamische definitie

Met de snelle ontwikkeling van het vak en het werkveld, die leidt tot een enorme verbreding in thema's, producten en rollen, ontsnapt de tuin- en landschapsarchitectuur voortdurend aan de omschrijvingen die voor dat vak zijn gegeven ¹¹. Toch leveren de telkens bijgestelde definities belangrijke kernbegrippen op die ons begrip kunnen verscherpen: de bewerking van de natuur en natuurlijke processen als een cultuurdaad, het werken met levend materiaal, het werken in een historische gelaagdheid, het werken op verschillende schalen en termijnen, het werken in brede coalities en lange processen.

De tuin- en landschapsarchitectuur kenmerkt zich door enkele axioma's, zoals de gedachte dat er nooit een blanco papier is, maar altijd een gegeven landschap; dat er een genius loci bestaat, een identiteit van een plek; dat het werken met levend materiaal altijd tot bescheidenheid noopt over wat de mens vermag; en dat er altijd processen aan het werk zijn die we moeten doorgronden; dat vorm gemaakt kan worden, maar ook kan ontstaan.

Veroveren

Daar waar de tuin het ontwerp van één auteur kan (maar niet hoeft te) zijn, is de landschapsarchitect in het 'grote' landschap altijd onderdeel van een team, acterend in een web van afwegingen, transacties, besluiten. De landschapsarchitectuur heeft zich daarin een plek verworven door te willen begrijpen 'hoe het werkt' in allerlei werelden; door letterlijk het potlood vast te houden, mogelijkheden te laten zien en standpunten te verbinden.

De ontwikkeling van de tuin- en landschapsarchitectuur in de afgelopen zeventig jaar staat niet los van grotere maatschappelijke bewegingen. De context daarvoor was de naoorlogse wens de stad opnieuw op te bouwen, de landbouw te moderniseren, de kust te beschermen en ruimte te bieden voor recreatie. Die ambities vonden hun weg naar de eerste Rijksnota's voor ruimtelijke ordening. En werden gevolgd door de roep om meer aandacht

voor ecologie en de wens van burgers om zelf het heft in handen te nemen.

In de jaren tachtig bewoog het vakgebied mee in het verlangen naar meer kwaliteit, uitgesproken ontwerp en sterke stedelijke milieus. Tijdens de financiële crisis na 2008 dacht tuin- en landschapsarchitectuur mee over andere vormen van planprocessen: trager, geleidelijker, met aandacht voor krimp en leegstand. En nu, ruim tien jaar later, hebben zij zich een rol toegeëigend in weer een heel andere set opgaven, die bijvoorbeeld over energie en klimaat gaan. Vanuit een (vermeende) underdogpositie verwierf de tuin- en landschapsarchitect zich strategische vaardigheden en dwong die gezag af met heldere inzichten over de grote schaal, de lange termijn en de processen die daarbij een rol spelen¹². Er werden nieuwe opgaven 'veroverd'. Energielandschappen, luchthavens, binnensteden en glastuinbouwgebieden bleken ook vanuit een cultureel perspectief als ontworpen landschap te kunnen worden benaderd¹³.

Stille kracht

De tuin- en landschapsarchitectuur manifesteert zich enerzijds als een stille kracht op de achtergrond, en anderzijds als zelfbewuste discipline die zich nieuwe terreinen toe-eigent. Daarmee is het vakgebied steeds breder vertegenwoordigd in het Nederlandse landschap. Dat dat juist in Nederland gebeurt is niet verwonderlijk. Als zwaar verstedelijkte delta heeft het land een dynamisch landschap waar veel verschillende krachten op inwerken. Met al die dynamiek kan een landschap van kwaliteit niet vanzelf ontstaan. Daar heeft de tuin- en landschapsarchitectuur flink aan bijgedragen. Dat wordt ook internationaal gezien. Nederlandse tuin- en landschapsarchitecten realiseren in Europa, China en de Verenigde Staten toonaangevende ontwerpen Met begrippen als *Dutch Approach* en *Fine Dutch Tradition* is gezocht naar manieren om een specifieke aanpak te duiden, bijvoorbeeld de kennis van grootschalig ontwerp aan watersystemen en kustverdediging die werd toegepast in Amerikaanse kuststeden ¹⁴. Met een artikel in *Ons Erfdeel* onder de titel *De export van de Dutch Approach over de internationale uitstraling van Nederlandse landschapsarchitecten* bracht publicist Jan-Hendrik Bakker het succes van dat grootschalig ontwerp

in kaart.¹⁵ Het succes van dergelijke grootschalige projecten werkte ook op andere manier door. Zo ontving Dirk Sijmons in 2017 de IFLA Sir Geoffrey Jellicoe Award en ging de Rosa Barba First European Landscape Prize in 2002 naar Adriaan Geuze. Als het gaat om de tuinkunst boekten de laatste twee decennia Piet Oudolf, Ton ter Linden, Henk Gerritsen en Rob Leopold internationaal school onder het kopje *The Dutch Wave*.

Professionals en non-professionals

Naast tuin- en landschapsarchitecten, een erkende titel, kennen we tuin- en landschapsontwerpers, die werken bij bureaus, van klein tot enkele tientallen medewerkers, als zelfstandige, of in dienst van een (semi)-publieke instelling. De Nederlandse Vereniging voor Tuin- en Landschapsarchitectuur (NVTL) verenigt eenieder die 'de tuin- en landschapsarchitectuur in de ruimste zin wil bevorderen'¹⁶. Het aantal bureaus is de afgelopen 3 decennia sterk gegroeid. De rol van de overheid als werkgever voor tuin- en landschapsarchitecten is veranderd; grote ontwerpafdelingen zijn er niet meer, maar er zijn wel veel verspreide en ook nieuwe posities, zoals de Rijksadviseur voor de Leefomgeving en de provinciale adviseurs ruimtelijke kwaliteit. Waar de (Rijks)overheid tot in jaren tachtig veel ontwerpwerk zelf produceerde, is zij nu meer opdrachtgever en toetser geworden.

Natuurlijk zijn er ook professionals uit andere disciplines die landschap ontwerpen, bijvoorbeeld vanuit de beeldende kunst. Zo herbergt de provincie Flevoland veel werken van landschapskunstenaars, waaronder De Groene Kathedraal van Marinus Boezem¹⁷ Vanuit de stedenbouw en architectuur is soms met groot gevoel aan landschap gewerkt, terwijl tuin- en landschapsarchitecten zich aan gebouwen hebben gewaagd.

Naast professionele ontwerpers hebben ook andere partijen een stem in het vormgeven van landschap. Recente voorbeelden waar dat het geval is zien we in initiatieven voor stadslandbouw, voedselbossen en zelfbeheer van groene ruimte ¹⁸. (Volks)tuincomplexen zijn een al langer bestaand voorbeeld. De particuliere tuin wordt vaak zonder ontwerper vormgegeven, en weerspiegelt daarmee allerlei expliciete en impliciete culturele opvattingen.

Om aan te geven dat het ontwerp van tuinen en landschappen niet het exclusieve territorium van de gespecialiseerde vakgemeenschap is, wordt in deze rapportage zowel gesproken van ontworpen landschap als van tuin- en landschapsarchitectuur.

Groei van de discipline
Als gevolg van de grote bezuinigingen en de privatiseringsoperatie in de jaren tachtig namen private bureaus de functie van voornaamste werkgever voor tuin- en landschapsarchitecten over van de overheid. Rond 1990 konden deze bureaus bij hun start profiteren van een klimaat dat in meerdere opzichten gunstig was, terwijl het vak zich bovendien verbreedde¹⁹. Het architectuurbeleid in Nederland had vleugels gekregen en de tanende invloed van het modernisme bood het vak de kans de eigen traditie te vernieuwen. Het totaal aantal afgestudeerden groeide, vooral omdat er meer opleidingen kwamen. Wat bovenal opvalt is dat er sinds 1990 een veel rijker geschakeerd palet is ontstaan waarin bijvoorbeeld een vaktijdschrift, titelbescherming en een Rijksadviseur landschap wijzen op de emancipatie van de discipline²⁰. Tal van initiatieven, van Jaarboek Landschapsarchitectuur en Stedenbouw tot Dutch Schools of Landscape Architecture en de Eo Wijersprijsvraag, versterken dat beeld²¹. Bovendien ontwikkelde zich een onderzoekstak met aandacht voor de vakgeschiedenis, resulterend in meerdere publicaties die overigens graag gebruik maakten van de collecties van Het Nieuwe Instituut en Speciale Collecties Wageningen University & Research. Kende de tuin- en landschapsarchitectuur lang een handjevol gepromoveerden, nu zijn dat er tientallen. Ook buiten de grenzen van de eigen discipline vielen projecten van tuin- en landschapsarchitecten in de prijzen, zoals bij de Oeuvreprijs van het Fonds Beeldende Kunst, Vormgeving en Bouwkunst, de Prix de Rome, de Prins Bernhard Cultuurfondsprijs en Archiprix. De Maaskantprijs ging naar het programma Ruimte voor de Rivier dat als voorbeeld mag gelden voor het succesvol opereren van tuin- en landschapsarchitectuur in complexe, multidisciplinaire opgaven met zowel een technisch en strategisch, alsook een cultureel karakter²².

Overheidsbeleid
Vanuit de overheid wordt op diverse manieren naar landschap, ontworpen landschap en tuin- en landschapsarchitectuur gekeken. Er zijn diverse ministeries bij betrokken en uiteenlopende beleidsstukken zijn van toepassing²³. Daarbij gaat het om concrete thema's zoals infrastructuur, landbouw of natuur. Vanaf 1985 gaven aanverwante beleidsterreinen zoals architectuurbeleid, cultuurbeleid en stimuleringsbeleid een grote impuls aan de landschapsarchitectuur. Ze scherpten het profiel van de discipline aan, zoals bijvoorbeeld blijkt uit *Het cultuurlandschap: een terreinverkenning over landschapsarchitectuur en cultuurbeleid* uit 1994. In het architectuurbeleid wordt uitdrukkelijk over ruimtelijke kwaliteit gesproken; een begrip dat sinds midden jaren tachtig een steeds belangrijker rol is gaan spelen²⁴. Bijgevolg konden landschapsarchitecten een rol gaan spelen als supervisor in projecten of kwaliteitsteams.²⁵ Op het snijvlak van verschillende ontwerpdisciplines ontstonden vernieuwende constellaties als Nederland Nu als Ontwerp, Het Metropolitane Debat en de Regio van de Toekomst, waarin – aanhakend bij bestaand beleid of ter voorbereiding van nieuwe beleid – werd nagedacht over de toekomst van het land.²⁶ In reactie op bijvoorbeeld de klimaatopgave, de Sustainable Development Goals en de Europese Landschapsconventie begint ook de internationale dimensie meer en meer mee te spelen.

Opgaven voor de toekomst
Nieuwe opgaven dienen zich aan. Er moeten honderdduizend huizen worden gebouwd; op vele plekken zullen windturbines en zonne-installaties landen; in de stad en op het land is er de waterproblematiek en de landbouw ondergaat een ingrijpende transitie. De veranderingsmachine draait op volle toeren. Een grote vraag is hoe dan datgene dat we van waarde vinden of tot monument hebben benoemd, behouden en in een nieuwe omgeving van betekenis blijft. Als we ingrijpen in landschap, en dat zal dus ook in de komende decennia overal om ons heen gebeuren, dan is de verwachting dat dit met respect voor het verleden en voor de omgeving gebeurt. We eisen ook dat het slim gebeurt. Dat goed gebruik wordt gemaakt van wat er is; geen energie, materialen of open ruimte worden verspild; niet steeds opnieuw

het wiel wordt uitgevonden. Tuin- en landschapsarchitecten hebben bewezen over de noodzakelijke capaciteiten te beschikken om aan die verlangens te beantwoorden.

¹ In deze opsomming van ontworpen landschap hadden tuin- en landschapsarchitecten verschillende rollen. Zijn de Zuiderzeepolders en de landinrichtingen het werk van publieke diensten met vele ontwerpers, het ontwerp van de Markerwadden is gemaakt door een team uit de private sector. Vista was daarbinnen verantwoordelijk voor de landschapsarchitectuur, net zoals West 8 als hoofdauteur geldt voor het project Landscaping Schiphol.

² Bijvoorbeeld de Tweede Nota uit 1966, de Vierde Nota uit 1988 en aansluitend de Vierde Nota Extra (VINEX) uit 1991 hadden een sterke ontwerpende component, waarmee het idee van ontwerp op de regionale schaal aan kracht won. Landschapsarchitecten droegen aan deze nota's bij. Omgekeerd schiepen deze nota's ruimte voor de verdere ontwikkeling van de tuin- en landschapsarchitectuur. Ook in andere Rijksnota's als het Structuurschema Groene Ruimte van 1996 of het Natuurbeleidsplan van 1990 had de discipline een aandeel.

³ Zoals vermeld in de inleiding wordt in deze rapportage de term 'ontworpen landschap' bewust gehanteerd. Waar 'tuin- en landschapsarchitectuur' sterker de nadruk legt op een werkveld dat met expertise landschap ontwerpt, is 'ontworpen landschap' bedoeld als inclusief begrip: vele partijen en mensen hebben een aandeel in het initiatief tot en het ontwerpen van landschap.

⁴ Het Bentwoud werd officieel 'geopend' in 2016, maar werd al met de Bosnota van 1991 en de Nadere Uitwerking Vierde Nota uit 1992 op de kaart gezet. In de tussenliggende stadia werkten diverse landschapsontwerpers van het Ministerie van LNV en de provincie Zuid-Holland aan het bos. Houten werd in de Tweede Nota Ruimtelijke Ordening uit 1966 aangewezen als groeikern. In een team met stedenbouwkundig bureau Wissing, Goudappel Coffeng en Grontmij was landschapsonwerper Jan Kalff verantwoordelijk voor het groenstructuurplan dat Houten in hoge mate zijn identiteit gaf.

⁵ 'De natuur bezworen' is ook de titel van een inleiding in de geschiedenis van de Nederlandse landschapsarchitectuur (A.M. Backer, E. Blok, C.S. Oldenburger, 1998)

⁶ Onder meer De Jong (2006) wijst op Jean-Marie Morel die al in het begin van de negentiende eeuw zichzelf niet langer als 'jardinier' maar als 'architecte-paysagiste' omschreef. Het werk van Frederick Law Olmsted in de tweede helft van die eeuw markeerde de verschuiving van 'landscape gardener' naar 'landscape architect' in de Engelse taal. Nederland volgde pas in de twintigste eeuw. Bijvoorbeeld De Vissser (1997) laat zien hoe na het internationaal stedenbouwkundig congres van 1924 in Nederland discussies over groensystemen en 'natuurruimte' (Cleyndert Azn), 'gewestelijke plannen' (Hudig) en 'landschapsplan' (Van Lohuizen) een basis legden om te spreken over 'de behoefte aan deskundigen, zoals

'landschap-architecten' (Overdijkink) en 'den bekwamen en ervaren landschap-architect' (Cleyndert Azn).

⁷ De vraag of we moeten spreken van tuinarchitectuur en landschapsarchitectuur als twee verschillende disciplines, danwel van tuin- en landschapsarchitectuur als één discipline is vaak onderwerp van discussie geweest, zoals in de inleiding van het Lexicon van Meto Vroom en in de oratie van Erik de Jong (2006). Opleidingen in Nederland hanteren 'tuin- en landschapsontwerp' (Velp); 'landschapsarchitectuur' (Amsterdam); 'landscape architecture' (Delft) of 'landscape architecture and planning' (Wageningen). Het Jaarboek Landschapsarchitectuur en Stedenbouw laat de tuin in de titel achterwege; de Titelwet spreekt daarentegen over 'tuin- en landschapsarchitect'. Zoals vermeld in de inleiding geldt het vraagstuk van een goede archivering evenwel voor het complete spectrum. Daarom wordt in dit rapport in het algemeen 'tuin- en landschapsarchitectuur' gehanteerd.

⁸ Uitgeverij De Hef publiceerde de Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur in vier delen.

⁹ De Jong, E., Dominicus-van Soest, M. (1996). *Aardse Paradijzen. De tuin in de Nederlandse kunst*. De tuin in de Nederlandse kunst. Deel I belicht de 15de tot de 18de eeuw; deel 2 de periode 1770 tot 2000. Het gaat om een catalogus bij de gelijknamige tentoonstellingen, uitgegeven door Frans Hals Museum, Haarlem en Rijksmuseum Twente, Enschede in 1999.

¹⁰ De Jong, E.A. (2006). *Natuurlijke verwantschap. Over tuin- en landschapsarchitectuur*: Oratie Universiteit Leiden: p6 en 10

¹¹ De wortels van de landschapsarchitectuur zijn in verschillende publicaties met variaties omschreven; het gaat niet om feiten maar om interpretaties en narratieven. In het advies *Het cultuurlandschap: een terreinverkenning over landschapsarchitectuur en cultuurbeleid* aan het Ministerie van WVC (Sijmons en Luiten, 1994) onderscheiden de auteurs bijvoorbeeld tuinaanleg; stedelijke groenvoorziening; natuur- en cultuurbescherming; ontginning, landaanwinning en ruilverkaveling; beeldende kunst.

¹² De auteurs van *Landschapsarchitectuur en cultuurbeleid* stellen dat het 'misschien het beste is om een dynamische definitie te hanteren' en landschapsarchitectuur te zien 'als vaardigheid, inzetbaar in een voortdurend veranderende cultuurgerelateerde context van opdrachtgeverschap, ruimtelijke programma's en topografische dynamiek' (Sijmons en Luiten, 1994, pag 27).

¹³ Termen als 'veroveren' of 'toe-eigenen' zijn door diverse auteurs gebruikt om de expansie van het werkveld te beschrijven, bijvoorbeeld door Eric Luiten in zijn essay *Werk in uitvoering. Landschapsarchitectonische opgaven in het volgende decennium* in het Jaarboek Landschapsarchitectuur en Stedenbouw 1993–1995.

¹⁴ Onder meer H+N+S Landschapsarchitecten was na de orkanen en stormvloeden Katrina en Sandy actief in de Verenigde Staten. In een publicatie gewijd aan het 25-jarig bestaan werd bijvoorbeeld het waterplan voor New Orleans in het frame van een 'Dutch approach' geplaatst (Van Dooren, 2015). TU Delft gebruikt in haar onderzoek naar ontwerpen voor

steden in wisselwerking met watersystemen 'A Fine Dutch tradition', tevens de ondertitel van *The making of polder cities* door Fransje Hooimeijer (2014).

¹⁵ Bakker, J.H. *De export van de Dutch Approach*. Over de internationale uitstraling van Nederlandse landschapsarchitecten in Ons Erfdeel 2016/2, pag. 40-47.

¹⁶ Als vermeld in de statuten van de NVTL, zie <https://nvtl.nl/over/downloads/>.

¹⁷ De Groene Kathedraal is een werk uit 1996. De provincie Flevoland vermeldt haar sterke positie in de landschapskunst onder het kopje Cultuur en Erfgoed op haar website. De stichting Land Art Flevoland brengt deze jonge verzameling kunstwerken onder de aandacht van het publiek.

¹⁸ Zie voor de relatie tussen voedselbosontwerp en landschapsarchitectuur bijvoorbeeld Van Dooren in Blauwe Kamer 2019/1.

¹⁹ Dat gunstige klimaat wordt in *Landschapsarchitectuur en Cultuurbeleid*, maar ook in essays in de Jaarboeken Landschapsarchitectuur en Stedenbouw, geweten aan de groeiende aandacht voor kwaliteit; de dynamiek die de Vierde Nota met zich meebracht; de opkomst van de projectontwikkelaar die zich wilde onderscheiden en de veelheid aan werk die vrijkwam omdat overheden zich er niet meer over ontfermden.

²⁰ Blauwe Kamer startte in 1992 als vaktijdschrift voor landschapsarchitectuur en later ook stedenbouw. In 2004 werd Dirk Sijmons benoemd als eerste Rijksadviseur voor het Landschap. Deze functie is later hernoemd tot Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving.

²¹ In 1999 verscheen het eerste Jaarboek Landschapsarchitectuur en Stedenbouw. Dat besloeg de periode 1993–1995. Sederdien zijn jaarboeken uitgegeven, die soms één kalenderjaar betroffen en dan weer een twee- of driejarige periode. Dutch School of Landscape Architecture werd in 2010 opgericht als partnerschap tussen NVTL en de vijf opleidingen (zie: www.dutchschooloflandscapearchitecture.nl). De Eo Wijersstichting werd opgericht in 1985 om middels prijsvragen het regionaal ontwerp te bevorderen. Het bekende Plan Ooievaar was de winnaar van de eerste prijsvraag Nederland Rivierlandland. Sindsdien zijn 11 prijsvragen uitgeschreven (zie: <https://eowijers.nl/>).

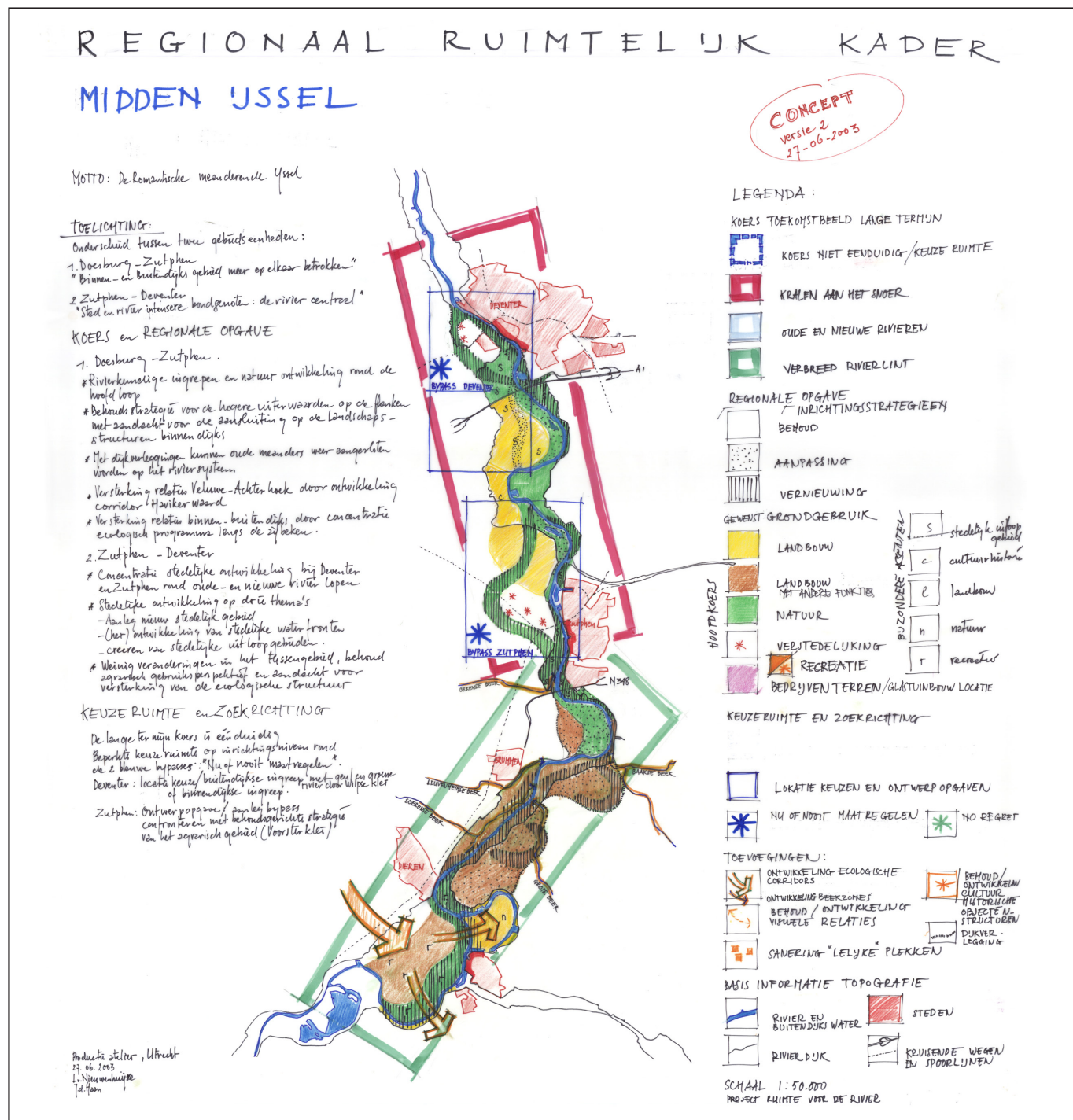
²² Nico de Jonge (1994), Louis Le Roy (2000) en Adriaan Geuze (2011) ontvingen de Oeuvreprijs. Riek Bakker (1994), Adriaan Geuze/West 8 (1995), Dirk Sijmons (2002), ZUS (2007), LOLA (2013) en Piet Oudolf (2014) ontvingen eerder de Maaskantprijs. De Prix de Rome ging naar Adriaan Geuze (1990) en Ronald Rietveld (2006). Bij de Archiprix die aan architectuur-, stedenbouw- en landschapsarchitectuurstudenten wordt uitgereikt, viel relatief vaak, naar groepsgrootte, een landschapsarchitect in de prijzen; recent wonnen Charlotte van der Woude (2020) en Barbara Prezelj (2018) de Archiprix.

²³ Anno 2021 geldt dat voor de ministeries van OCW, BZK, IenW, LNV en EZK.

²⁴ Bij de opkomst van het begrip kwaliteit speelde een notitie van toenmalig Rijksbouwmeester Tjeerd Dijkstra uit 1985 een rol, maar het begrip kreeg echt vleugels toen 'ruimtelijke kwaliteit' eerst in rapporten van de Rijksplanologische Dienst RPD en later in de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening een expliciet doel werd, met als onderscheiden karakteristieken: gebruikswaarde, toekomstwaarde en belevingswaarde.

²⁵ Begrippen als 'supervisie' en 'kwaliteitsteam' namen in de jaren negentig een hoge vlucht. Diverse landschapsarchitecten kregen zo'n positie. Dat is één van de sleutelontwikkelingen waarmee de traditionele verhoudingen tussen architecten, stedenbouwers en landschapsarchitecten veel gelaagder werden.

²⁶ Nederland Nu als Ontwerp was een invloedrijke manifestatie, startend in 1986, waarmee geschetst werd aan Nederland in 2050. Stichting Het Metropolitane Debat wilde met haar oprichting in 1995 een debat over de verstedelijkingskoers van Nederland entameren. Regio van de Toekomst is een initiatief uit 2018 in het kader van de Nationale Omgevingsvisie NOVI om samen met de vakgemeenschappen van planologen en tuin- en landschapsarchitecten in vier regio's te werken aan grote opgaves en hun onderlinge samenhang.

Tekening regionaal ruimtelijk kader Midden-IJssel, vooruitlopend op Ruimte voor de Rivier (2003), H+N+S Landschapsarchitecten
 Vindplaats: bureau-archief H+N+S Landschapsarchitecten, Amersfoort

In 2018 werd de prestigieuze Grote Maaskantprijs uitgereikt aan 'de makers van Ruimte voor de Rivier'. Hiermee werd een groep personen geëerd die zelf of als onderdeel van een organisatie ervoor hadden zorggedragen dat *Ruimte voor de Rivier* werd opgetild naar 'hoogwaardige landschappelijke en stedelijke inrichting'. Ruimte voor de Rivier, een groot programma om de Nederlandse rivieren veiliger te maken en tegelijk ruimtelijke ontwikkeling mogelijk te maken, omvatte 35 projecten. Het gaat dus om een reeks ambitieuze projecten die samen een groot deel van Nederland omspannen. Ze zijn ontworpen en vastgesteld door uiteenlopende ontwerpers en bestuurders, maar tegelijk onderworpen aan een gemeenschappelijke set spelregels, zoals een Q- team dat toezicht hield op ruimtelijke kwaliteit.

Deze tekening is gemaakt in de voorbereiding op Ruimte voor de Rivier. Hij ondersteunde de selectie van projecten. De tuin- en landschapsarchitectuur manifesteert zich hier in zijn grootschalige en strategische gedaante. Het betreft een handschets als voorloper van een digitale tekening. Met deze schets werd onderzocht hoe rivierverruimende maatregelen zouden kunnen aansluiten bij het karakter van het landschap en bij de ontwikkeling van aanliggende gebieden. Voor alle riviertakken in Nederland is zo'n regionaal ruimtelijk kader opgesteld. Met de Grote Maaskantprijs willen de prijswinnaars de documenten van de verschillende projecten, maar ook van de programmadirectie en het Q-team, ontsluiten voor geïnteresseerden. De initiatiefnemers richten zich op documenten en tekeningen die in belangrijke mate hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van ruimtelijke kwaliteit. Dat zal worden gedaan door ze samen samenbrengen op een website. Momenteel wordt onderzocht waar een dergelijke website kan worden ondergebracht. Het streven is ook schetsen, documenten over de procesaanpak en evaluaties te tonen. Hier ontstaat dus bottom-up een decentraal archief dat, gezien het belang van het materiaal, zeker ook deel zou moeten zijn van een groter geheel. Maar: professioneel archiveren vraagt ook om een langetermijnperspectief. Een website is slechts één deel van het verhaal; deugdelijke opslag van het onderliggende materiaal is een ander vraagstuk.

Het belang van dit archief is meerledig. In internationaal verband staat tuin- en landschapsarchitectuur in Nederland hoog aangeschreven, juist vanwege een benadering waarbij die discipline het initiatief neemt voor integrale oplossingen voor klimaat- en deltavraagstukken. Maar archieven vervullen ook een belangrijke functie bij toekomstige ingrepen. De bevindingen en de uitvindingen die tot deze ontwerpen leidden, moeten kunnen worden ingezet bij volgende transformaties.

Krijtschets voor de stedenbouwkundige hoofdopzet van Almere (1976), Alle Hosper
Vindplaats: Het Nieuwe Instituut, Rotterdam

Alle Hosper maakte deze tekening in dienst van de toenmalige Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders, bij het Projektbureau Almere. Het is een voorschets uit een lang proces om tot een stadsontwerp te komen. De schets laat zien hoe belangrijk het is om bij archivering niet alleen op eindproducten en formele besluiten te focussen, maar ook of juist op documenten die iets vertellen over werkprocessen en ideevorming.

Achter deze tekening gaat ook het verhaal schuil van een jonge discipline die snel aan kracht wint: een landschapsarchitect schetst hier de hoofdlijnen van een hele stad. Het is een schets voor Almere, een stad die op dat moment niet bestond, in een polder die nauwelijks een decennium was drooggefallen. De tekening is dus ook deel van een heel Nederlands verhaal. Er was wat voor te zeggen geweest dat deze tekening, samen met ander werk, deel zou uitmaken van archieven of collecties in Flevoland. De provincie Flevoland, en zijn steden en dorpen, zijn ontworpen landschap *in extremis* en dat zou een daaraan gewijde collectie zeker rechtvaardigen. Omdat de tekening werd gemaakt in publieke dienst zou, vanuit huidig perspectief, de Archiefwet van toepassing zijn. Maar als voorschets valt deze tekening vermoedelijk niet onder het verplicht te archiveren materiaal. Waarom Hosper de tekening mee naar huis nam, en deze niet in het archief van Almere te vinden is, is onbekend.

Het gebruik van krijt onderstreept dat het hier gaat om een schets en om een studie op hoofdlijnen. Daarmee is deze schets ook relevant in een verhaal over de ontwikkeling van tekenmiddelen en tijdgebonden tekentechnieken.

In 1985 stapte Hosper over naar B+B Stedebouw en Landschapsarchitectuur en in 1991 startte hij zijn eigen bureau, wat past bij de accentverschuiving die de Nederlandse landschapsarchitectuur in die tijd doormaakte: van overheidsdienst naar particuliere bureaus. Na zijn vroegtijdig overlijden in 1997 werd een overzicht van het werk gepubliceerd onder de titel *Alle Hosper. Landschapsarchitect 1943–1997* (2003). Vervolgens is zijn privéverzameling, waaronder deze tekening, overgedragen aan Het Nieuwe Instituut.

3. Huidige situatie

Dit hoofdstuk geeft een overzicht van de betrokken partijen bij het archiveringsvraagstuk en laat zien wat er nu zoal in archieven te vinden is. De huidige situatie wordt voorgesteld als een speelveld. Vasthoudend aan die metafoor gaat het erom vast te stellen welke posities spelers innemen en hoe zij zich tot elkaar verhouden. De ontwerp-praktijk, archiefinstellingen, onderwijs en onderzoek hebben in zekere zin gelijke belangen, maar nemen niettemin totaal verschillende rollen in. Alle zijn op hun eigen manier verbonden aan en betrokken bij het geheugen van het ontworpen landschap.

3.1 Speelveld

Ontwerppraktijk

Een ontwerper of ontwerp bureau ziet zichzelf niet snel als ‘archiefvormer’. Toch is dat wel de positie van de ontwerppraktijk in dit onderzoek. Daarnaast kan een ontwerper natuurlijk ook gebruiker zijn van archieven – ontwerp vraagstukken vereisen vaak vooronderzoek, bijvoorbeeld om bevindingen van voorgangers goed te benutten.

De partijen binnen de ontwerppraktijk verschillen sterk. Het kan gaan om zelfstandig ontwerpers, ontwerp bureaus, ingenieurbureaus, overheids-afdelingen met één of enkele ontwerpers en overheidsdiensten die als hoofdtak ontwerp, strategie en ruimtelijke ordening hebben. Die praktijken zijn vaak van beperkte grootte. Toch is het door de veelheid aan partijen en de breedte van het werkterrein niet eenvoudig een snelle kwantita-tieve voorstelling van de ontwerppraktijk te maken. Naar schatting zijn er zo’n 2.000 mensen met een opleiding werkzaam in dit veld.¹ De titel tuin- en landschapsarchitect is beschermd. In het register zijn bijna 800 tuin- en landschapsarchitecten ingeschreven.² Bij de Nederlandse Vereniging voor Tuin- en Landschapsarchitectuur zijn zo’n 170 bureaus en zelfstandigen aangesloten. Die variëren in grootte van enkele tot tientallen werk-nemers. Ook zijn zo’n 700 individuele leden

aangesloten, in brede zin betrokken bij ontworpen landschap.³

Als het gaat om de ontwerppraktijk zijn er, in het licht van archivering, twee categorieën te onder-scheiden: publiek ontwerp en privaat ontwerp. Voor een zelfstandig tuin- of landschapsarchitect of ontwerp bureau is het bewaren van documentatie van ontwerp processen een vrije keuze is. Uiter-aard zullen veel bedrijven materiaal bewaren als onderdeel van de dagelijkse praktijk. Het bedrijfs-archief kan op zeker moment geheel of gedeeltelijk aangeboden worden aan een archiefinstelling of collectiebeheerder. De ontvangende partij kan evenwel besluiten het aanbod niet aan te nemen: er bestaat immers geen verplichting tot overname van private archieven. Voor sommige bureaus geldt overigens, dat ISO-certificatie of de voorwaarden die verzekeringen stellen, betekenen dat de rele-vante stukken voor een zekere termijn bewaard moeten worden.

Voor ontwerp dat in publieke dienst of in publiek opdrachtgeverschap wordt gemaakt, zijn er andere redenen om te archiveren. Dat onderscheid heeft te maken met de Archiefwet.⁴ Die bepaalt dat over-heidsinformatie moet worden bewaard, met als doel het overheidshandelen transparant, controleerbaar en na verloop van tijd openbaar te maken. Met selectielijsten specificeert een overheidsorganisatie welke informatie bewaard wordt en hoe lang. Daarna volgt vernietiging of overdracht aan een archiefbewaarplaats, zoals bijvoorbeeld het Natio-naal Archief. Materiaal dat onder de Archiefwet valt wordt dus bij wettelijke bewaarplaatsen onderge-bracht. Voor materiaal dat niet onder de Archiefwet valt, ligt de keuze om dit te bewaren of eventueel over te dragen bij de ontwerper of de ontwerpafdeling.⁵

Naast professionals zijn er ook burgers, stichtingen en belangengroepen die landschap ontwerpen en maken. Dat materiaal zou vanuit erfgoedperspec-tief gearchiveerd moeten worden, maar het is een lastig te omlijnen veld. In hoofdstuk 1 is ontworpen

landschap omschreven als landschap dat met een culturele ambitie is vormgegeven. Daarmee onderscheidt het zich dus van ‘gegroeid’ landschap, dat wel onder invloed van menselijk handelen verandert maar geen bewust ontwerp is. Stadslandbouw-initiatieven, volkstuincomplexen, voedselbossen en groene ruimtes die in zelfbeheer zijn ontworpen, aangelegd en beheerd, worden tot het ontworpen landschap gerekend, en horen dus bij de ontwerp-praktijk.

Onderwijs en onderzoek

De relatie van onderwijs en onderzoek met archieven is veelzijdig. Onderzoekers gebruiken archieven, maar dragen ook bij aan de duiding van materiaal in archieven. Zij sporen geregeld materiaal op dat vanuit een erfgoedperspectief bewaard moet worden.⁶ Opleidingen voor tuin- en landschapsarchitectuur kunnen gebruik maken van archieven; in relatie tot de hoofdlijnen van het vak die aan studenten geleerd worden, als kennisbron die studenten moeten leren inzetten, en als sleutel tot de historische gelaagdheid van ontworpen landschap. Opleidingen zijn zelf ook archiefvormers: denk bijvoorbeeld aan afstudeerwerkstukken, collegedictaten en archieven van hoogleraren. Denk ook aan Archiprix als een reservoir waaruit afstudeerwerken geselecteerd kunnen worden.⁷ Gezien vanuit de tuin- en landschapsarchitectuur moeten de opleidingen in Wageningen, Delft, Amsterdam, Velp en Den Bosch worden genoemd. Ook daar heeft onderzoek plaats.

Een belangrijk deel van het onderzoek in archieven voor tuin- en landschapsarchitectuur wordt gedaan vanuit andere vakgebieden, zoals architectuurgeschiedenis, landschapsgeschiedenis, cultureel erfgoed en geografie, en incidenteel ook economie, sociologie en antropologie. Het vraagstuk van de archieven van tuin- en landschapsarchitectuur overstijgt dus de discipline. In de afgelopen decennia zijn op verschillende universiteiten onderzoeksgroepen op het vlak van architectuur- en landschapsgeschiedenis en historische geografie opgekomen en ook weer verdwenen. Momenteel is vooral de Rijksuniversiteit Groningen actief. Bij Kenniscentrum Landschap doet een twintigtal promovendi onderzoek naar organisch gegroeide en ontworpen landschappen.⁸ Wageningen zal een leerstoel voor ‘cultureel

erfgoed en participatieve ruimtelijke ontwikkeling’ instellen.⁹ Niet op het vlak van de landschapsarchitectuur, maar wel een relevant voorbeeld van de relatie tussen onderzoek en archieven is te vinden in het Jaap Bakema Study Centre waarin HNI en de TU Delft samenwerken.¹⁰

Naast academisch onderzoek zijn er private bureaus en zelfstandigen die vanuit verschillende achtergronden onderzoek doen bijvoorbeeld op het terrein van architectuurgeschiedenis, cultuurhistorie en historische geografie.

Instellingen voor erfgoed, archieven en collecties

In Nederland zijn er verschillende bewaarplaatsen waar materiaal van tuin- en landschapsarchitectuur kan worden aangetroffen. Er zijn twee instellingen die op nationaal niveau en vanuit erfgoedperspectief een collectie tuin- en landschapsarchitectuur van enige omvang beheren: Het Nieuwe Instituut (HNI) en Speciale Collecties Wageningen University & Research (SP WUR). Die collecties zijn enerzijds ontstaan uit wat er werd aangeboden en anderzijds door eigen acquisitiebeleid. SP WUR ziet zich daarbij niet als archief, maar als collectiebeheerder. HNI beheert de Rijkscollectie voor Nederlandse Architectuur en Stedenbouw, maar daarnaast verwerft het archieven van tuin- en landschapsarchitecten wanneer deze van nationaal belang zijn en wanneer het werk een sterke stedenbouwkundige, regionale of planologische component heeft. Over een periode van twee decennia is er tussen HNI en SP WUR afgestemd: SP WUR besteedde meer aandacht aan tuinarchitectuur en HNI legde de nadruk op het grotere landschap en de stedelijke context.¹¹ Dat waren informele afspraken en in de praktijk is het onderscheid niet scherp. Zo zijn op beide plekken archieven op het gebied van ruilverkaveling en landinrichting te vinden, en delen van archieven van de familie Zocher vonden hun weg naar Wageningen en Rotterdam.

Sinds 2015 neemt SP WUR geen nieuwe archieven meer op; een gevolg van budgettaire verschuivingen bij de universiteit. De collectie wordt echter beheerd en beter ontsloten, en SP WUR is bereid een rol te spelen bij vervolgvragen.¹²

Nederland kent daarnaast gemeentelijke archieven, regionale archieven, regionale historische centra en het Nationaal Archief. Die nemen materiaal op via de formele route van de Archiefwet.¹³ Binnen de zeer uitgebreide collectie van het Nationaal Archief is daarom het nodige te vinden dat concrete plannen betreft, maar ook beleid inzake van landschap en ruimtelijke ordening. Het Nationaal Archief, maar zeker ook regionale en gemeentelijke archieven kunnen naast hun wettelijke taak particuliere archieven met betrekking tot tuin- en landschapsarchitectuur verzamelen, bijvoorbeeld omdat ze bijdragen aan verhalen over de identiteit van een regio of stad. Zo beheert Batavialand in Lelystad -overigens geen archiefinstelling, maar wel voortgekomen uit Het Flevolands Archief – het werk van meerdere landschapsarchitecten die in Flevoland actief waren.¹⁴ Gemeentearchieven herbergen incidenteel tuin- en landschapsarchitectonisch materiaal. Maar van gericht verzamelbeleid is meestal geen sprake. Zo zijn in het Stadsarchief van de gemeente Rotterdam stukken opgenomen rond het ontwerp van West 8 voor de centrummarkt locatie Binnenrotte. Er is geen beleid om ontwerpen van West 8 in Rotterdam te verwerven, maar omdat hier de Dienst Marktwoezen opdrachtgever was, zijn de stukken over het ontwerp in het grotere geheel behouden gebleven.¹⁵

Tal van andere archieven, van waterschapsarchief tot familiearchief, hebben in hun collecties soms materiaal dat over ontworpen landschap gaat. Hoewel het geen officiële bewaarplaatsen zijn, kunnen ze wel een rijke bron vormen. Archieven van kastelen en landgoederen, zoals bijvoorbeeld Twickel, verdienen bijzondere vermelding. In verband met hun ontworpen groenaanleg beheren zij vaak ook gerelateerd materiaal.¹⁶ Dat kan materiaal zijn uit een ver verleden, maar ook van recente datum. Zoals het Pact van Twickel uit 2009 waarin werd besloten tot vernieuwing van de uitgebreide tuinen en landerijen.

Wijdere kringen

Aan de randen van de drie onderscheiden gebieden opereren spelers of zijn er instrumenten die niet direct archieven vormen, gebruiken

en beheren, maar wel een rol spelen. Dat geldt heel duidelijk voor de NVTL, als vertegenwoordiger van de ontwerppraktijk, maar bijvoorbeeld ook voor het College van Rijksadviseurs (CRa).¹⁷ Voor de ontwerppraktijk en het onderwijs is de Titelwet van belang, en daaruit voortvloeiend de verplichte beroepservaringsperiode.¹⁸ Het is een belangrijk instrument dat de deskundigheid van architecten, stedenbouwkundigen, interieurarchitecten en dus ook tuin- en landschapsarchitecten bevordert. En dan zijn er de prijsvragen, jaarboeken en organisaties als Architectuur Lokaal en andere architectuurcentra.¹⁹ Al deze spelers en instrumenten dragen bij aan een ontwerpcultuur, ze documenteren en publiceren en zijn zelf ook archiefvormer. Verder zijn er spelers als Dutch Schools of Landscape Architecture die een rol kunnen spelen in de archivering van tuin- en landschapsarchitectuur. En internationaal is er het Network of European Landscape Architecture Archives (NELA), in 2019 opgericht. NELA beoogt op Europees niveau kennis uit te wisselen over archieven van tuin- en landschapsarchitectuur, en streeft ernaar het werken met archieven een sterkere plek in opleidingen te geven. Onder meer de landschapsarchitectuuropleiding in Wageningen – inmiddels partner in NELA – verkent de mogelijkheden daarvan, waarbij de nabijheid van Speciale Collecties van belang is.

In deze wijdere kring is het Rijksbeleid op het gebied van cultuur, erfgoed, ontwerp en ruimtelijke ordening een factor van betekenis. Dat is in de loop der tijd vastgelegd in onder meer een aantal Architectuurnota's.²⁰ In het huidige tijdsgewricht kennen we Cultuurbrieven, het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp (ARO) en de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) waarin uitspraken worden gedaan die direct of indirect iets zeggen over de positie van tuin- en landschapsarchitectuur, landschap en archieven in de bredere context van cultuur- en omgevingsbeleid.

Binnen de Erfgoedwet is vastgelegd wat als cultureel erfgoed wordt beschouwd. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) heeft hier een bijzondere positie. De dienst beheert weliswaar geen collectie op het vlak van tuin- en landschapsarchitectuur, maar wel documentatie die met erfgoed van doen heeft. Ze zet zich in voor het cultuurlandschap en

beschermt groen erfgoed. Onder de circa 1400 Rijksbeschermd groenaanleggen vallen begraafplaatsen, tuinen van villa's, landgoederen en kastelen, klassieke en hedendaagse stadsparken.²¹ De RCE is daarmee een belangrijke speler in het veld.

Ook de Europese context speelt een rol. De Verklaring van Davos en het advies van de Raad voor Cultuur en het CRa over de implementatie van dat verdrag dragen met het begrip 'Baukultur' ook bij aan iets dat we 'archiefcultuur' kunnen noemen.²² Het advies spreekt van een 'moreel appel' om ervoor te zorgen dat de 'beginselen van een hoogstaande Baukultur' breed worden aanvaard. Het advies ziet de Verklaring van Davos 'als een Europees statement dat oproept om maatschappelijke uitdagingen aan te grijpen om omgevingskwaliteit te vergroten of in elk geval te behouden. Daaronder valt ook behoud en versterking van cultureel erfgoed, dat als drager van de identiteit van gebieden fungeert'. Het Verdrag van Faro beoogt burgers te betrekken bij het behoud en beheer van erfgoed, en de European Landscape Convention vraagt erom landschap ook vanuit een erfgoedperspectief te bezien.²³

Verschillende initiatieven reageren tenslotte op de mogelijkheden van digitalisering. Meerdere gesprekspartners onderstrepen het belang van nieuwe, voor tuin- en landschapsarchitectuur relevante spelers die uit het digitale domein voortkomen, zoals het Netwerk Digitaal Erfgoed en het Netwerk Archieven Design en Digitale Cultuur.²⁴ Het gaat hier om het verbinden van erfgoedcollecties in digitale netwerken, maar ook over het opbouwen van kennis op het gebied van digitalisering.²⁵

3.2 De huidige situatie in een historisch perspectief

Om de huidige situatie goed te begrijpen, en de sterkten en zwakten goed te duiden, is het van belang de ontwikkeling in de tijd te schetsen. Het idee om architectuur en kunstnijverheid te documenteren gaat terug tot de negentiende eeuw, met de toenmalige Tentoonstellingsraad die een

fotocollectie van gebouwen aanlegde om een architectuurmuseum te kunnen beginnen.²⁶ Ook de Maatschappij ter Bevordering der Bouwkunst had het verzamelen van architectuurtekeningen in haar reglement opgenomen. Vooruitlopend op een architectuurmuseum voorzag het genootschap Architectura et Amicitia na 1910 in extra opslagruimte voor architectuurtekeningen en maquettes. Met de oprichting van de Stichting Architectuurmuseum werd de roep om zo'n instelling vanaf 1955 versterkt. In 1970 ontstond het Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst (NDB), waarmee ook de Rijksoverheid belangstelling voor archieven inzake architectuur toonde. In 1988 volgde de oprichting van het Nederlands Architectuurinstituut (NAi), waarin onder meer NDB opging, en werd een enorme stap voorwaarts gezet. Het NAi kreeg de taak toebedeeld archieven op het gebied van architectuur en stedenbouw te verzamelen en te ontsluiten. Deze taak werd in 2013 overgeheveld naar Het Nieuwe Instituut, waarin NAi samenging met Premisela, Nederlands Instituut voor Design en Mode en Virtueel Platform.²⁷

Naast het denken over ontwerparchieven vanuit een culturele en museale blik is er al decennia wetgeving die leidt tot het bewaren van materiaal. Dankzij bouw- en woningtoezicht, en dankzij welstand, zijn veel tekeningen van gebouwen goed bewaard in officiële bewaarplaatsen, zoals een gemeentearchief. Met een instrument als de Archiefwet worden ook talloze besluiten die ruimtelijke ordening en landschap betreffen, bewaard, maar daarbij gaat het om het besluit, en niet het denk- en ontwerpproces inclusief alle schetsen.

De infrastructuur rond tuin- en landschapsarchitectuur

De periode na 1985 is dynamisch en vruchtbaar voor de tuin- en landschapsarchitectuur, voor de ruimtelijke ordening, voor de architectuur en voor het cultuurbeleid in het algemeen. Het NAi ging van start en kort daarna volgden het Stimuleringsfonds voor Architectuur (nu Creatieve Industrie) en Architectuur Lokaal, het landelijk kenniscentrum voor de bouwcultuur. In diverse steden ontstonden lokale architectuurcentra. Ook de discussie over titelbescherming kreeg in deze jaren vaart en werd uiteindelijk geëffectueerd. Het toenmalige ministerie

van Wetenschap, Volksgezondheid en Cultuur kondigde in 1993 in de nota *Investeren in Cultuur* 'aandacht voor de ontwerpende kant van de landschapsarchitectuur' aan.

Landschapsarchitectenbureau H+N+S vervaardigde het advies *Landschapsarchitectuur en Cultuurbeleid* in opdracht van het Ministerie van WVC (1994). Het advies diende om na te gaan 'of het wenselijk en mogelijk is met het in de Nota Ruimte voor Architectuur ontwikkelde instrumentarium ook de ontwikkeling van de landschapsarchitectuur actief te ondersteunen'.²⁸ Sommige conclusies uit 1994 lijken anno 2021 nog steeds relevant: 'In een door mensenhand gemaakt cultuurlandschap is [de betrekkelijk zwakke maatschappelijke verankering van de landschapsarchitectuur] des te verwonderlijker als geconstateerd kan worden dat de discussie over landschap vaak fel oplaait en er wel degelijk belangstelling is voor (gebouwde) architectuur, maar dat de combinatie tussen die twee begrippen in landschapsarchitectuur voor de meeste burgers een moeilijk toegankelijk onderwerp lijkt'.²⁹

In de eerste opzet van het NAi zou ook de tuin- en landschapsarchitectuur deel van het werkpakket zijn. Dat is uiteindelijk niet doorgezet. Anders dan voor architectuur en stedenbouw had ook het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) verantwoordelijkheid voor delen van het werkterrein tuin- en landschapsarchitectuur. Daardoor werden de drie disciplines soms uitdrukkelijk gelijk behandeld, en in andere gevallen juist niet. Het huidige HNI heeft de taak archieven van architectuur en stedenbouw te beheren. Binnen die taakstelling kunnen ook archieven op het vlak van de tuin- en landschapsarchitectuur vallen, maar voor die discipline is vanuit de Rijksoverheid geen taak geformuleerd. Op andere vlakken trokken de disciplines wel samen op. Het Stimuleringsfonds rekent ook tuin- en landschapsarchitectuur tot zijn werkterrein, er kwam een Titelwet tot stand waarmee tevens tuin- en landschapsarchitect een beschermd titel werd en het instituut Rijksbouwmeester werd verbreed tot een College van Rijksadviseurs waaronder sinds 2004 ook een Rijksadviseur voor Landschap, of Leefomgeving, ressorteert.

Min of meer parallel verruimden de grenzen van het werkterrein van de RCE. Ontstaan uit de Rijksdienst voor Monumentenzorg, met een focus op gebouwen, kwam er meer aandacht voor de tuinen bij Rijksmonumenten en voor het cultuurlandschap, samengevat onder de brede noemer groen erfgoed. Met de Nota Belvedere uit 1999 werd het Belvedere-programma gelanceerd dat tot 2009 liep. Dit programma beoogde de inzet van cultuurhistorie bij ruimtelijke transformaties te stimuleren onder het motto 'behoud door ontwikkeling'.³⁰ Ook hier trokken de verschillende ontwerpdisciplines gelijk op. Het inzetbaar maken van cultuurhistorie bij toekomstige ontwikkeling hangt samen met de beschikbaarheid van bronnen, en dus ook de beschikbaarheid van archiefmateriaal.

Archiveringsvraagstuk

Vanuit de Rijksoverheid heeft het vraagstuk van archivering in de tuin- en landschapsarchitectuur eerder expliciet belangstelling gehad. In 2002 werd *Papier en Landschap*. Archivering tuin- en landschapsarchitectuur in Nederland gepubliceerd. Dit onderzoek in opdracht van het ministerie van LNV volgde op de nota *De architectuur van de ruimte* (1996) en beoogde 'de situatie van de archivering van de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur in kaart te brengen'. Het onderzoek besteedde uitgebreid aandacht aan de wijze waarop documentatie van ontwerpprocessen binnen de Rijksoverheid wordt bewaard. Zoals de opstellers van *Papier en Landschap* het omschrijven, zou de Archiefwet zo geïnterpreteerd moeten worden dat 'het object of proces gereconstrueerd kan worden, maar ook de opvattingen, ideeën en het beleid die eraan ten grondslag liggen: cultuur, mentaliteit, sociale, economische of politieke context, gebruik, niet-uitgevoerde concepten'.³¹ *Papier en Landschap* signaleerde diverse knelpunten en schetste een 'tamelijk treurig' beeld: 'De archivering is de afgelopen eeuw een ondergeschoven kind geweest. Er is veel kostbaar materiaal verloren gegaan'.³² De aanbevelingen van destijds zijn maar spaarzaam opgevolgd, zo constateren de betrokkenen nu.³³ Verder zijn, door voortschrijdende digitalisering, ontwikkelingen in archivering, en een cultuurbeleid dat niet meer hetzelfde is, de aanbevelingen uit *Papier en Landschap* niet meer één op één vertaalbaar naar de huidige situatie. Toch bood

Papier en Landschap een waardevolle basis voor dit onderzoek, vooral omwille van de uitgebreide studie die het verrichtte naar de verschillende aspecten van het archiveringsvraagstuk.

Wat gearchiveerd moet worden, waar en door wie is in de verschillende ontwerpende disciplines vaker onderwerp van gesprek geweest. Zo werd in 1982 de werkgroep Planologie, Stedenbouw, Volkshuisvesting Archieven (PSVA) opgericht, ondergebracht bij het Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting (NIROV). Die werkgroep wilde het behoud van materiaal, de toegankelijkheid van archieven en het gebruik van archieven bevorderen.³⁴ Ook tuin- en landschapsarchitecten zochten eerder naar mogelijkheden. Binnen Staatsbosbeheer, decennia lang zeer belangrijk in het landschapsontwerp, is na 1980 het toenmalige tekenkamerarchief omgevormd tot een collectie met bijbehorende documentatie. Dit materiaal is vooral door toedoen van bezorgde medewerkers in latere jaren veilig gesteld, en (deels) ondergebracht in Wageningen en bij het toenmalig NAI.

De archivering in de tuin- en landschapsarchitectuur is in 2002 ook onderwerp geweest van een artikel in *Garten und Landschaft*. Onder de titel *An den Quellen des Berufes* constateerde landschapshistoricus Erik de Jong dat de toenemende belangstelling voor de professie noodzaakt om ook de archivering ervan goed ter hand te nemen, en geeft een kader voor wat dan te verzamelen. De Jong vraagt expliciet aandacht voor de documentatie van het ontwerpproces, en het inzicht in de hele ontwikkelingsgang van opdracht tot besluit tot aanleg en onderhoud.³⁵

Beweging in archivering

Het is steeds de vraag waar het bij het archiveren van tuin- en landschapsarchitectuur over gaat: oeuvres, auteurs, projecten, thema's, gebeurtenissen, narratieven of praktijken. In ontwerpsectoren met een langere archiefraditie lag de nadruk vaak op auteurs en oeuvres, eventueel aangevuld met grote, algemeen geaccepteerde thema's als 'wederopbouw'. Opvattingen over archiveren bewegen mee met maatschappelijke ontwikkelingen. Recent is de aandacht voor auteur en oeuvre – veelal vanuit een Westers, mannelijk perspectief en met

een exclusieve nadruk op de 'geschoolde' auteur – verschoven naar een inclusieve benadering. Dat wil zeggen: een breder, veelkleuriger scala aan partijen, zowel formele als informele ontwerppraktijken en -strategieën, beoefend door deskundigen en leken, bedoeld en onbedoeld. De opeenvolgende acquisitieplannen van het NAI en later HNI weerspiegelen deze ontwikkeling. Waar het eerste acquisitieplan *Op de achterstand vooruit 1940-1960* (1995) de nadruk legde op een inhaalslag ten aanzien van oeuvres en bekende thema's, legde *Keuzes Maken* (2012) de focus bij een twintigtal thematische ingangen.³⁶

Tuin- en landschapsarchitectuur binnen Het Nieuwe Instituut en Speciale Collecties WUR

Sinds de oprichting van het NAI, later HNI, is de collectie tuin- en landschapsarchitectuur stapsgewijs uitgebreid. De acquisitieplannen vormen het kader om aangeboden archieven te beoordelen. Op die basis zijn privé-archieven zoals die van Alle Hosper en Michael van Gessel nader bekeken, en is een selectie daaruit verworven. Ook zijn er gebundelde pakketten verworven, zoals een deel van de hiervoor genoemde landschapsplannen van Staatsbosbeheer. Met archieven van Stichting Locus en Vereniging Deltametropool en (deels) de Eo Wijersstichting verwierf HNI ook materiaal waarmee het werk van dergelijke initiatiefnemende of faciliterende spelers wordt gedocumenteerd. Incidenteel is actief verworven, zoals in 1995 toen een map met tekeningen, schetsen en foto's van Jan David en Louis Paul Zocher werd aangekocht.

De afdeling Speciale Collecties van Wageningen Universiteit verwierf vanaf 1982 actief collecties betreffende tuin- en landschapsontwerp. Al in 1939 kreeg de toenmalige Landbouwhogeschool het archief van Leonard Springer geschonken. In haar jaarverslag meldt de Landbouwhogeschool dat het gaat om 'vrijwel alle originalia van de ontwerpen door den nestor in de tuinarchitectuur gedurende zijn leven gemaakt. Wij zijn den heer SPRINGER uitermate dankbaar voor deze interessante en voor het onderwijs zoo leerzame collectie.'³⁷

In bijna vier decennia is een collectie opgebouwd ten behoeve van onderwijs en onderzoek. Vanuit

de vakgroep Landschapsarchitectuur werd langere tijd onderzoek verricht aan deze collectie. Bijvoorbeeld het werk van Jan Bijhouwer, Hein Otto, Mien Ruys en Hans Warnau is via scripties toegankelijk gemaakt en geduid. Naast een boekencollectie zijn van individuele ontwerpers uit diverse periodes ruim veertig oeuvres verworven; van de familie Zocher tot Wim Boer, Nico de Jonge en Hein Otto, en van recenter datum het werk van Frank Josselin de Jong. Ook is er een groot aantal ruilverkavelingsplannen van Staatsbosbeheer ondergebracht, net als delen van het werk van Dienst Landelijk Gebied en de Landinrichtingsdienst Noord-Brabant. Als onderdeel van Wageningen University & Research streeft SP WUR ernaar, materiaal van de Leerstoelgroep Landschapsarchitectuur te beheren, maar in de praktijk is dat maar in beperkte mate het geval. Zoals vermeld is in 2015 besloten de collectie niet verder uit te breiden.

HNI en SP WUR hebben de taak noch de mogelijkheden om in den brede de tuin- en landschapsarchitectuur te verzamelen. Mede daarom zijn diverse archieven niet verworven. In uitzonderlijke gevallen vonden ze een plek bij andere instellingen, maar bekend is dat diverse archieven zwerven, niet goed worden bewaard, ontoegankelijk zijn, en bij gebrek aan een bestemming zullen verdwijnen. Hoofdstuk 4 gaat hier nader op in.

Met de ontwikkeling van het vakgebied en de opbouw van collecties groeit ook het onderzoek en neemt het aantal publicaties, tentoonstellingen en evenementen toe. Een relatief vroeg voorbeeld was een tentoonstelling van werk van Staatsbosbeheer in de vroege jaren tachtig. Onder meer de getoonde krijtschetsen van Ellen Brandes en Nico de Jonge zijn nadien ondergebracht bij SP WUR.³⁸ In een reeks afstudeeronderzoeken uit dezelfde periode zijn oeuvres uit Speciale Collecties nader geduid. Na 1990 verschenen, mede onder impuls van het architectuurbeleid, diverse monografieën en overzichtswerken waarin dankbaar gebruik werd gemaakt van materiaal dat bij HNI en SP WUR was aangetroffen, of die er juist tot verwerving van archieven leidden. Onder meer het werk van B+B, Alle Hosper, Pieter Buys en Copijn werd in uitgebreide publicaties gedocumenteerd en geduid,

en met bijvoorbeeld *Maakbaar Landschap* verschenen ook thematische studies.³⁹ In de reeks Jaarboeken is sinds 1995 een groot aantal essays gepubliceerd waarin niet alleen archiefmateriaal werd benut en geduid, maar ook voortdurend is geslepen aan de definitie van dit vakgebied. Tenslotte groeide het aantal promotieonderzoeken gestaag, waaronder meerdere studies die archiefmateriaal duiden, de vakgeschiedenis verrijken en de contouren van het vakgebied scherper tekenden.

Geschiedenis van representatie, opslag en presentatie

De tuin- en landschapsarchitectuur groeide uiteraard mee met de ontwikkelingen in de techniek van het tekenen en representeren. Dat begon al in het papieren tijdperk. De introductie van bijvoorbeeld de viltstift, het kopieerapparaat en wrijffletters, en de opkomst van andere representatietypes zoals de collage veranderden geleidelijk de aard van het archiveringsprobleem. Die ontwikkeling raakte met de opkomst van digitale technieken in een stroomversnelling. Stapsgewijs schakelde de ontwerppraktijk tussen 1990 en 2010 over van parallelle processen op papier en op het scherm naar overwegend digitale werkvormen. Archieven bij archiefvormers, en de collecties van HNI en SP WUR, kennen sindsdien een papieren en een digitale component, elk met hun eigen vraagstukken. Specifiek voor de tuin- en landschapsarchitectuur is de snelle opkomst van bureaus en zelfstandig ontwerpers na 1985. De ontwikkeling van deze bureaus naar meer professionele organisaties liep parallel met de digitalisering. De meesten kenden een relatief korte papieren fase en ontwikkelden snel door naar een digitale werkwijze. Het gaat daarbij niet alleen om tekentechnieken, maar ook om vormen van opslag en communicatie. Sommige software-producten zoals Coral Draw verdwenen vrij snel, net als opslagmedia. Professionele archiefinstellingen als HNI beschikken daarom over afdelingen die zich specifiek bezighouden met conversie, toegankelijkheid en veilige opslag.⁴⁰

Met de opkomst van digitale technieken en netwerken zijn er de laatste jaren volkomen nieuwe zoekstrategieën en vormen van ontsluiting

ontstaan. Voor de archieven van tuin- en landschapsarchitectuur is dat nog een onbetreden gebied.

¹ Deze schatting berust op een gemiddeld aantal afgestudeerden aan de verschillende opleidingen in dit terrein. Er is uitgegaan van 100 afgestudeerde tuin- en landschapsonwerpers en landschapsarchitecten per jaar, die uiteraard niet allemaal feitelijk werkzaam zijn op dat terrein; hier wordt de helft van het aantal afgestudeerden aangehouden.

² www.architectenregister.nl. Op 31 december 2018 waren 756 tuin- en landschapsarchitecten ingeschreven (Jaarverslag 2019).

³ www.nvtl.nl. De verschillende genoemde groepen en aantallen overlappen, maar vallen niet samen.

⁴ De Archiefwet stamt uit 1962, is vervangen in 1995, en wordt momenteel vernieuwd, vooral om de wet toe te rusten voor het digitale tijdperk. Een handzame toelichting is te vinden op de site van de VNG: <https://vng.nl/artikelen/uitleg-archiefwet-1995>.

⁵ Deze korte toelichting doet geen recht aan de complexiteit van de wet, en wat de uitvoering er van inhoudt. Via de site van het Nationaal Archief is nadere informatie te vinden: <https://www.nationaalarchief.nl/archiveren/kennisbank/archiefwet>.

⁶ Bijvoorbeeld bij het onderzoek in het kader van *Maakbaar Landschap* (Steenhuis en Hooimeijer, red., 2009) is veel materiaal aangetroffen dat later is ondergebracht bij archiefinstellingen. Overigens gaat het hierbij niet alleen om tekeningen en tekst; ook de audio-opnamen in het kader van dit onderzoek zijn ‘archiefwaardig’ materiaal.

⁷ Archiprix nomineert al meer dan 40 jaar het beste afstudeerwerk in de opleidingen architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur. Hoewel getalsmatig de landschapsarchitectuuropleidingen klein zijn, scoorden ze verhoudingsgewijs goed. De korte presentaties worden in boeken en tentoonstellingen met het publiek gedeeld (www.archiprix.nl/national/).

⁸ Via www.rug.nl/research/kenniscentrumlandschap is meer informatie over de onderzoeksthema’s en de lopende promotieprojecten te vinden. In dit onderzoeksrapport is een beeld opgenomen behorend bij het promotie-onderzoek van landschapsarchitect Henk van Blerck naar ruilverkanvelingen.

⁹ Zie <https://www.wur.nl/nl/Onderzoek-Resultaten/Onderzoeksinstituten/Environmental-Research/show-wenr/Nieuwe-buitengewone-leerstoel-van-WUR-en-gemeente-Westerveld-voor-Cultureel-Erfgoed-en-Ruimtelijke-Participatieve-Ontwikkeling.htm>

¹⁰ Zie voor meer informatie: <https://jaap-bakema-study-centre.hetnieuweinstituut.nl/>

¹¹ Deze afspraken waren weliswaar informeel, maar zijn in verschillende beleidsstukken terug te vinden, en ook de brief

van het College van Rijksadviseurs aan OCW die aan de basis ligt van dit onderzoek refereert er aan.

¹² De huidige positie van SP WUR in dit vraagstuk is niet vastgelegd in formele documenten. Aan deze passage in het rapport liggen gesprekken ten grondslag met L. Missel en H. Krekels.

¹³ In het uitvoeren van deze taak speelt DocDirect (zie: www.doc-direkt.nl/over-ons) een rol, de opvolger van de Centrale Archiefselectiedienst in Winschoten.

¹⁴ Het betreft bijvoorbeeld het werk van landschapsarchitect Kees Hund dat recent is overgedragen. Maar daarnaast vergaart Batavialand ook data via oral history-onderzoek in relatie tot het ontworpen landschap.

¹⁵ Archieftoegang 1329 ‘Archief van de Dienst Marktwezen, met rechtsvoorgangers’ omvat archiefstuk 548 ‘Ontwerp West 8/Stadsontwikkeling’ en 550 ‘Planvorming West 8/dS+V’.

¹⁶ Zie <https://twickel.nl/home/stichting-twickel/huisarchief-2/>

¹⁷ Zie <https://www.collegevanrijksadviseurs.nl/>

¹⁸ De beroepserveringsperiode beoogt de afgestudeerde Master onder begeleiding van een mentor specifiek op de uitoefening van het beroep gerichte vaardigheden aan te reiken. Via www.architectenregister.nl zijn de eindtermen van deze periode in te zien.

¹⁹ Architectuur Lokaal (zie <https://arch-lokaal.nl/>), opgericht in 1993, wil de kwaliteit van opdrachtgeverschap en de kwaliteit van de gebouwde omgeving bevorderen.

²⁰ Nederland kende na de eerste architectuurnota Ruimte voor Architectuur uit 1991 vijf architectuurnota’s. Na 2013 werd dit instrument omgezet in een Actieagenda, en later Actieprogramma. Het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp 2021–2024 heeft als titel Ontwerp verbindt.

²¹ Via www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/groen-erfgoed kan een digitaal overzicht van onder meer de Rijksbeschermd groenaanleggen worden ingezien.

²² De Raad voor Cultuur en het College van Rijksadviseurs brachten in 2020 gezamenlijk de oproep Verder met de Verklaring van Davos uit.

²³ In februari 2021 stuurde Minister Van Engelshoven een voorstel voor een uitvoeringsagenda als basis voor de ratificatie van dat verdrag.

²⁴ Het Netwerk Digitaal Erfgoed verbindt een groot aantal instellingen op het gebied van cultuur, erfgoed, onderwijs en onderzoek. Eén van de doelen is, collecties en objecten te verbinden, maximaal zichtbaar te maken, en vanuit het perspectief van de gebruiker voor naadloze samenwerking te zorgen. HNI is als ‘nationale erfgoedinstelling’ een dragende partner; ‘design en digitale cultuur’ is één van de zes erfgoedsectoren die NDE verbindt.

²⁵ ‘Linked open data’ spelen daarbij ene belangrijke rol. Via dat protocol kunnen verschillende datasets makkelijk met elkaar verbonden worden. Zie ook <https://www.nationaalarchief.nl/archiveren/kennisbank/linked-open-data>

²⁶ Zie de online beeldbank Het Geheugen, item Fotocollectie Tentoonstellingsraad (<https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/pages/collectie/Fotocollectie+Tentoonstellingsraad/Een+toekomst+architectuurmuseum>)

²⁷ De voorgeschiedenis van NAI wordt aangehaald in *Papier en Landschap*. Hij is ook na te zien in begeleidende stukken bij de archieven van Stichting Architectuurmuseum en Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst, opgenomen in HNI. Ook Hans van Dijk’s recensie van The NAI Effect. Creating Architecture Culture op ArchiNed (2017) geeft de nodige details: www.archined.nl/2017/02/geschiedenis-van-het-tijdelijke-architectuurinstituut/

²⁸ *Landschapsarchitectuur en cultuurbeleid*, Sijmons, D., Luiten E. (1994): Inleiding

²⁹ *Landschapsarchitectuur en cultuurbeleid*, Sijmons, D., Luiten E. (1994): Inleiding

³⁰ De niet langer actieve website <https://www.belvedere.nu/> geeft enige informatie. CRa gaf in 2008 advies over de gewenste doorwerking van het Belvedere-beleid, en vroeg Koos Bosma daarover een essay te schrijven. Zie <https://research.vu.nl/ws/portafiles/portal/2346015/Post-Belvederetijdperk.pdf>

³¹ *Papier en Landschap*, Van Hellemond, E.M. (2002): p47

³² *Papier en Landschap*, Van Hellemond, E.M. (2002): voorwoord

³³ Imke van Hellemond en Niek Hazendonk maken deel uit van de kerngroep die dit onderzoek begeleidde en waren destijds bij *Papier en Landschap* betrokken.

³⁴ *Papier en Landschap*, Van Hellemond, E.M. (2002): p47

³⁵ *An den Quelle des Berufes*, De Jong, E. (6/2002), Garten und Landschaft

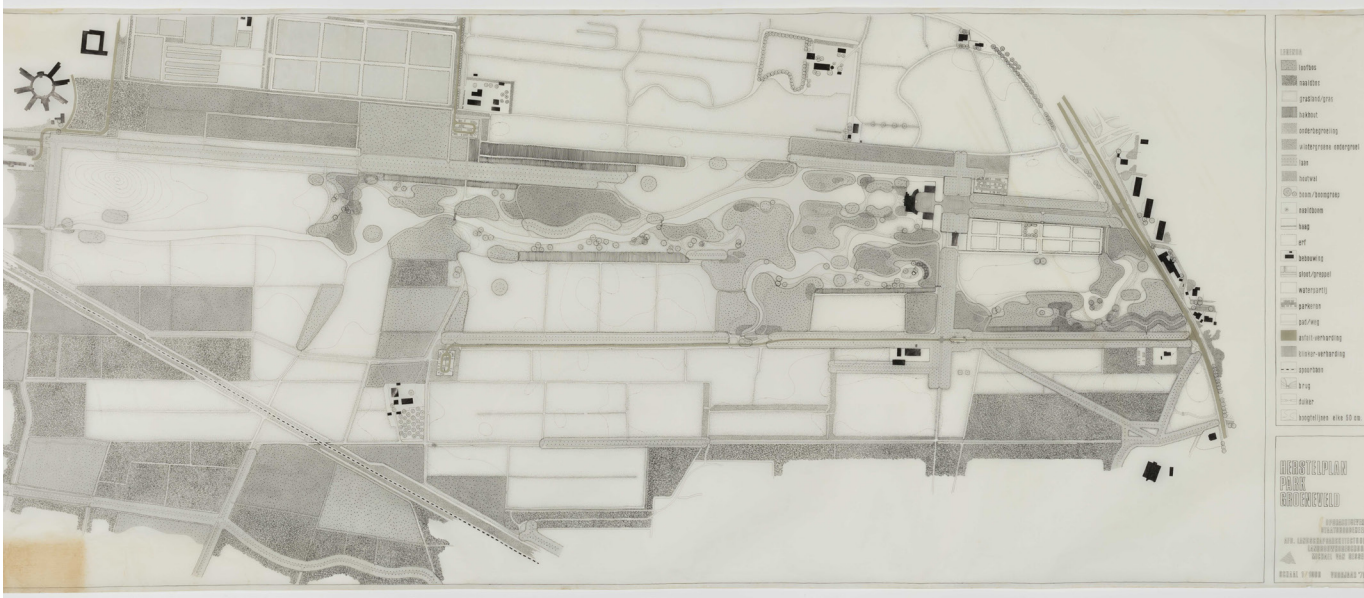
³⁶ HNI bereidt een nieuw acquisitiebeleid voor. Daarin zal waarschijnlijk in ieder geval meer aandacht zijn voor een meer inclusief verzamelbeleid. Momenteel wordt daarnaar onderzoek verricht onder de titel Collecting otherwise. Ook is een zwaarder accent op een digitale ontwerpcultuur te voorzien.

³⁷ Landbouwhogeschool, Jaarverslag 1939.

³⁸ Hiervan is een gedrukte catalogus gemaakt, die onder meer in Wageningen terug te vinden is. (Afdeling Landschapsarchitectuur Catalogus van de tentoonstelling Landschapsarchitectuur Staatsbosbeheer 1985).

³⁹ *Maakbaar Landschap* belicht in zes ‘vensters’ de periode 1945–1970, van ‘Tuinen’ tot ‘Het ontspanningslandschap’ en ‘Landbouw en Landschapsbouw’.

⁴⁰ HNI heeft ook een ‘digitaal archivaris’. Vanaf 2020 is binnen HNI een digitaal archief ingericht. Dat vraagt nieuwe technieken en kennis ten aanzien van de toegankelijkheid en de conditie. Zie daarover ook een essay van Behrang Mousavi getiteld *De toekomst van digitale duurzaamheid* via <https://collectie.hetnieuweinstituut.nl/collectienieuws/de-toekomst-van-digitale-duurzaamheid>

Tekening bij herstel- en beheerplan voor Kasteel Groeneveld, Baarn (1977), Michael van Gessel
Vindplaats: Het Nieuwe Instituut, Rotterdam

Het werk van de Nederlandse landschapsarchitect Michael van Gessel geldt als een belangrijk hedendaags oeuvre. Jarenlang was Van Gessel voorman bij B+B Stedebouw en Landschapsarchitectuur, onder meer als lid van het team dat een gedeelde eerste prijs won in de fameuze Parc de la Villette-prijsvraag in 1982. Als zelfstandige leverde hij belangrijke bijdragen met bijvoorbeeld de renovaties van Kasteel Groeneveld en Landgoed Twickel. Aan Kasteel Groeneveld werkte Van Gessel al tijdens zijn afstudeerproject voor de landschapsarchitectuuropleiding te Wageningen.

De groene ruimte om kastelen, landgoederen en buitenplaatsen is een belangrijk thema in de tuin- en landschapsarchitectuur, al was het maar omdat de intieme schaal van de tuin verbonden wordt met de landschapsschaal. Met studies als deze werd tevens de basis gelegd om in monumentenzorg de groene buitenruimte ook vanuit erfgoedperspectief te gaan beschouwen. Hier wordt bij uitstek zichtbaar hoe de tuin- en landschapsarchitectuur in een historische gelaagdheid werkt, waarbij het ophelderen van de hoofdlijnen van het ontwerp een belangrijk doel zijn. Van Gessel deed dat niet alleen met een restauratieve blik, maar verknootte de geschiedenis zorgvuldig en doelgericht met huidige gebruikseisen en een hedendaags vocabulaire.

Van Gessel en ook B+B waren gedurende de jaren zeventig op zoek naar effectieve wijzen van representatie. Doelbewust werd hier in zwart-wit gewerkt. Dat vereenvoudigde de reproductie maar had zeker ook inhoudelijke betekenis. Kunnen we zo communiceren over landschapsvraagstukken dat die ook in de bredere wereld van architectuur en stedenbouw gezien worden? Tegelijkertijd vervaardigde Van Gessel vrijwel dezelfde tekening met kleurpotlood, in zachte tinten. Tekeningen in archieven vertegenwoordigen werkprocessen, opvattingen over landschap maar ook opvattingen over representatie en de strategische betekenis daarvan.

In 2008 is zijn werk vastgelegd in een lijvig boek onder redactie van Christian Bertram en Erik de Jong, respectievelijk architectuur- en landschapshistoricus. In 2010 verscheen een boek over het oeuvre van B+B. Ook daarin speelt het werk van Van Gessel een grote rol. Toen startte de zoektocht om het archief over te dragen, die zelfs tot in het buitenland reikte, waarbij onder meer de breedte van het werk lastig bleek: van tuinontwerp tot supervisie. Het archief van Van Gessel is nu grotendeels verworven door Het Nieuwe Instituut.

Studie voor Floriade 2002 Haarlemmermeer (1996), Niek Roozen bv
Vindplaats: bureau-archief Niek Roozen bv, Weesp

Deze foto toont een half uitgerolde serie schetsen, gemaakt met viltstift op dun calque. Aan de uiterste rand is nog een deel van een kast zichtbaar met daarin rollen papier. We kiezen bewust voor de foto van een tekening. Het onderstreept waar veel ontwerpers nu mee worstelen: hun materiaal bestond tot de jaren negentig vrijwel geheel op papier. Daarna begint een fase van zowel papieren als digitale producten, en in de laatste tien jaar is de slag gemaakt naar vrijwel uitsluitend digitale producten. Mogelijk kun je van deze tekening zeggen dat het origineel weg gedaan kan worden zodra de tekening professioneel gescand of gefotografeerd is. Vooralsnog maakt deze tekening deel uit van een omvangrijke verzameling werk op papier – zo'n 60 dozen en 100 tekeningen – dat bij Niek Roozen ligt. Niek Roozen was bij drie Floriade's betrokken. Voor de editie van 2002 in Haarlemmermeer was hij hoofdontwerper. De foto demonstreert de kwetsbaarheid van het materiaal dat momenteel in een onverwarmde schuur wordt bewaard.

De Floriade heeft als evenement in de loop der decennia extra lagen gekregen, zoals het idee dat de Floriade een eerste stap is in gebiedsontwikkeling. Meer en meer is de Floriade een gezaghebbende ontwerpogave geworden. Hoewel het programma en het doel verschuiven, leveren ze een vergelijkbare set ontwerpen op, waarmee de reeks Floriade's vanaf de vijftiger jaren een neerslag is van ontwerpopvattingen over een groen evenemententerrein, gebiedsontwikkeling, en visies op land- en tuinbouw. Er is daarom veel voor te zeggen alle edities als reeks te archiveren en te ontsluiten. Omdat het verschillende ontwerpers betreft, in verschillende tijdvakken, is daar echter geen eensluitend idee over. Over de eerste Floriade in Rotterdam, 1960, is het nodige te vinden in het stadsarchief aldaar. De meest recente editie, Venlo 2012, werd gemaakt door Arcadis en is door het bedrijf in een professionele opslag ondergebracht. Recent is het archief van landschapsontwerper Michiel den Ruyter, die de Floriade 1992 te Zoetermeer ontwierp, overgedragen aan het Stadsarchief Zoetermeer. Het is daar gerangschikt onder de hoofdcategorie 'Personen en families'. Via trefwoorden als 'landschapsarchitectuur' of 'tuinarchitectuur' is het niet vindbaar. Om goed ontsloten te kunnen worden, moet materiaal op verschillende plekken op een vergelijkbare manier van metadata en trefwoorden worden voorzien. De laatste jaren wordt daar hard aan gewerkt, bijvoorbeeld in het zogenaamde Termennetwerk, zodat vindplaatsen als netwerk kunnen opereren. Voor materiaal uit de tuin- en landschapsarchitectuur is er nog een wereld te winnen. De Floriade-ontwerpen zouden dan, ook al worden zij mogelijk op verschillende plaatsen bewaard, toch als reeks kunnen worden ontsloten en geduid.

4. Knelpunten

Dit hoofdstuk behandelt de problemen voor de archieven van tuin- en landschapsarchitectuur die naar voren zijn gekomen. Deze knelpunten kunnen specifiek zijn voor het veld of de discipline, maar ook algemener en daardoor tevens geldig voor andere creatieve disciplines. In dat geval is in beeld gebracht hoe dergelijke generieke problemen uitwerken voor het veld van tuin- en landschapsarchitectuur.

4.1 Algemeen

Herkenbaarheid en erkenning

Hoewel feitelijk breed aanwezig, neemt de tuin- en landschapsarchitectuur als discipline eerder een bescheiden plaats in. De mogelijkheden om bijvoorbeeld op eigen kracht te zorgen dat het werkveld goed is ingebed in het Rijksbeleid zijn niet groot. In de cultuur van het werkgebied speelt mee dat het vaak gaat om een veelheid aan betrokkenen, met de ontwerper als bemiddelende partij. Veel minder dan in de architectuur is er sprake van een helder auteurschap. Niet zelden gaat het om langdurige processen die via meerdere schijven verlopen waarbij niet zo eenduidig één welomschreven eindproduct ontstaat. Dat meervoudige product ontwikkelt zich met de tijd: het wordt vaak in fases aangelegd en het duurt vaak jaren, zo niet decennia, voor het de bedoelingen van het ontwerp volledig ontvouwt. Ontworpen landschap omvat een denkwereld van concepten, visies en strategieën die eveneens tot het geheugen behoren, zelfs als de landschappen niet zijn gerealiseerd. Daarmee is er veel achterliggende informatie die de oppervlakkige beschouwer kan ontgaan. Het is dan ook logisch dat ontworpen landschap voor veel mensen moeilijk grijpbaar is.

Een beter begrip van het ontworpen landschap is belangrijk. Meerdere gesprekspartners van binnen en buiten de discipline stellen vast dat de tuin- en landschapsarchitectuur zich te weinig zelfbewust op de kaart zet, en te weinig bekendheid geniet.

Een goede oplossing voor archivering is nog niet tot stand gekomen. Het eerder aangehaalde onderzoek *Papier en Landschap* kwam tot een zuinige conclusie ten aanzien van de archivering van tuin- en landschapsarchitectuur, namelijk dat ‘wanneer men het geheel van deze acties overziet vooral het incidentele karakter ervan opvalt, en het gebrek aan continuïteit’. In feite is dat nog steeds het geval.¹

Beschikbaarheid en gebruik gaan hand in hand

Verskillende gesprekspartners menen dat te weinig gebruik van archieven wordt gemaakt. Zo wijst SP WUR op het feit dat de collectie, die ten dienste van onderwijs en onderzoek staat, te weinig wordt benut. Zowel opdrachtgevers als ontwerpers maken te vaak geen gebruik van informatie uit archieven en missen daarmee aansluiting bij eerder gemaakte plannen en reeds beschikbare kennis en ervaring. Een intensiever gebruik zou steun geven aan een kordate oplossing voor de archieven van tuin- en landschapsarchitectuur.

Meermaals wordt ook verwezen naar een praktische laag. Is men bekend met wat er te vinden is? En is een archief toegankelijk, zowel fysiek als via een zoekfunctie op een website? Tegelijk wordt een diepere laag aangeduid. Die heeft te maken met een cultuur van bewaren en een cultuur van inzetten van bewaard materiaal; de wens om ‘op de schouders te staan’ van wat voorafging. Daar zit een probleem. Om collecties uit te bouwen is het belangrijk dat ze goed en veelvuldig worden gebruikt. Maar voor een goed en veelvuldig gebruik is juist weer de rijkdom van de archieven een bepalende factor. Overheden, die zowel beleidsmaker, opdrachtgever, ontwerper en toetser kunnen zijn, leggen te weinig nadruk op de kwaliteit van ontworpen landschap en de noodzaak van archieven om die te waarborgen. En ook bij opdrachtgevers en de maatschappij leeft dit besef te weinig.

4.2 Knelpunten in de ontwerppraktijk

Wel bewaren, niet selecteren

Vanuit de ontwerppraktijk wordt vastgesteld dat materiaal wel bewaard wordt in bedrijfsarchieven, maar selectie vrijwel achterwege blijft. Het bedrijfsproces is leidend. Als de bewaarde stukken niet meer nodig zijn voor de dagelijkse praktijk, en het archief dus in technische termen statisch wordt, zou dat materiaal kunnen worden overgedragen. Tegelijk is die grens, bij een nog functionerend bureau, lastig te trekken.

Geen archiefcultuur

In meerdere opzichten kampt de ontwerppraktijk met een gebrek aan informatie hoe archieven nu bewaard kunnen worden om ze eventueel op termijn te kunnen overdragen. Het ontbreekt aan een bewaarcultuur. Ook al wordt het belang van archivering onderkend, allereerst als een gezamenlijk belang van het hele vakgebied en soms voor de eigen productie, toch vinden ontwerpers het buitengewoon lastig om archivering aan te pakken op een manier die het functioneren binnen de alledaagse praktijk overstijgt. Er is te weinig tijd voor selectie en ordening, en ook de huisvesting leent zich meestal niet voor veilige opslag gericht op de lange termijn.

Overgang van analoog naar digitaal

De afgelopen drie decennia kenmerken zich door een stapsgewijze ontwikkeling van werken op papier naar digitaal werken, en van opslag van papier naar opslag op digitale dragers. Dat gebeurde tegelijk met een periode waarin de tuin- en landschapsarchitectuur zich stormachtig ontwikkelde. De ontwerp bureaus groeiden snel van informeel en spontaan werkende startups naar geoliede, grotere firma's. Diverse bureaus geven aan hun papieren fase en de eerste stappen in de digitale ontwikkeling niet goed te kunnen beheren. Ontwerpers worstelen met de combinatie analoog/digitaal – wat moet er op papier bewaard worden, en hoe? En digitale opslagmiddelen kunnen snel verouderen. Meerdere bureaus hebben materiaal opgeslagen op media waar ze geen toegang meer toe hebben, zodat overzicht, controle en de mogelijkheid tot selectie niet meer aan de orde zijn.

Archivering via tijdelijke initiatieven,

maar geen garantie voor langere termijn

Voor diverse ontwerp bureaus is het maken van een boek, bijvoorbeeld bij een jubileumjaar, een goede reden gebleken archiefmateriaal te ordenen. Ironisch genoeg zorgt dat tegelijkertijd voor een bijna niet te repareren verstoring van het oorspronkelijke archief. Ook blijkt het maken van een publicatie soms aanleiding tot stevig opruimen onder het motto: 'we hebben nu een boek'. De afgelopen decennia zijn er vanuit de ontwerp praktijk, soms in samenspraak met onderzoekers, informele initiatieven genomen om bepaalde oeuvres, thema's of verhalen vast te leggen. Ruimte voor de Rivier is daarvan een goed voorbeeld. Tegelijk blijkt zo'n initiatief nog niet te leiden tot geordende verwerving door een archiefinstelling; een op zichzelf nuttige vorm van zelforganisatie biedt helaas geen zekerheid voor de langere termijn.

Zwervende archieven

Enkele concrete en urgente voorbeelden worden door de ontwerp praktijk aangegrepen om het ontbreken van een duidelijk adres voor archieven aan te snijden. Het voorbeeld van het archief van landschapsarchitect Jan Vallen laat duidelijk zien hoe lastig de route kan zijn. Toen diens bureau opging in Taken Landschapsplanning is het archief ondergebracht in een stichting, om het als samenhangend geheel veilig te stellen. Het archief omvat belangrijk materiaal, zoals ontwerpen voor de Maasplassen in Limburg (gerelateerd aan de grintwinning), en de groenvoorziening in wederopbouw wijken in Limburg. Het archief werd toentertijd niet passend gevonden bij het profiel van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. Inmiddels is SHCL een verkenning gestart naar het duurzaam bewaren van het archief Taken-Vallen. Ook bij HNI of SP WUR vond het geen onderdak. Door gebrek aan perspectief op overdracht dreigt zo'n archief verloren te gaan. Gedurende dit onderzoek zijn meerdere voorbeelden genoemd. Die moeten worden nagetrokken; om welk materiaal gaat het, wat is de toestand, en wat willen ontwerpers of nabestaanden? Zeker als nooit geselecteerd is, is overdracht niet eenvoudig. Er zijn diverse situaties genoemd waar geen accuut probleem bestaat, maar die in zekere zin wel onopgelost zijn. Het persoonlijk archief van ontwerper

Pieter Buys heeft vooralsnog een goed onderdak bij het bureau MTD, de voortzetting van Buys en Van der Vliet, maar dat is geen definitieve oplossing.² Materiaal van drie Floriades ligt bij ontwerper Niek Roozen in een onverwarmde schuur. Overdracht van dat materiaal zou, ook volgens Roozen, gewenst zijn maar is simpelweg nog niet aan de orde geweest.³ In deze gevallen is het materiaal weliswaar niet professioneel opgeslagen, maar wel in goede handen. Het ontbreken van een helder perspectief op overdracht werkt dergelijke tijdelijke maar kwetsbare oplossingen in de hand.

4.3 Knelpunten bij de publieke ontwerp-praktijk en de Archiefwet

De Archiefwet: kans én probleem

Ontwerpers in overheidsdienst zien specifieke problemen bij het archiveren van hun werk. Dat hangt samen met de Archiefwet. De gesprekken in het kader van dit onderzoek illustreren de dubbelzinnige positie van de Archiefwet: tegelijk kans en probleem. De Archiefwet verplicht tot het bewaren van documenten die relevant zijn om overheidshandelen transparant te maken. Samen met individuele overheidsorganen, zoals een ministerie, stelt het Nationaal Archief selectielijsten op en geeft die een praktische vertaling voor het vastleggen van besluiten en werkprocessen. De implicaties voor de productie van een ontwerp afdeling zijn niet eenduidig. Notulen van formele overleggen en besluiten van een gemeenteraad, Gedeputeerde Staten of minister blijven zonder twijfel bewaard, voor een vastgestelde termijn. Voor ander materiaal, zoals voor schetsen, maquettes of documentatie van het ontwerp proces, geldt dat niet. De grens tussen de formele categorie en het overige is diffuus; onderliggend materiaal zou als essentieel kunnen worden beschouwd voor de reconstructie van een besluit. Voor de ontwerpers in publieke dienst blijkt het in de gesprekken onduidelijk waar deze grens ligt. Als materiaal onder de Archiefwet valt en in selectielijsten wordt aangeduid als 'permanent te bewaren', blijft het ook na die bewaartermijn behouden. Mocht het in bestaande selectielijsten als 'te vernietigen' zijn aangeduid, dan gebeurt dat in principe na afloop van de bewaartermijn. Op grond van bijvoorbeeld

het belang van cultureel erfgoed kan het alsnog worden 'uitgezonderd van vernietiging'. Het vergt echter alertheid, inzicht in de waarde van het materiaal en inzicht in de werking van selectielijsten om te zorgen dat materiaal vanuit erfgoedperspectief wordt veiliggesteld.

Omgang met overig materiaal

Uit diverse gesprekken blijkt het bewaren van publiek werk er niet goed voor te staan. Door onbekendheid met de precieze werking van de Archiefwet, omdat bewaarsystemen niet aansluiten op de praktijk, of door een gebrek aan aandacht voor het deugdelijk bewaren. Vaak zijn het juist de documenten uit het ontwerp proces die inhoudelijk relevant zijn, en die daarmee een cultuurhistorische waarde vertegenwoordigen. Vanuit het perspectief van de Archiefwet hoeven deze documenten doorgaans niet bewaard te blijven. Om het toch te behouden, moeten dus andere manieren van bewaren worden gevonden. In de praktijk blijken medewerkers hun eigen materiaal te beheren, en dat vaak na afloop van hun dienstbetrekking mee te nemen. Ook via deze route zou materiaal uiteindelijk aan een archiefinstelling kunnen worden overgedragen, maar het brengt allerlei onzekerheden met zich mee.

Mismatch digitale systemen en aard van materiaal tuin- en landschapsarchitectuur

Overheidsorganisaties slaan hun archiefbescheiden tegenwoordig op in digitale systemen. Dat vergt soms tamelijk bewerkelijke handelingen, en veel ontwerpers zien het niet als vanzelfsprekend hun materiaal in dergelijke systemen op te slaan. Dat komt ook omdat ze vaak niet geschikt zijn voor het materiaal van tuin- en landschapsarchitecten – denk aan producten gemaakt in specifieke tekensoftware, of fysieke producten als maquettes en grote tekeningen. In de praktijk blijkt er op meerdere plekken sprake te zijn van een informele, hybride bewaarcultuur, variërend van de kast op de afdeling tot de W-schijf van het computersysteem.

Persoonlijke reddingsacties van waardevol materiaal

Langdurig veilige opslag van materiaal gemaakt in publieke dienst blijkt in hoge mate afhankelijk van personen en van de stabiliteit van een organisatie.

Fusies, reorganisaties, verandering van computer-systeem en verhuizingen markeren momenten waarop bewaard materiaal opnieuw op zijn relevantie wordt ondervraagd en vervolgens voor sanering in aanmerking kan komen. Ontwerpers kozen er op dergelijke momenten voor materiaal zelf te beheren of mee naar huis nemen. Dat betekende in sommige gevallen de redding van dat materiaal, maar veel materiaal is zo uit het oog verloren.

Vanuit Staatsbosbeheer zijn meerdere voorbeelden genoemd waar materiaal verdwenen is, zoals de plannen voor de Philipsdam en de Grevelingendam als onderdeel van de Deltawerken. Dat geldt eveneens voor veel ruilverkavelingstekeningen gemaakt door de voormalige Dienst Landelijk Gebied (DLG); deze zouden volgens medewerkers uit Zwolle in de container zijn beland. Een deel van het dia-archief van de toenmalige Afdeling Verkeerswegen bij Staatsbosbeheer is bij een oud-medewerker thuis opgeslagen. In de jaren tachtig kende Staatsbosbeheer een overleg tussen de vele landschapsarchitecten die er werkten, aangeduid als de Grote Groep. Gespreksverslagen van deze bijeenkomsten, die door deelnemers als uiterst belangrijke momenten van meningsvorming en kennisuitwisseling werden gezien, zijn in het Nationaal Archief te vinden; althans die uit het jaar 1989. Voor de andere jaren waarin dit overleg plaatsvond geldt dat niet ⁴ Een deel is vermoedelijk weggegooid; een ander deel in handen van (oud)-medewerkers. Medewerkers van Staatsbosbeheer rapporteren bovendien dat veel materiaal simpelweg niet vindbaar is, wat niet betekent dat het verloren is gegaan. Toch komt het in de praktijk op hetzelfde neer. Deze voorbeelden staan model voor wat ook bij andere publieke instellingen aan de orde is. Juist het feit dat de Archiefwet vooral het bewaren van de formele besluitvorming regelt, vertroebelt de status van de onderliggende documenten, en de documenten uit het ontwerpproces.

4.4. Onderwijs en onderzoek

Archiefonderzoek als vaardigheid
In opleidingen krijgt het kennismaken met, gebruikmaken van en toepassen van archieven beperkt aandacht. Voor een archiefcultuur wordt dus geen

basis gelegd, terwijl dat wel gezien kan worden als bijdrage aan één van de vereisten om de titel tuin- en landschapsarchitect te verwerven, namelijk ‘passende kennis van en inzicht in de geschiedenis en theorie van de tuin- en landschapsarchitectuur’⁵. In het onderwijs wordt te weinig onderstreept dat het inzetten van archiefmateriaal een vanzelfsprekendheid is. Hier openbaart zich een overlap met een eerder geconstateerd probleem: de ontwerppraktijk die in ontwerpprocessen onvoldoende gebruik maakt van archiefmateriaal.

Onderwijs en archief

Vanuit onderwijs en onderzoek wordt onderstreept dat een goede archivering van de tuin- en landschapsarchitectuur nodig is om de identiteit van deze discipline; de omvang van het werkterrein; de geschiedenis en de innovatie goed in beeld te brengen. Mede gevoed door het Network of European Landscape Architecture (NELA) is er momenteel in het curriculum weer meer aandacht voor archiefonderzoek. Helaas komt de vereiste samenwerking met archiefinstellingen echter nog niet altijd goed van de grond. De ontwikkeling van de tuin- en landschapsarchitectuur kan daardoor onvoldoende worden gekoppeld met het overzicht dat uit collecties zoals bij SP WUR en HNI oprijst.

Europese samenwerking op archiefniveau is niet eenvoudig. In de context van het NELA wordt duidelijk dat er weliswaar vergelijkbare kwesties spelen in verschillende Europese landen, maar dat er tegelijk sterke landspecifieke invalshoeken zijn. Een project als Ruimte voor de Rivier is in dat opzicht buitengewoon Nederlands.

Bij- en nascholing

Met de Titelwet is er ook een systeem van bij- en nascholing geïntroduceerd, en een beroepservaringsperiode. Kennis over het inzetten van archiefmateriaal en het zelf archiveren zou daar zeker in thuis horen. Dat is nu niet het geval.

Onderzoekers vrezen verlies

Onderzoekers stellen vast dat er veel waardevol materiaal verloren is gegaan. Dat geldt zowel voor private- als publieke archieven. In het geval van private archieven zien onderzoekers dat de archiefvormers of hun nazaten de weg niet weten. Ook

weten ze hun archief niet in een bruikbare staat aan te bieden, waardoor verwerving de archiefinstelling te veel zou kosten. Gebrek aan capaciteit is een ander probleem. Dat ervaren onderzoekers wanneer zij materiaal opsporen of aangeboden krijgen, en trachten daar een plek voor te vinden. Bij publieke instellingen beoordelen zij de archivering van meer recente plannen als slordig en onvolledig. Fusies, reorganisaties en verhuizingen zijn vanuit het perspectief van de onderzoeker bij uitstek gevaarlijke momenten.

De basis op orde

Onderzoekers zien dat opvattingen over archivering veranderen, en dat er vandaag de dag veel waarde wordt gehecht aan een brede, inclusieve benadering. Voor een verzamelgebied dat nog geen goede basis heeft, zoals de tuin- en landschapsarchitectuur, dreigt dan het gevaar dat die belangrijke fase wordt overgeslagen. Onderzoekers roepen op om ook de basis op orde te brengen, en ervoor te zorgen dat belangrijke narratieven, thema's en oeuvres worden verworven.

Een brede invalshoek

Vanuit onderzoek wordt gewezen op het gevaar te smal naar de archivering van tuin- en landschapsarchitectuur te kijken. Niet alleen tekeningen en ontwerpen zijn interessant. Ook ‘oral history’ kan bijvoorbeeld erg waardevol zijn. Archiven hebben niet alleen betekenis in de context van actuele ontwerpprocessen; de duiding ervan heeft waarde in een veel bredere context van geschiedenis, politiek, economie en meer. En het gaat om veel meer dan alleen de ontwerper en diens ontwerp – de documentatie rond de perceptie, beleving en receptie van ontworpen landschap is zeker zo belangrijk.

Archiefcultuur vraagt aandacht

Een archiefcultuur komt vanuit onderzoeksperspectief nog niet goed van de grond, omdat aan archiefonderzoek nog steeds een stoffig imago kleeft. Het is onvoldoende zichtbaar welke rijkdom de archiven herbergen en welke mogelijkheden het materiaal biedt voor vraagstukken van nu. Ook merken verschillende gesprekspartners op dat door de zeer uiteenlopende belangen en referentiekaders van de verschillende betrokken werelden het lastig is om een gezamenlijke archiefcultuur op te bouwen.

4.5 Archiefinstellingen en collectiebeheerders

Het archiveren van cultureel erfgoed van tuin- en landschapsarchitectuur is nergens formeel belegd. Voor archiefinstellingen of collectiebeheerders is natuurlijk in eerste instantie de beschikbaarheid van financiering, fysieke ruimte en menskracht (expertise) van belang. Aangezien op dit moment geen enkele speler in het veld een opdracht heeft archiveren van tuin- en landschapsarchitectuur als cultureel erfgoed te verwerven en beheren, zijn noch de financiering, de fysieke ruimte of de menskracht en expertise voldoende aanwezig. Daardoor is de bewegingsruimte beperkt. Voor HNI geldt dat materiaal moet passen in het vigerende acquisitiebeleid, en dat is geschreven vanuit de taak die het instituut heeft voor de archivering van architectuur en stedenbouw. Voor SP WUR moest verwerving legitiem zijn binnen het algehele kader voor de universiteitsbibliotheek, dat wil zeggen dat de collectie ten dienste staat van onderwijs en onderzoek. Als gemeld in hoofdstuk 3 is in 2015 besloten de collectie niet meer uit te breiden. Als knelpunt werd daarbij genoemd dat het gebruik door onderwijs en onderzoek onvoldoende zou zijn. Daarnaast, dat aangeboden archiven niet goed voorbereid zijn op overdracht.

Samenwerking kan steviger en productiever
Tussen HNI en SP WUR wordt goed samengewerkt en is er bekendheid met elkaars collecties. Overige archiefinstellingen stellen vast dat niet goed bekend is waar zich bij collega's fragmenten of collecties op het vlak van tuin- en landschapsarchitectuur bevinden. Het verbinden van grotere en kleinere collecties biedt meerwaarde; daardoor ontstaat er een groter geheel met meer mogelijkheden. De afgelopen jaren is veel vooruitgang geboekt op het vlak van digitale netwerken, waarin archiven worden verbonden. Het Network Archiven Design en Digitale Cultuur laat zien dat op die wijze ook voorheen niet-ontsloten archiven, bijvoorbeeld van bedrijven, vooruitlopend op een meer omvattende oplossing toegankelijk gemaakt worden. In het geval van de tuin- en landschapsarchitectuur zou zo'n stapsgewijze aanpak ook wenselijk zijn, maar vooralsnog is er geen entree tot een digitaal netwerk.

Belangrijke rol voor de aanbieder
Vaak wordt de rol van de aanbieder of schenker onderschat, geven zowel HNI als SP WUR aan. Er gaapt een forse kloof tussen de verwachtingen van de schenker en de mogelijkheden van de archiefinstelling. Geregeld komt het voor dat de schenker uitsluitend volledige overdracht van zijn of haar archief wil, terwijl het acquisitieplan van de instelling dat niet toelaat. Ook komt het voor dat de schenker bepaalde delen juist niet wil overdragen die vanuit de optiek van de instelling nodig zijn voor een compleet beeld.

Bij menig aangeboden archief is geen voorselectie gedaan, wat de inspanningen voor de verwerver te omvangrijk maakt. Meerdere archieven konden om die reden niet worden overgedragen. Zeker voor archiefinstellingen die zich niet specifiek richten op ontworpen landschap, is verwerving alleen mogelijk als er een projectsubsidie gevonden wordt. Dat verhoogt natuurlijk de drempel.

Van auteurs en oeuvres naar thema's en narratieven
Archiefinstellingen zien ook de opvattingen over wat te archiveren en voor wie te ontsluiten, veranderen. De focus verschuift van een verzamelbeleid gericht op auteurs en oeuvres naar thema's, narratieven en brede betrokkenheid. Voor een nieuw terrein als de tuin- en landschapsarchitectuur moet een balans worden gevonden tussen enerzijds het inhalen van de achterstand en het leggen van een basis, en anderzijds de aansluiting bij een hedendaagse benadering.

Analoog en digitaal
Het goed beheer van en ontsluiten van digitale collecties stelt archiefinstellingen voor pittige uitdagingen. Daar wordt de laatste jaren veel aandacht aan besteed. Zo kunnen bestanden gemaakt in software die niet meer courant is, toch ontsloten worden, op zo'n manier dat ook het werkproces in die software te reconstrueren is. De archieven van tuin- en landschapsarchitectuur kunnen zeker profiteren van deze ontwikkelingen, maar op dit moment ontbreekt daarvoor een aanknopingspunt.

4.6 Beleid

Geen (nationaal) beleid voor archivering
tuin- en landschapsarchitectuur
Met name in de ontwerppraktijk is het niet bekend, en roept het verbazing op, dat daar waar architectuur, stedenbouw en tuin- en landschapsarchitectuur vaak samen optrekken, dit voor archivering niet het geval is. Gesprekspartners die vertrouwd zijn met het nationale cultuurbeleid signaleren dat tuin- en landschapsarchitectuur niet voldoende expliciet in het Rijkscultuurbeleid wordt genoemd wordt. En dat ten aanzien van archivering een welomschreven taak ontbreekt. Dat vormt de basis voor diverse van de genoemde problemen zoals het gemis van een goed geoutilleerde verzamelende instantie en het risico dat daardoor materiaal verloren gaat.

In het hoofdstuk 'Een leefomgeving met karakter' lijkt de Cultuurbrief 2018 op het eerste gezicht een warm pleidooi te voeren voor de betekenis van ontworpen landschap: 'Bij de grote veranderingen in onze leefomgeving zien we hoe langer hoe meer de kracht van het erfgoed. Het belang van erfgoed voor de identiteit en de aantrekkelijkheid van onze leefomgeving wordt breed gedeeld. We zien de toegenomen waarde van ons erfgoed voor recreatie en toerisme, voor het vestigingsklimaat en de toekomst van onze wijken, dorpen en steden. Maar voor alles hebben monumenten, historische binnensteden, cultuurlandschappen en musea een waarde in zichzelf: ze zijn de dragers van het verleden die we koesteren om hun eigen kracht en schoonheid. We geven hen [sic.] dan ook graag door aan toekomstige generaties.'

En vervolgens: 'Die kracht en schoonheid van onze leefomgeving vinden we ook terug in onze architectuur, stedenbouw en het ontwerp van onze huizen, kantoren en alledaagse producten. Nederland is een land waarin de mens het landschap met vernuft zelf heeft gemaakt. Het land is vormgegeven door architecten, stedenbouwkundigen en andere ontwerpers. Hun visie is ook in de toekomst onontbeerlijk.'⁶ Die regels vatten het probleem in een notendop samen. Landschap wordt niet genoemd als ontworpen cultuurproduct; het vakgebied tuin- en landschapsarchitectuur wordt niet genoemd. Provinciaal cultuurbeleid zou een rol kunnen spelen.

In Flevoland bijvoorbeeld, zijn landschapskunst en de identiteit van een jong, ontworpen landschap belangrijk in het provinciaal cultuurbeleid en het Flevolands Archief en museum Batavialand beheren kleine collecties tuin- en landschapsarchitectuur. Maar in het algemeen nemen regionale centra op dit moment nauwelijks een aandeel in de archivering van tuin- en landschapsarchitectuur. Het voert hier te ver om alle provincies te behandelen maar duidelijk is dat regionale centra op dit moment slechts incidenteel een aandeel nemen in de archivering van tuin- en landschapsarchitectuur. In dezelfde lijn kan ook naar gemeentelijk cultuurbeleid worden gekeken. Sommige gemeenten hebben een sterk ontworpen karakter, zoals Zoetermeer, of hebben duidelijke perioden gekend met veel aandacht voor ontwerp, openbare ruimte en visievorming, zoals Groningen, Maastricht en Nijmegen. De gemeentelijke archiefinstellingen lijken hoogstens incidenteel materiaal op dit vlak in hun collecties te hebben, en het gemeentelijk cultuurbeleid stuurt daar ook niet op aan. Dat een ontwerp bureau daar gevestigd is, is voor een gemeentelijk archief niet automatisch een reden om daar aandacht aan te geven.

Trefwoorden
Het is niet uitgesloten dat er in Rijks-, provinciale en gemeentelijke archieven meer materiaal aanwezig is dan nu bekend, maar dat het niet vanuit het perspectief van tuin- en landschapsarchitectuur ontsloten, en daarmee moeilijk vindbaar is. Het ontbreken van een samenhangend idee om materiaal van vergelijkbare trefwoorden te voorzien, is een obstakel.

Geen inhoudelijk kader voor wat te bewaren
Er is geen op dit veld toegesneden macroselectie gemaakt waarmee in hoofdlijnen kan worden bepaald wat bewaard moet blijven. Nog daaraan voorafgaand, is onduidelijk om hoeveel materiaal het gaat, nu en straks. Weliswaar is het vakgebied van tuin- en landschapsarchitectuur niet groot, maar wanneer we het hele veld van tuinontwerp naar grootschalig landschapsonwerp; van publiek tot privaat werk; van concrete uitvoering naar ruimtelijke planning en strategieontwikkeling; van ontwerp door deskundigen tot informeel ontwerp in ogenschouw nemen, is er weinig overzicht over

de werkelijke omvang en aard. Bij instellingen waar wel degelijk archieven van tuin- en landschapsarchitectuur worden verworven, gebeurt dat op grond van een verwervingsbeleid dat voor aanpalende vakgebieden is ontwikkeld. Het ontbreekt aan een visie op wat we als land van waarde vinden als het gaat om het geheugen van het ontworpen landschap, en dus op wat er bewaard moet worden.

4.7 Diagnose en urgentie

Samenvattend kan gesteld worden dat er:

- Geen cultuurbeleid op nationaal niveau is dat op heldere wijze ontworpen landschap positioneert, en het archiveren van tuin- en landschapsarchitectuur goed verankert;
- Onvoldoende ruimte, menskracht, kunde en geld is om materiaal adequaat op te vangen;
- Geen verwervingsbeleid bestaat dat werkt aan een solide basis en inspeelt op actuele verhalen over ontworpen landschap;
- (Derhalve) veel waardevol materiaal verloren gaat;
- Geen onderling verband is tussen de bestaande collecties die bovendien fragmentarisch zijn;
- Onvoldoende sprake is van een bewaarcultuur, 'archiefvormers' hebben te weinig informatie en kunde op het gebied van goede archivering.

¹ *Papier en Landschap*, Van Hellemond, E.M. (2002): p22

² Zie ook de tekening 'Plattegrond, tuin Van Kooten te Huizen' (1962), Pieter Buys op p9

³ Zie ook de foto 'Studie voor Floriade 2002 Haarlemmermeer' (1996), Niek Roozen bv op p46

⁴ De verslagen van de Grote Groepbijeenkomsten zijn bij het Nationaal Archief te vinden als deel van: 2.11.5097 Inventaris van het archief van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij: Directie Bos- en Landschapsbouw (BLB), 1987–1992.

⁵ Zie hoofdstuk IV 'Voorschriften omtrent de inrichting welke degene die inschrijving in het register als tuin- en landschapsarchitect wenst te verkrijgen, aan zijn of haar opleiding moet hebben gegeven' via <https://wetten.overheid.nl/BWBR0019763/2016-09-02>.

⁶ *Cultuur in een open samenleving*, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2018): p14

Legenda landschapsplan behorend bij ruilverkaveling ‘Zweeloër Essen’ (rond 1950), Harry de Vroome
Vindplaats: Speciale Collecties Wageningen University & Research, Wageningen

De Ruilverkavelingswet van 1924 zorgde voor een omvangrijke verbouwing van het Nederlandse landschap. Doel was het moderniseren van de landbouw. Vanaf 1940 werd Staatsbosbeheer bij het proces betrokken en die organisatie richtte kort na de Tweede Wereldoorlog de afdeling Landschapsverzorging op. Met het zogenoemde landschapsplan leverde die afdeling een bijdrage aan ruilverkavelingen. Deze tekening laat de legenda zien van een landschapsplan uit de naoorlogse periode.

Een landschapsplan richtte zich vooral op wegbeplanting en eventueel beplanting van voor de landbouw minder geschikte stukjes land. In de loop der jaren won het aan gewicht en werden ruilverkavelingen steeds meer multifunctioneel van aard. Sinds 1985 spreken we daarom van landinrichting.

Ruim 1100 plantekeningen werden in grote kasten bewaard. Totdat Staatsbosbeheer in 1988 werd gesplitst. Net als fusies zijn bedrijfssplitsingen voor archieven altijd gevaarlijke momenten. De plantekeningen zijn door medewerkers die er de waarde van inzagen aangeboden aan Speciale Collecties Wageningen University & Research. Daar zijn ze nu als origineel in te zien; op aanvraag als digitale reproductie van hoge kwaliteit te benutten, en op internet op schermkwaliteit te bekijken.

Momenteel doet landschapsarchitect Henk van Blerck bij het Kenniscentrum Landschap aan de Rijksuniversiteit Groningen promotieonderzoek naar de ‘narrative approach’ in deze plannen onder de werktitel *Hear, Hear Landsdcape*. Van Blerck vergelijkt onder meer de voorstellen uit de toenmalige landschapsplannen met de actueel aanwezige beplantingen, en constateert dat een belangrijk deel van de beplantingen die nu het landschap bepalen, in deze plannen zijn getekend. Dit beeld betreft de legenda bij een landschapsplan. De landschapsplannen vormen individueel, maar zeker ook als verzameling, de documentatie van een grote verbouwing van het Nederlandse buitengebied. Een door de eeuwen gegroeid landschap veranderde in een ontworpen landschap. Het feit dat deze verzameling toch bewaard is gebleven, maakt het nu mogelijk die transformatie en de betekenis daarvan nader te onderzoeken.

5. Conclusies

Dit hoofdstuk bevat de belangrijkste conclusies voortkomend uit de analyse van de huidige situatie en de knelpunten in de vorige hoofdstukken. Deze conclusies hebben drie verschillende abstractie-niveaus:

- Conclusies die gaan over het oplossen van het archiefvraagstuk op de lange termijn aan de hand van vijf randvoorwaarden;
- Conclusies die betrekking hebben op de organisatorische structuur en de inhoudelijke uitgangspunten van mogelijke oplossingen;
- Conclusies die wijzen op concreet te nemen stappen op de korte termijn.

5.1 Randvoorwaarden

- Een duurzaam perspectief voor de archieven van tuin- en landschapsarchitectuur is alleen kansrijk als het is ingebed in het Rijksbeleid voor cultuur en erfgoed. Dat schept de toepasselijke organisatorische, financiële en inhoudelijke kaders.
- Het is van belang dat de tuin- en landschapsarchitectuur als discipline, en het ontworpen landschap als cultuurdaad, aan gewicht winnen. Dat wordt deels gerealiseerd door de verankering in beleid, maar het gaat ook om maatschappelijke herkenning en erkenning. Dan is het belangrijk dat de impact van tuin- en landschapsarchitectuur op de dagelijkse leef omgeving goed zichtbaar is, bijvoorbeeld met rijke, uitstekend ontsloten archieven. Om dat voor elkaar te krijgen, moet het maatschappelijk belang en de urgentie om een professionele archivering op te zetten duidelijk zijn.
- Het ontstaan van een ‘archiefcultuur’ is noodzakelijk. Die archiefcultuur spreekt alle partijen aan, dus ontwerpers (archiefvormers), onderzoekers, opdrachtgevers, onderwijs en maatschappij. Het gaat immers zowel over

het belang van goed bewaren en goed ontsluiten als van goed gebruiken.

- Hoewel archiefvorming tijdrovend en kostbaar kan zijn, is het van belang dat goede archivering onderdeel wordt van de dagelijkse ontwerp-praktijk, zodat de archieven van tuin- en landschapsarchitectuur beter toegankelijk worden, behouden blijven en een plek kunnen krijgen in archiefinstellingen.
- Handzame informatie en gerichte impulsen zijn nodig om de betrokkenheid van archiefvormers stapsgewijs uit te bouwen. Ervaringen in andere culturele sectoren tonen het effect van die benadering.

5.2 Organisatorische structuur en inhoudelijke kaders

- De situatie van de archieven van tuin- en landschapsarchitectuur kan sterk verbeteren als de bestaande instellingen met deelcollecties binnen een netwerk samen gaan werken, hun eigen capaciteit kunnen vergroten en een gezamenlijke visie ontwikkelen op wat bewaard moet worden.
- Er zijn verschillende scenario’s mogelijk, van een centraal georganiseerde tot een meer decentrale structuur. In het geval van de tuin- en landschapsarchitectuur zijn er verschillende, onafhankelijke vindplaatsen zonder dominante speler. Daarom ligt een decentrale structuur het meest voor de hand.
- De partners die gegeven de huidige situatie logischerwijze een belangrijke rol in zo’n netwerk zouden spelen, hebben nu niet de capaciteit en middelen om in den brede de tuin- en landschapsarchitectuur tot hun taak te rekenen. Dat is wel nodig, omdat de stroom nieuw archiefmateriaal in de toekomst alleen

maar zal toenemen. Een netwerkstructuur biedt nieuwe partners de mogelijkheid aan te haken. Dat kan ook een verruiming van capaciteit opleveren.

- De snelle ontwikkeling in de afgelopen jaren van digitale netwerken rond archieven en archivering biedt mogelijkheden. Voorbeelden als het Netwerk Digitaal Erfgoed en het Netwerk Archiven Design en Digitale Cultuur kunnen benut worden bij het opzetten van een decentraal netwerk voor archieven van tuin- en landschapsarchitectuur en kunnen voorts helpen die archieven te integreren in een brede culturele context.
- Er ontstaat alleen een samenhangende en goed functionerende structuur als de aansturing klopt. Het gaat dan om een overkoepelend verzamelbeleid, een gezamenlijke agenda en een leidend idee dat van de som der archieven een groter geheel maakt. Deelcollecties kunnen dan als één geheel worden ontsloten.
- Dat gaat niet zonder een inhoudelijk kader dat helpt om tot een macroselectie te komen, en uiteindelijk tot een verwervingsbeleid per instelling. Daarbij zullen zich onvermijdelijk keuzevraagstukken voordoen: niet alles kan worden opgenomen in archieven. De overkoepelende structuur moet daarom de ruimte krijgen en de deskundigheid bezitten om hoofdlijnen uit te zetten. Er moet voor het specifieke werkgebied kennis aanwezig zijn of ontwikkeld kunnen worden.
- De uitwerking van de macroselectie moet duidelijk maken hoe in hoofdlijnen verzameld gaat worden. Enerzijds zal er een solide basis moeten ontstaan, gericht op het goed in beeld brengen van de discipline, en anderzijds dient recht te worden gedaan aan hedendaagse opvattingen over archivering, met een breder perspectief op ontworpen landschap, wie daarin een stem heeft en met welke uiteenlopende materialen dat gedocumenteerd wordt.
- Een specifiek vraagstuk, in organisatorisch én inhoudelijk opzicht, is verbonden met ontwerp

gemaakt in overheidsdienst. De bijbehorende formele stukken worden op grond van de Archiefwet verzameld door het Nationaal Archief of regionale centra met een wettelijke taak. Een samenhangende structuur van de archieven van tuin- en landschapsarchitectuur moet dus verbindingen hebben met deze organisaties, en die deelcollecties kunnen ontsluiten.

- Aan het goed bewaren van ontwerpen gemaakt in overheidsdienst, of in opdracht van overheden, kan nog veel worden verbeterd. Zowel bij ontwerpers als bij archiefmedewerkers moet het bewustzijn en de kennis over de praktische uitwerking van de Archiefwet worden vergroot; wat kan daaronder vallen en wat niet? Er is aandacht nodig voor materiaal dat het ontwerpproces documenteert. Ook afwijkende typen materiaal (tekeningen, maquettes, bestanden gegenereerd door digitale tekenprogramma's) moeten bewaard kunnen worden. Bovendien is het belangrijk na te denken over de vraag welk materiaal als erfgoed behouden moet blijven na afloop van de wettelijke bewaartermijn.
- Regionale archiefinstellingen en gemeentearchieven hebben veelal geen specifieke aandacht voor tuin- en landschapsarchitectuur. Dat terrein zou wel degelijk in hun verwervingsbeleid kunnen passen. Het is wenselijk met name de regionale centra actief bij het vervolg te betrekken.
- Er is spanning tussen de lange en de korte termijn. Het zal tijd kosten om het vraagstuk van een duurzame oplossing voor de archieven van tuin- en landschapsarchitectuur in de volle breedte aan te pakken. Omdat er zowel concrete kansen alsook noodzakelijke acties op korte termijn geïdentificeerd zijn, is de conclusie dat zo snel mogelijk gestart moet worden. Een tijdelijke organisatievorm, waarvoor woorden als verkenners, kwartiermaker of programmabureau zijn gevallen, zou toe moeten werken naar een meer definitieve organisatie. Werkende weg kunnen dan alvast projectmatig concrete verbeteringen worden doorgevoerd en kansen benut.

5.3 Concrete mogelijkheden tot verbetering

- Actie op korte termijn is mogelijk en nodig. Het is dringend noodzakelijk 'achterstallig onderhoud' aan te pakken. Onafhankelijk van het op poten zetten van een meer omvattende oplossing, vraagt dit om het leggen van noodverbanden. Gedurende dit onderzoek zijn concrete voorbeelden van bedreigde archieven genoemd, maar het beeld is nog incompleet en anekdotisch. Nader onderzoek is hoogstnoodzakelijk en urgent. Op die basis kan een strategie worden ontwikkeld met betrekking tot de omgang met het bedreigde materiaal. Hoe kan het veiliggesteld worden, en op welke manier kan via selectie worden vastgesteld wat daadwerkelijk verworven dient te worden?
- Zowel het analoge als het digitale materiaal stelt de archiefvormer en de archiefinstelling voor specifieke problemen. In analoge archieven zitten mogelijk belangwekkende tekeningen of schetsen die als fysiek object bewaard moeten blijven; de betekenis van het origineel verdient aandacht. Door deskundige selectie en digitalisering kunnen archivering en vooral toegankelijkheid worden bespoedigd. Maar ook digitale archieven kennen hun problemen. Zo ontbreekt bij archiefvormers vaak de kennis op het gebied van houdbaarheid van elektronische bestanden. Met het aanbieden van faciliteiten en kennis aan archiefvormers is veel te bereiken. Bijvoorbeeld op het gebied van consolidatie van bestaande bedrijfsarchieven, papier of digitaal, of de route die archiefmateriaal kan bewandelen: wie te benaderen, wanneer, en wat komt erbij kijken? Hoe te ordenen, selecteren en deugdelijk bewaren met het oog op de verre toekomst?
- Uit het onderzoek rijst tenslotte een inspirerend beeld op dat zicht geeft op de rijkdom aan materiaal. Het laat zien dat bij wijze van spreken morgen kan worden begonnen. Door met een programmatische aanpak en in de vorm van op zich staande projecten te starten, kan het vooraf gaan aan structurele oplossingen en daar alvast aan bijdragen.

Foto Louis Le Roy met bewoners in wijk Lewenborg, Groningen (1983), Dagblad van het Noorden, fotograaf Han de Graaf
Vindplaats: privé-archief Rob Hendriks, Groningen

Louis Le Roy (1924–2012) was leraar aan een middelbare school en had geen opleiding als tuin- en landschapsarchitect. Met zijn werk aan plantsoenen in Heerenveen, de Ecokathedraal in Mildam en de wijk Lewenborg in Groningen verwierf Le Roy grote bekendheid, net als met zijn boek *Natuur Uitschakelen Natuur Inschakelen* uit 1973. Zijn geschreven en uitgevoerd werk ging een rol spelen in de ontwikkeling van de tuin- en landschapsarchitectuur. Met het stempel 'wilde tuinman' werd hem ook een bepaalde positie in het werkveld toegedicht, hoewel Le Roy zich niet wenste te associëren met een professie of werkveld. Liever sprak hij over zichzelf als ecotect. Nationaal en internationaal trok zijn werk grote aandacht, en het belang om de documentatie veilig te stellen is evident. Het werk van Le Roy is een prikkelende casus voor verwervingsbeleid in het kader van tuin- en landschapsarchitectuur. Dat is nu concreet aan de orde. Na zijn overlijden in 2012 is het nu tijd de collectie elders onder te brengen.

De collectie Le Roy is verre van standaard. Omdat hij vond dat werk spontaan en infomeel diende te ontstaan, maakte hij weinig tekeningen. Vandaar de keuze voor het tonen van foto. Het bijbehorende krantenartikel ging over een rel rond de besteding van geld in de wijk Lewenborg. In 1973 had de gemeente Groningen Le Roy volledige vrijheid gegeven om de plantsoenen in Lewenborg in te richten. Maar tien jaar later kwam men daarop terug. Het artikel is onderdeel van de documentatie van de werkwijze en de ideeën van Le Roy. Dat wijst op een belangrijk gegeven voor de opbouw van archieven: naast 'klassiek' materiaal (tekeningen, maquettes, toelichtende teksten) is er ook materiaal waarmee de geschiedenis van een idee of het maatschappelijk debat wordt gedocumenteerd. In het geval van Le Roy is dat laatste veel belangrijker. Daardoor is de collectie Le Roy moeilijk op waarde te schatten, en moeilijk te beheren en ontsluiten. Het betreft een verzameling foto's gemaakt door Le Roy en anderen, krantenartikelen, boeken, incidentele tekeningen, een collectie glaskunst, en wellicht diens werkplek. Architect Rob Hendriks en publicist Piet Vollaard inventariseren in samenwerking met de erven en Stichting Tijd momenteel het werk van Le Roy om een oeuvrelijst online te delen en zo mogelijk een publicatie te maken. Het Nieuwe Instituut voert met de diverse betrokken partijen, zoals regionaal historisch centrum Tresoar, een gesprek over het bewaren en ontsluiten van het oeuvre.

6. Advies

In dit hoofdstuk worden zes adviespunten geformuleerd. Ze spreken de minister van OCW aan, en, impliciet, de andere ministeries die een rol hebben op het vlak van landschap, ontwerp en erfgoed. Tegelijk spreken ze ook de diverse partijen op het speelveld aan, en beogen een kader te bieden aan alle betrokkenen om hun bijdrage in de komende jaren te leveren.

In cursief worden ook enkele concrete uitwerkingen of voorbeelden gegeven. Die dienen ter illustratie of concretisering van de zes adviespunten.

I. Veranker de archivering van tuin- en landschapsarchitectuur in het cultuur- en erfgoedbeleid

Benoem de archivering van tuin- en landschapsarchitectuur als publieke verantwoordelijkheid, zoals dat voor als architectuur en stedenbouw het geval is. Dat is in lijn met ander Rijksbeleid, zoals de Wet op de Architectentitel, waarin deze drie disciplines op gelijke wijze worden behandeld.

In het Rijksbeleid, bijvoorbeeld in de Cultuurbrieven, wordt het ontworpen landschap als culturele waarde aangeduid. Erken hier de bijdrage van tuin- en landschapsarchitectuur, en bevorder het belang van archiveren om het geheugen van dit ontworpen landschap vast te houden.

2. Werk toe naar een netwerk Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur

Bevorder dat verschillende archieven gaan samenwerken, onderling hoofdlijnen van het verwervingsbeleid afstemmen en streven naar een samenhangend beeld op ontworpen landschap. Zo wordt toegewerkt naar iets dat we de Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur (ATL) kunnen

noemen; een structuur die meer moet zijn dan de som der samenstellende delen. Met ATL kunnen verhalen worden verteld over het ontworpen landschap, kan kennis uit het verleden worden ingezet voor de opgaven van de toekomst en kan de discipline zich verder ontwikkelen.

Vandaag de dag zijn verspreid over Nederland deelcollecties tuin- en landschapsarchitectuur te vinden. Tezamen geven ze hooguit een fragmentarisch beeld. Het ontbreekt aan overzicht, er is geen sterk verband en de capaciteit ontbreekt om nieuwe archieven veilig te stellen, te verwerven en te ontsluiten. Voorzien van kennis en middelen kunnen de beheerders van die collecties, eventueel aangevuld met nieuwe spelers, tot een overkoepelende visie en inhoudelijke afstemming komen en samen een solide netwerk vormen.

De Zuiderzeepolders zijn een omvangrijk en groots ontwerpproject, op alle schalen, en van stad tot land. Het zou de archieven van tuin- en landschapsarchitectuur verrijken als juist daar een partner in het netwerk gevonden wordt. Het gericht verwerven van toepasselijk materiaal rond de IJsselmeerpolders en de steden en dorpen die daar zijn ontworpen is een voor de hand liggend agendapunt voor Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur. In 2025 bestaat Almere 50 jaar; in 2032 is het IJsselmeer 100 jaar oud – jaartallen die een projectmatige aanpak van verwerving en ontsluiting kunnen sturen. De gemeente Almere heeft laten weten interesse te hebben een deel van de archieven te huisvesten.

3. Zorg voor deskundige coördinatie van het netwerk

Om een netwerk van archieven goed te laten functioneren is een vorm van coördinatie onontbeerlijk; het netwerk heeft een ‘commandokamer’ nodig. Het gaat in het bijzonder om kennis- en visieontwikkeling, het opereren als spil en aanspreekpunt

en het verbinden van beschikbare archieven met partners in het netwerk. Eén van de partners kan deze coördinerende rol op zich nemen. Ondersteund door expertise uit het veld neemt die, in wisselwerking met de overige partners, de verantwoording voor macroselectie en de hoofdlijnen van het verzamelbeleid. Daarbij is aandacht nodig voor zowel het werk van professionals, in projecten, oeuvres en thema's, alsook de brede betrokkenheid van burgers en maatschappelijke partijen bij ontworpen landschap. Mede dankzij dit onderzoek is er in het veld nieuwe energie gegenereerd. Het is raadzaam zo snel mogelijk te starten om die te benutten; installeer daartoe een verkenner of kwartiermaker.

Het Netwerk Oorlogsbronnen¹ toont op een overtuigende wijze hoe diverse partners (in dit geval wel 250, in binnen- en buitenland; waaronder musea, archiefinstellingen, erfgoedcentra, stichtingen) bijdragen aan een samenhangend thema, samen zorgen voor goede ontsluiting en een agenda ontwikkelen om dat ook met een groot publiek te delen. Het netwerk is open voor nieuwe partners. Een stuurgroep met vertegenwoordigers uit de deelnemende organisaties, en een programmateam waken over de organisatie, uitvoering, financiering en inhoudelijke samenhang.

Ook het Netwerk Archieven Design en Digitale Cultuur (NADD) laat de voordelen van een netwerk zien. Dit netwerk, ondergebaricht bij HNI, brengt erfgoedinstellingen, kennisinstellingen en individuele archieven met elkaar in verband. Het netwerk is vol in ontwikkeling. Momenteel wordt gewerkt aan een meer definitieve structuur. Daarmee moeten archieven toegankelijk worden; veiliggesteld voor de lange termijn; en moet een nieuwe blik op dit erfgoed worden geboden.

4. Kies een programmatische aanpak

Een programmatische aanpak, vormgegeven vanuit de coördinatie van het netwerk, maakt het mogelijk stapsgewijs toe te werken naar het langetermijnperspectief van Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur. Deze aanpak dient pragmatisch, flexibel en agenderend te zijn; hij

richt zich op gebieden, thema's en evenementen, gebruik makend van de geboden kansen en het momentum. Spelers in het netwerk kunnen op die manier hun collecties uitbreiden en er kunnen nieuwe partijen – zoals regionale archieven – aansluiten. Opsporen, ontsluiten, opbergen, openbaren en onderzoeken worden doorlopend met elkaar in verbinding gebracht. Een programmatische aanpak zorgt tevens voor de breedst mogelijke aansluiting met de maatschappij.

Met een programmatische aanpak is het mogelijk actief thema's, groepen of series in beeld te brengen, zoals het samengestelde project Ruimte voor de Rivier of de Floriade die sinds de start in 1958 volgend jaar toe is aan zijn zevende editie in Almere. Het gaat steeds om concrete projecten met hun tekeningen en teksten, maar ook het flankerende materiaal zoals juryverslagen, schetsen en evaluaties. De focus is niet alleen op professionele ontwerpers en hun producten. Met een programmatische aanpak kunnen bijvoorbeeld ook initiatieven voor stadslandbouw en voedselbossen worden opgespoord, waarvan er in relatief korte tijd door heel Nederland tientallen tot stand zijn gekomen. Het zou goed zijn dit als samenhangend fenomeen te verzamelen, te ontsluiten en te duiden, als deel van het ontworpen landschap.

5. Start per ommegaande met overzichtelijke en gerichte verbeteringen

Bevorder dat, vooruitlopend op een definitieve vorm voor Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur, mogelijkheden die er nu al zijn in concrete projecten worden omgezet. In de eerste plaats om waardevol maar bedreigd archiefmateriaal veilig te stellen. Gedurende dit onderzoek zijn diverse concrete verbeteringen boven komen drijven die op korte termijn gerealiseerd kunnen worden en draagvlak hebben bij de diverse gesprekspartners. Deze verbeteringen zijn gericht, vragen geen grote inspanning, ondersteunen de betrokkenheid van het veld en zijn – kort gezegd – altijd goed.

Zwervende archieven verdienen het allereerst te worden veiliggesteld. Van daaruit kan een meer structurele aanpak ontstaan. Zo is als bijvangst van

dit onderzoek bij het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg een verkenning gestart naar het duurzaam bewaren van het archief Taken-Vallen. Dit archief bevat plannen rond grintgaten aan de Maas en de Sint Pietersberg. Het archief van Taken-Vallen bevat veel plannen rond grintgaten aan de Maas en de Sint Pietersberg. Het SHCL ontwikkelt een programma rond rivier- en landschapsgeschiedenis². Door te starten met een 'noodopvang' en toegroeiend naar een netwerkstructuur kan van geval tot geval een passende oplossing worden gezocht.

Zowel voor private archiefvormers als publieke ontwerpdiensten zijn concrete verbeteringen denkbaar. De gemeente Rotterdam overweegt naar aanleiding van dit onderzoek een pilot te starten rond de archivering van de renovatie van Het Park, een Zocher-ontwerp³. Hoe kan materiaal enerzijds via het spoor van de Archiefwet, anderzijds door goede bewaring binnen de dienst zelf worden veiliggesteld?

Ontwerpbureaus zijn gebaat bij hands-on advies over hun papieren en digitale archieven. Hoe te ordenen, hoe te bewaren, hoe te digitaliseren? Dit gaat om kennis, om concrete hulp en gerichte subsidie⁴. De NVTL werpt zich op als tussenpersoon die dergelijke kennis, adressen en mogelijkheden aan de leden ter beschikking stelt en contact onderhoudt met andere spelers, zoals archiefinstellingen⁵.

6. Bevorder een archiefcultuur rond ontworpen landschap bij overheden, vakgemeenschap en betrokken burgers

Archivering is mensenwerk. Beleidsuitspraken, regelingen en financiering kunnen goede archivering bevorderen, maar uiteindelijk moet bij alle betrokkenen – opdrachtgevers, ontwerpers, onderwijs en gebruikers – een 'archiefcultuur' worden bevorderd. De wil om te bewaren, en de wil om dat wat bewaard is in te zetten voor begrip van en doorontwikkeling van het ontworpen landschap, is essentieel.

Archiveren is ook een vak. Kennis van dat vak kan eerder en breder worden ingezet met als doel het goed, veilig en selectief bewaren van relevant materiaal. Zo wordt de kans op een geslaagde overdracht aan een archiefinstelling vergroot. Stimuleer dat de rijkdom aan archiefmateriaal zichtbaar is, en waar mogelijk in huidige opgaves wordt ingezet. Neem als overheid, die immers tegelijk beleidsmaker, opdrachtgever en toetser is, verantwoordelijkheid door het belang van het geheugen rond het ontworpen landschap ook in het eigen werk steeds te benadrukken.

De Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur (ATL) zouden op termijn kunnen leiden tot een zogenaamde 'Collectie Ontworpen Landschap'. Dat zou een collectie kunnen worden waarmee verhalen, beelden en inzichten rond het ontworpen landschap gedeeld worden met een groter publiek, en zo deel gaan uitmaken van het maatschappelijk debat over onze leefomgeving⁶. Het gaat dan om het toegankelijk maken van archiefmateriaal, maar ook om het bespreekbaar maken van de opgaven van nu waarbij dat materiaal is ingezet, zoals bij de renovatie van het Vondelpark in Amsterdam, de vernieuwing van polderdorp en Werelderfgoed Nagele, of wederopbouwwijken als Pottenberg in Maastricht⁷. Een 'Collectie Ontworpen Landschap' nodigt ook uit tot onderzoek; Dutch Schools of Landscape Architecture (DSL) zou hier een onderzoeksprogramma en ontwerpatelier aan kunnen koppelen. Vanuit de 'Collectie Ontworpen Landschap' is de stap klein naar een internationaal perspectief, aansluitend bij de internationale waardering voor Nederlands landschapsontwerp.

¹ Via www.oorlogsbronnen.nl kan informatie worden gevonden over het netwerk, maar bovenal kan worden gezocht in de collecties van de deelnemende instellingen. Interessant in dit verband is, dat het trefwoord 'landschapsarchitectuur' in het zoekportaal Oorlogsbronnen een link legt naar de collectie van ISGG, het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Daar ligt het archief van de Contactcommissie Natuur- en Landschapsbescherming met daarin het item 'landschapsverzorging'. De stukken betreffende 'landschapsverzorging' uit de jaren 1941–1945 zijn via Oorlogsbronnen ontsloten; een perfecte illustratie van de samenhang tussen collecties op bepaalde vindplaatsen, en de digitale ontsluiting via een thematisch netwerk.

² In het kader van dit onderzoek werd een gesprek gevoerd met Nico Randeraad, directeur SCHL. In dat gesprek bleken er nieuwe aanknopingspunten om naar het archief Taken-Vallen te kijken.

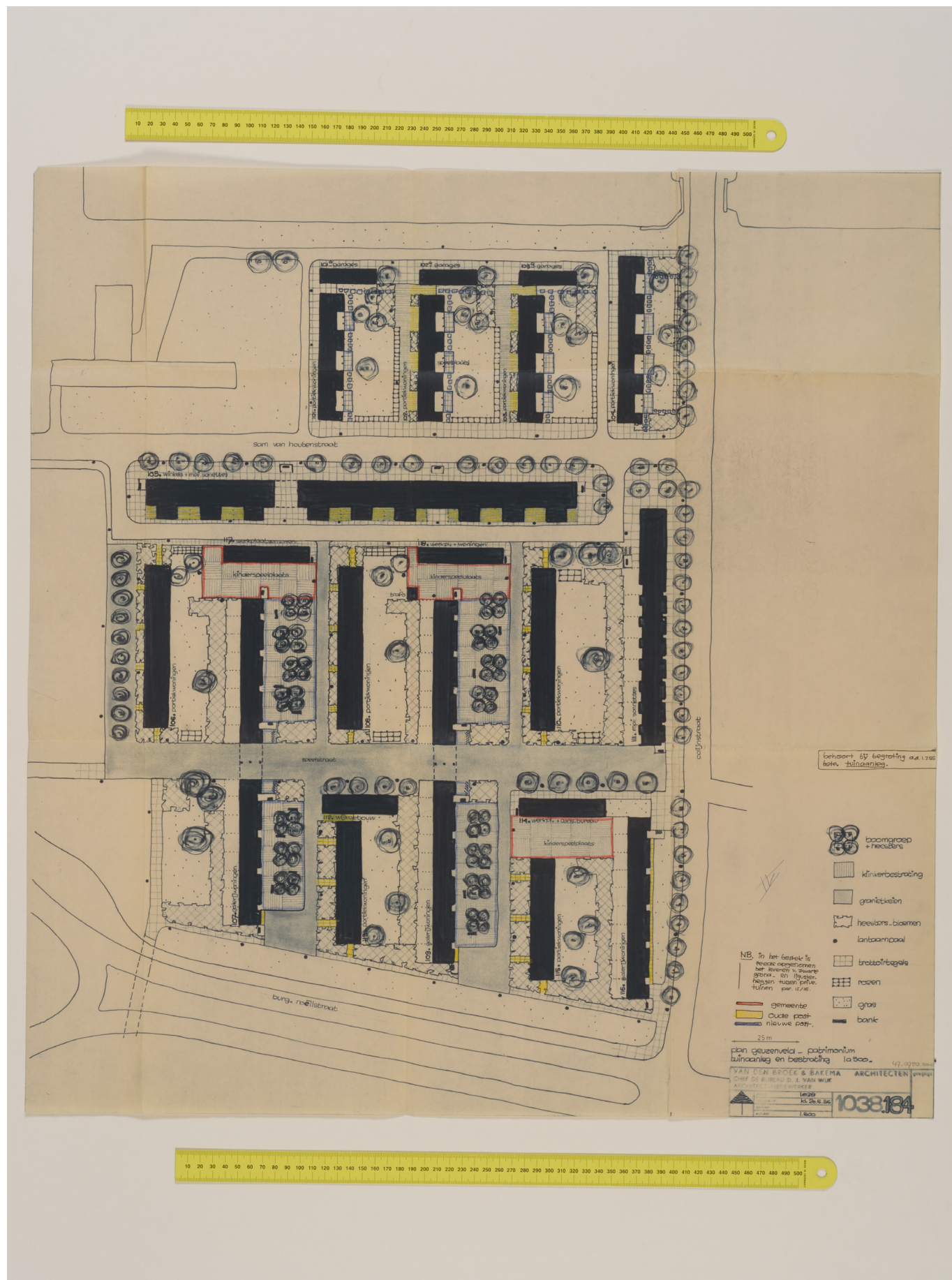
³ In het kader van dit onderzoek werd een gesprek gevoerd met Annemiek Fontein, hoofd Landschapsarchitectuur, gemeente Rotterdam. Daaruit kwam het idee van een pilot voort.

⁴ Digitaal Erfgoed Nederland (www.den.nl) is het kenniscentrum voor digitalisering in de cultuursector. DEN biedt advies en cursussen aan, en geeft een overzicht van de subsidiemogelijkheden.

⁵ De NVTL had zitting in de kerngroep die dit onderzoek begeleidde, en heeft zich bereid verklaard deze rol te nemen.

⁶ Net als Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur is de Collectie Ontworpen Landschap een concept dat opgeworpen is in de context van dit onderzoek. Het verschil in naamgeving is bewust; ATL is het brede overzicht, voor vele doelen en gericht op de lange lijn. De Collectie Ontworpen Landschap zou een gerichte selectie zijn, gericht op publieke presentatie, en aangepast aan tijd, plaats en thema.

⁷ Pottenberg, een wijk in Maastricht, is één van de 30 wederopbouwgebieden die door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is geselecteerd om aandacht te vragen voor de kwaliteit van deze wijken, zeker als reconstructie aan de orde is. Landschapsarchitect Jacqueline Verhees onderzocht het archief van Bureau Vallen, dat destijds het groenontwerp maakte. Vallen gaf in zijn ontwerp de (zicht)relaties tussen stad en landschap veel aandacht; een inzicht dat helpt in het denken over de groene opzet nu.

Tekening voor de hoven rond Dirk Sonoystraat, Amsterdam (1958), Mien Ruys
Vindplaats: Speciale Collecties Wageningen University & Research, Wageningen

De publicatie *De groene kracht. De transformatie van de Westelijke Tuinsteden Amsterdam* (Feddes, 2011) kwam voort uit zorg over de omgang met groen bij de reconstructie van de naoorlogse woonwijken. In de opzet van een tuinstad als Nieuw-West was groen zoals auteur Yttje Feddes het zegt een 'troefkaart', maar bij de hedendaagse vernieuwing was daar lang te weinig aandacht voor. Het onderzoek achter deze publicatie is een goed voorbeeld van het belang van archiefmateriaal voor een hedendaagse opgave. Om een antwoord te vinden op de betekenis van de groene ruimte nu, en tegelijkertijd het erfgoed te respecteren, moest de oorspronkelijke opzet boven water worden gehaald via tekeningen en geschreven teksten. Dit onderzoek is een samenwerking tussen tuin- en landschapsarchitectuur en architectuurgeschiedenis. Het Stadsarchief Amsterdam is uitgekamd op materiaal over de Westelijke Tuinsteden.

De onderzoekers ontdekten dat veel mogelijk waardevol materiaal is weggegooid toen de afdeling Beplantingen van stadskwekerij Frankendael na 1980 naar het Wibauthuis trok. Dat betrof vooral tekeningen, zodat bij dit onderzoek noodgedwongen zwaar is geleund op briefwisselingen, jaarverslagen en tijdschriften. Voor de onderzoekers leverde deze tekening van Mien Ruys, bewaard bij Speciale Collecties WUR, voor enkele hoven in Geuzenveld de bevestiging van het idee van een 'bomentaal': de geometrische, ritmische patronen die een dialoog aangaan met de bouwblokken. Uit brieven van de groen-supervisoren konden de onderzoekers opmaken dat er een interessante twist was tussen de stedenbouwkundigen en de groenontwerpers over transparantie versus beschutting.

De herstructurering van de naoorlogse woonwijken is sinds de jaren negentig een grote opgave. Daarbij spelen allerlei aspecten een rol: sociale kwesties, bouwtechnische problemen en de huidige woningbouwbehoefte. Maar meer en meer wordt ook het erfgoedperspectief benoemd. Daarbij kan deels gebruik worden gemaakt van gesprekken met betrokkenen van destijds, maar die bron droogt langzaam op en dan moeten we het doen met wat in archieven bewaard is. Een onderzoek als *De groene kracht* laat zien dat dankzij bewaard materiaal nieuwe inzichten naar voren kunnen komen die belangrijk zijn voor de slag die nu wordt gemaakt.

7. Vervolg

Het onderzoek naar de positie van de archieven van tuin- en landschapsarchitectuur in Nederland heeft duidelijk gemaakt dat een geloofwaardige aanpak uit een reeks van grotere en kleinere onderdelen moet bestaan. Die kunnen door verschillende partners in het netwerk op verschillende momenten in de tijd worden uitgevoerd, met als richtpunt de Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur (ATL). De zes adviespunten in het vorige hoofdstuk duiden verschillende aspecten aan, van randvoorwaarden en cultuuromslag tot de wenselijkheid van een noodverband en concrete verbeteringen.

Om daadwerkelijk tot Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur te komen is tijd en structurele financiering nodig. Tegelijkertijd is er nu enthousiasme onder de partijen in het veld en zijn er urgente kwesties die op korte termijn om actie vragen. Dat is reden om liefst op korte termijn een vervolgtraject te starten, als verbindende schakel tussen dit onderzoek en het perspectief op een voorziening die een oplossing biedt voor de archieven. Het vervolgtraject zou nog in 2021 kunnen starten, als een volgende fase van verkenning waarin wordt uitgewerkt hoe het organisatorische, inhoudelijke en financiële raamwerk voor Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur eruit kan zien. Al werkend zal er ruimte zijn voor directe acties en het oogsten van laaghangend fruit. In dit hoofdstuk worden de verschillende randvoorwaarden en werkzaamheden geschetst die in het vervolgtraject aan de orde zijn.

7.1 Bouwen aan een netwerk van archieven van tuin- en landschapsarchitectuur

– Voortbouwend op de gesprekken in het kader van dit onderzoek moet in het vervolgtraject een uitgebreider beeld geschetst worden van de taken, rollen en agenda van een netwerk van archieven. De Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur worden om

meerdere redenen, waaronder capaciteit, idealiter door meerdere partijen gedragen.

- Op dit moment hebben twee instellingen een duidelijke collectie tuin- en landschapsarchitectuur: Het Nieuwe Instituut (HNI) en Speciale Collecties WUR. Het Nationaal Archief heeft geen omschreven collectie tuin- en landschapsarchitectuur maar beheert de facto veel materiaal dat dit werkterrein documenteert. Verder is de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed nauw bij het onderwerp betrokken. Het ligt voor de hand met deze partijen in gesprek te gaan over hun mogelijke rol in een netwerk;
- Daarnaast is er een breder netwerk van archiefinstellingen en collectiebeheerders, zoals regionale centra, gemeentelijke archieven en musea. Hier ligt potentie en interesse voor participatie in een netwerk. Een rol voor deze partijen moet in het vervolgtraject worden verkend.

– Het is van belang te verkennen welke partij het centrale aanspreekpunt in het netwerk kan worden. HNI heeft aangegeven een coördinerende rol te willen vervullen. Een verkenner of kwartiermaker expliciteert hoe de verschillende partners (kunnen) samenwerken en welke rol het centrale aanspreekpunt speelt. De volgende taken dienen daarbij aan de orde te komen:

- het uitwerken en opzetten van Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur;
- de visie en hoofdlijnen van beleid van het netwerk, met name rond verwerving en ontsluiting;
- het ontwikkelen en uitdragen van kennis over het specifieke terrein tuin- en landschapsarchitectuur gericht op professionals en andere betrokkenen;
- het opereren als spil en aanspreekpunt;
- het inschatten van het belang van aangeboden archieven en het koppelen van die archieven met partners in het netwerk.

– De kwartiermaker werkt uit hoe een nieuw

- netwerk tot stand kan komen door gebruik te maken van reeds opgebouwde kennis, zoals op vlak van digitale technieken, en daar zo mogelijk bij aan te haken. Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur staat niet op zichzelf, maar is op allerlei manieren te verknopen met andere culturele, sociale en historische terreinen.
- De kwartiermaker werkt een aanzet uit voor de planning, menskracht en benodigde middelen.

7.2 Inhoudelijke contouren verzamelbeleid

- De kwartiermaker start met het ontwikkelen van de programmatische aanpak voor de opbouw van Archieven Tuin- en Landschapsarchitectuur maar voedt ook het concept van een in dit onderzoek opgeworpen Collectie Ontworpen Landschap: een gerichte selectie, aangepast aan tijd, plaats en thema, waarmee verhalen, beelden en inzichten rond ontworpen landschap gedeeld worden met een groter publiek en zo deel gaan uitmaken van het maatschappelijk debat over onze leefomgeving. Het is belangrijk dat reeds in deze tussenfase gewerkt wordt aan de contouren van verzamelbeleid. Dat kader is nodig om zwerfende archieven te beoordelen, en om projecten die nu al ondernomen kunnen worden in een groter geheel te verankeren.
- De balans tussen een focus op de ‘professionele auteur en oeuvre’ en die van ‘meerstemmige verhalen’ binnen het verzamelbeleid moet worden doordacht. Aan de basis ligt een beeld van belangrijke narratieven, thema’s, oeuvres, projecten en initiatieven, en hoe daarin privaat ontwerp, publiek ontwerp en niet-professionals een rol speelden. De kenschets waarmee dit rapport opende, die ook aan diverse denkers en onderzoekers is voorgelegd, kan als aanzet gelden. Maar er zijn nog de nodige stappen te zetten.
- Zeker wanneer het netwerk partijen omvat die niet gericht zijn op ontwerp en landschap, is het van groot belang dat gewerkt wordt aan meta-datering, termen en trefwoorden die een

gezamenlijke basis verschaffen. De kwartiermaker inventariseert hoe de ervaring in bestaande netwerken kan worden benut, en preciseert dat voor het werkterrein van de tuin- en landschapsarchitectuur.

- Met dit onderzoek is weliswaar iets meer zicht gekomen op de omvang en aard van de archieven van tuin- en landschapsarchitectuur maar er is nader onderzoek nodig om een scherper beeld te krijgen van de kwantiteit en kwaliteit. Dit kan onderdeel van het werk van de kwartiermaker zijn, maar kan ook als losse onderzoeksvraag worden behandeld.
- Omdat het vraagstuk van bedreigde archieven zich nu voordoet, moet het deel van het vervolgtraject zijn hier een noodverband voor te vinden. Dat houdt in, dat er een plek gevonden moet worden. Het ligt voor de hand daarbij breder te kijken, naar de grotere archiefinstellingen. Tegelijk zal een voorlopige beoordeling moeten worden gemaakt die niet los kan staan van eerste gedachten over macroselectie. Met partners in netwerk met de benodigde expertise kan gewerkt worden aan een plan van aanpak gericht op consolidatie van het materiaal.

7.3 Expertise vanuit een breed perspectief op tuin- en landschapsarchitectuur

- Voor dit alles geldt dat de partij die het vervolgtraject uitvoert of coördineert, de juiste expertise organiseert, waarbij in de eerste plaats het specifieke werkterrein van tuin- en landschapsarchitectuur goed bediend is. Een breed samengestelde begeleidingsgroep, vergelijkbaar met de instellingen vertegenwoordigd in de kerngroep van dit onderzoek aangevuld met in ieder geval partijen als het Nationaal Archief en regionale historische centra, kan op het evenwicht tussen de verschillende belangen en werkterreinen toezien. Het is belangrijk (tussen)resultaten te delen met het veld, om het vuurtje aan te wakkeren, kennis te delen en tot een breed gedragen aanpak te komen.

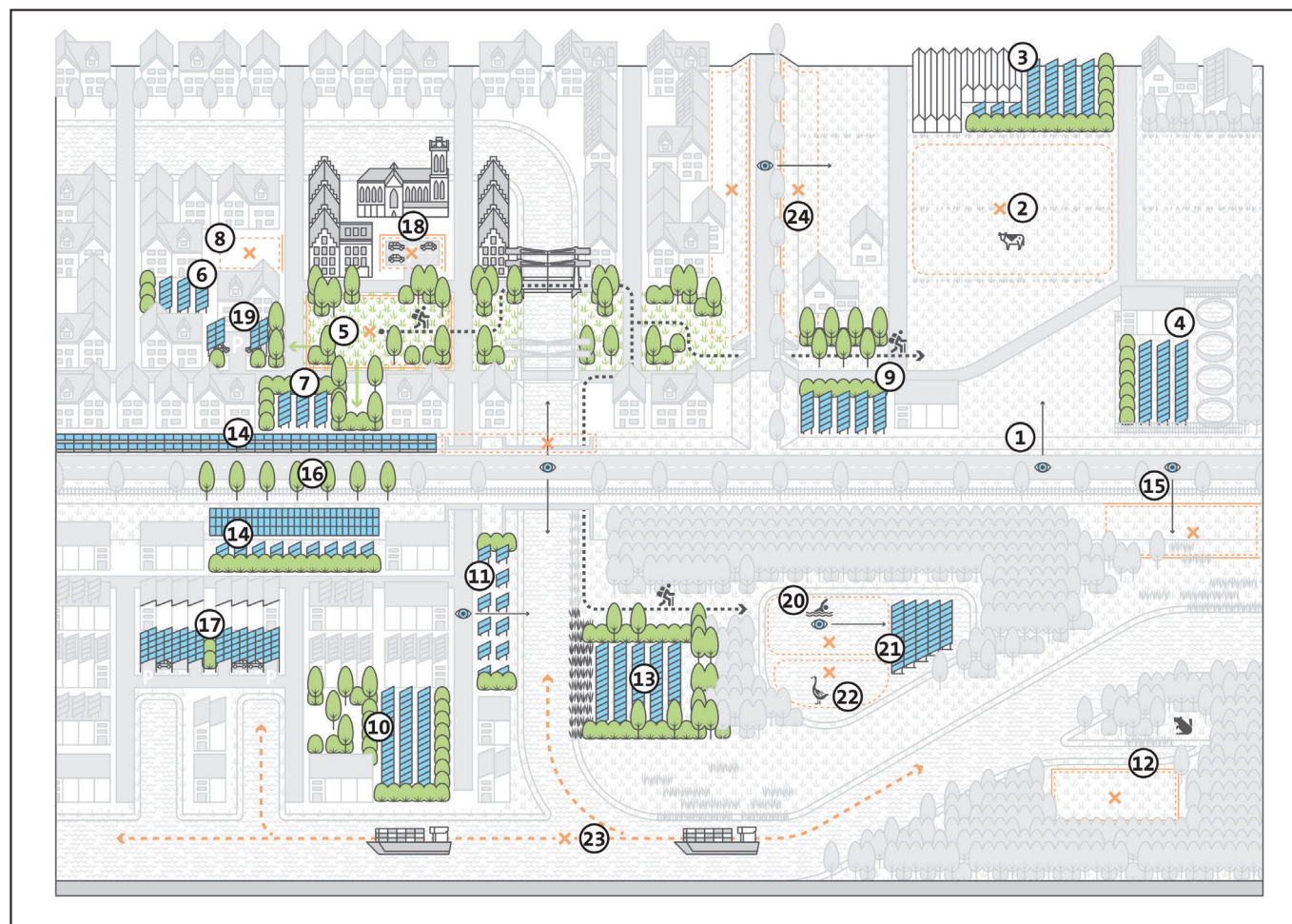

Diagram voor de landschappelijke afwegingscriteria in het kader van de RES 1.0 Drechtsteden (2021), Royal HaskoningDHV
Vindplaats: archief RHDHV, Amersfoort

In het voorjaar van 2021 zijn de zogenaamde RES 1.0-documenten aangeboden aan gemeenten en provincies. RES staat voor Regionale Energiestrategie, wat verwijst naar de manier waarop de Rijksoverheid met duurzame energie uit zon en wind uitwerking wenst te geven aan de internationale klimaatafspraken van Parijs, 2015. Die transitie gaat ons landschap behoorlijk veranderen, en het is aannemelijk dat we over 10, 20 of 50 jaar nog eens terug willen kijken hoe dit proces verliep, wat de motieven waren, wie betrokken waren. Het is belangrijk informatie over dit hele proces goed te archiveren.

Deze afbeelding is afkomstig uit de documenten van de RES-regio Drechtsteden. Op een abstracte wijze is weergegeven op welke wijze zonnevelden in restructies geplaatst kunnen worden, wat geschikte en ongewenste locaties zijn en aan welke landschappelijke inpassingsaspecten voldaan moet worden. Daarmee kan het regionaal bestuur ontwikkelaars van zonnevelden een kader bieden.

Nederland is verdeeld in 30 RES-regio's, samenwerkingsverbanden tussen onder meer gemeenten, provincies en waterschappen. Allemaal met hun eigen plannen. Die regio's voeren een overheidstaak uit en hun documentatie valt daarmee onder de Archiefwet. Formeel is het helder, maar de praktijk is minder duidelijk. Wie ziet erop toe dat informatie inderdaad wordt bewaard? Tuin- en landschapsarchitecten opereren hier in grote teams, doen studies en maken tekeningen waarvan vele het eindproduct niet halen. Vaak is is het eindproduct een complex compromis waarbij een ruimtelijk perspectief ondergeschikt was. Toch ligt er een hele 'humuslaag' van ruimtelijk denken over deze belangrijke opgave waarover burgers, onderzoekers en ontwerpers in de toekomst vast meer willen weten.

Deze concrete tekening werd gemaakt door de ontwerpfabing van het ingenieursbureau RoyalHaskoningDHV. Dergelijke bureaus, met soms kleinere en soms omvangrijke ontwerpfabingen, hebben een lange geschiedenis bij de totstandkoming van het ontworpen landschap in Nederland. In het scala van publieke ontwerpfabingen en private landschapsarchitectuurbureaus nemen zij een eigen plek in.

Bijlagen

Geraadpleegde experts, deelnemers klankbord-groep, rondetafelgesprek en kennisbijeenkomst

Experts	
Guus Beumer Algemeen en artistiek directeur, Het Nieuwe Instituut (tot 1 mei 2021)	Niek Hazendonk Senior beleidsmedewerker strategie, ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, lid Network of European Landscape Architecture Archives, opdrachtgever <i>Papier en Landschap</i> (2002)
Eric Blok Landschapsarchitect SB4, Voorzitter Vakgroep Groen Erfgoed	Karin van der Heiden Designhistoricus, curator vormgevingsarchieven
Gijs Boink Senior medewerker Collectiebeheer, Nationaal Archief	Wilbert Helmus Netwerkmanager, Netwerk Digitaal Erfgoed
John Boon Hoofd landschapsarchitectuur, Arcadis	Imke van Hellemond Auteur <i>Papier en Landschap</i> (2002), onderzoeker Vrije Universiteit Amsterdam
Marlies Brinkhuijsen Universitair docent Landschapsarchitectuur Wageningen University & Research, Lid Network European Landscape Architecture Archives	Rob Hendriks Ruimtelijk denker, ADDA
Ernst des Bouvrie Archivaris, Het Nieuwe Instituut	Freek Ingen Housz Senior beleidsadviseur Creatieve Industrie, ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Peter Diebels Provinciearchivaris, Provincie Zuid-Holland	Brigitte Jansen Programmamanager, Netwerk Archieven Design en Digitale Cultuur, Het Nieuwe Instituut
Marens Engelhard Algemeen directeur/Algemeen Rijksarchivaris, Nationaal Archief	Erik A. de Jong UvA Artis hoogleraar emeritus Cultuur Landschap en Natuur
Annemieke Fontein Hoofd Landschapsarchitectuur, gemeente Rotterdam	Jannemarie de Jonge Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving, College van Rijksadviseurs
Harma Horlings Landschapsarchitect Staatsbosbeheer, gastdocent Academie van Bouwkunst	Erik Ketelaar Emeritus-hoogleraar Archiefwetenschap, Universiteit van Amsterdam
Regina Havinga Senior adviseur duurzaamheid en ruimtelijke kwaliteit, Rijkswaterstaat Betrokken bij archivering Ruimte voor de Rivier	Annet Knol Bibliothecaris, Batavialand

Robbert de Koning Landschapsarchitect Betrokken bij archivering Ruimte voor de Rivier	Aart Oxenaar Directeur Onderwijs, Faculteit Bouwkunde, TU Delft
Marten Kuijpers Senior onderzoeker, Het Nieuwe Instituut	Josien Paulides Zakelijk directeur, Het Nieuwe Instituut
Klaas Kuitenbrouwer Onderzoeker digitale cultuur, Het Nieuwe Instituut	Judith van der Poel Landschapsarchitect, eigenaar-directeur Niek Roozen Landscape bv
Hubert Krekels Hoofd Bibliotheek, Wageningen University & Research	Nico Randeraad Hoogleraar-directeur, Sociaal Historisch Centrum voor Limburg
Natascha Lensvelt Specialist Tuinen als groen erfgoed, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed	Martin Rein-Cano Directeur TOPOTEK I
Eva Lintjes Medewerker Research Centre, Het Nieuwe Instituut	Paul Roncken Directeur stichting NatuurCollege, lector Landschapsarchitectuur WUR, Provinciaal Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit provincie Utrecht
Eric Luiten Hoogleraar Landschapsarchitectuur, Technische Universiteit Delft	Niek Roozen Landschapsarchitect, adviseur Niek Roozen Landscape bv
Geertje Mak Hoogleraar Politieke geschiedenis van gender, Universiteit van Amsterdam, senior onderzoeker, KNAW NL-Lab	Ellen Smit Conservator, Het Nieuwe Instituut
Liesbeth Missel Conservator Speciale Collecties, Wageningen University & Research	Dirk Sijmons Adviseur H+N+S Landschapsarchitecten
Willy van der Most Hoofd Kennis en Collecties, Batavialand	Floor van Spaendonk Directeur Bureau Europa, adviseur cultuur en erfgoed
Behrang Mousavi Hoofd Rijkscollectie voor Nederlandse Architectuur en Stedenbouw, Het Nieuwe Instituut	Theo Spek Hoogleraar Landschapsgeschiedenis, hoofd Kenniscentrum Landschap, Kenniscentrum Landschap Rijksuniversiteit Groningen
Frans Neggers Digitaal Archivaris, Het Nieuwe Instituut	Ernest Slot Plaatsvervangend hoofd Mediabeleid en coördinerend beleidsadviseur film, architectuur en vormgeving, ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Steffen Nijhuis Associate Professor Landscape Architecture, TU Delft, bestuurslid Dutch School of Landscape Architects	

Marinke Steenhuis Architectuurhistoricus, SteenhuisMeurs	Jan Janse Nederlandse Vereniging voor Tuin- en Landschapsarchitectuur
Frank Stroeken Landschapsarchitect, Wing	Kennisbijeenkomst ‘Het geheugen van het ontworpen landschap’ (online) 4 maart 2021
Berno Strootman Voormalig Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving (2016–2020), College van Rijksadviseurs, directeur, Strootman Landschapsarchitecten	Met ontwerpers, onderzoekers, archief- en erfgoedinstellingen, onderwijs en beleidsmakers is gesproken over het erfgoed van het ontworpen landschap. In een plenair deel zijn verschillende perspectieven op het vraagstuk belicht (vanuit een instelling, een ontwerper en een onderzoeker). De bouwstenen van het van het in dit rapport gepresenteerde gepresenteerde onderzoek en advies zijn besproken. En in zes deelsessies bogen deelnemers zich over de mogelijkheden van een netwerk van archieven, de rol van onderzoek en onderwijs, ontwerp bureaus als makers en gebruikers van archieven, ontwerpers in publieke dienst en de rol van de Archiefwet, contouren voor een verzamelbeleid voor tuin- en landschapsarchitectuur, en de omgang met analoog en digitaal materiaal. Ruim 75 mensen namen deel aan de bijeenkomst.
Marc Treib Emeritus-hoogleraar architectuur, University of California Berkeley	
Wanda Waanders Acquisities, Stadsarchief Rotterdam	
Wim Westland Hoofd Kennis en Advies, Nationaal Archief	
Peter Wouda Bouwmeester eokathedraal Heerenveen, Stichting Tijd	
Paula van Zijl Interim beleidsadviseur Cultuur, gemeente Almere	
Rondetafelgesprek ontwerp bureaus	
Jeanette Visser B+B Stedebouw en Landschapsarchitectuur	
Tomas Degenaar B+B Stedebouw en Landschapsarchitectuur	
Han Thijssen MTD Landschapsarchitecten	
Hanneke Toes TLU Landschapsarchitecten	
Frans Boots Frans Boots ruimtelijk advies	
Marieke Timmermans la4sale	

Geraadpleegde bronnen en literatuur

Backer, A.M., Blok, E., Oldenburger, C.S. (1998). <i>De Natuur bezworen. Een inleiding in de geschiedenis van de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur van de middeleeuwen tot het jaar 2005</i> : De Hef	Labuhn, B., Luiten, E. (2014). <i>Ontwerpen met erfgoed. Leren van de Belvedere-ervaring</i> : Uitgeverij Blauwdruk
Bakker, J. H. (2016/2). <i>De export van de “Dutch Approach”. Over de internationale uitstraling van Nederlandse landschapsarchitecten. Ons Erfdeel</i>	Luiten, E. (1996). <i>Werk in uitvoering. Landschapsarchitectonische opgaven in het volgende decennium. Jaarboek Landschapsarchitectuur en Stedenbouw 1993–1995</i> : Uitgeverij Thoth
De Jong, E. (2002). <i>An den Quelle des Berufes: Garten und Landschaft</i>	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2018). <i>Cultuur in een open samenleving</i>
De Jong, E., Dominicus-van Soest M. (1996). <i>Aardse Paradijzen. De tuin in de Nederlandse kunst</i> : Snoek Ducaju	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2021). <i>Rapportage Verdrag van Faro: Erfgoed van en met iedereen</i>
De Jong, E.A. (2006). <i>Natuurlijke verwantschap. Over tuin- en landschapsarchitectuur</i> : Oratie Universiteit Leiden	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2020). <i>Uitgangspunten Cultuurbeleid 2021–2024</i>
De Visser, R. (1997). <i>Het landschap van de landinrichting. Een halve eeuw landschapsbouw</i> : Uitgeverij Blauwdruk	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2020). <i>Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp</i>
Feddes, Y. (2011). De groene kracht. <i>De transformatie van de Westelijke Tuinsteden Amsterdam</i> : SUN Trancity	Raad Voor Cultuur, College van Rijksadviseurs. (2020). <i>Verder met de Verklaring van Davos</i>
Hennaut, E. (2013). <i>Archives and landscape architecture, A leafy stroll through CIVA Connections</i>	Sijmons, D. (2015). Moved movement. Landscape under the hood. <i>Farewell speech, TU Delft</i>
Het Nieuwe Instituut. (2019). <i>Inventarisatie Archieven Design en Digitale Cultuur</i>	Sijmons D., Luiten E. (1994). <i>Landschapsarchitectuur en Cultuurbeleid. Een terreinverkenning</i> : Ministerie van WVC
Het Nieuwe Instituut. (2012). <i>Keuzes Maken</i>	Smienk, G. (red.). (1993). <i>Nederlandse landschapsarchitectuur: Tussen traditie en experiment</i> : Uitgeverij Thoth
Jeurgens, C., Kolle, A. (2015). <i>Belangen in Balans, Handreiking voor waardering en selectie van archiefbescheiden in de digitale tijd</i> : Nationaal Archief	Smit, F., Glaudemans, A., Jonker, R. (2017). <i>Archives in Liquid Times: Stichting Archiefpublicaties</i>
Ketelaar, E. et al. (2010). <i>The Netherlands: Archives, Libraries, and Museums</i>	Steenhuis, M. (2008). <i>Pieter Buys tuin- en landschapsarchitect. Maken en laten</i> : NAI Uitgevers

Steenhuis, M. (2014). *Overbodig zondebesef. De emancipatie van de naoorlogse landschapsarchitectuur*. Bijhouwerlezing, Blauwdruk

Steenhuis, M., Hooijmeijer, F. (red). (2009). *Maakbaar Landschap. Nederlandse landschapsarchitectuur 1945–1970*: NAI Uitgevers

Van Dooren, N. (2019/I). Boslandbouw voor de burger. Het voedselbos als landschapsarchitectonische opgave. *Blauwe Kamer*

Van Dooren, N (2015). Gardening the delta. A Dutch approach to landscape architecture. *Essay and lectures on the occasion of the 25th anniversary of H+N+S Landscape Architects*: Uitgeverij Blauwdruk

Van Hellemond, E.M. (2002). *Papier en Landschap, Archivering tuin- en landschapsarchitectuur in Nederland*: Expertisecentrum LNV

Van den Heuvel, D. (2020). *Ecology Thinking in Architecture*: NAI Uitgevers

Vroom, M. (2010). *Lexicon van de tuin- en landschapsarchitectuur*: Uitgeverij Blauwdruk, tweede druk

Colofon

Opdracht
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

– Ellen Smit
(Het Nieuwe Instituut)

Opdrachtnemer
Het Nieuwe Instituut
– Behrang Mousavi
(Hoofd Rijkscollectie voor Nederlandse Architectuur en Stedenbouw)
– Guus Beumer
(Algemeen en artistiek directeur, tot 1 mei 2021)
– Josien Paulides
(Zakelijk directeur)

Klankbordgroep
– Karin van der Heiden
(designhistoricus, curator vormgevingsarchieven)
– Harma Horlings
(landschapsarchitect Staatsbosbeheer, gastdocent Academie van Bouwkunst)
– Paul Roncken
(Directeur stichting NatuurCollege, lector Landschapsarchitectuur WUR, Provinciaal Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit provincie Utrecht)

Onderzoek en adviesrapport
Onderzoek
– Noël van Dooren
(landschapsarchitect, onderzoeker en publicist)
Projectleiding en assistentie onderzoek
– Marieke Francke

Beelden omslag
– De Hollandse delta 1:100.000 (1969), Pjotr Gonggrijp, Het Nieuwe Instituut
– Stedenbouwkundige hoofdopzet Almere (1976), Alle Hosper, Het Nieuwe Instituut

Kerngroep
– Teun van den Ende / Shera van de Wittenboer
(College van Rijksadviseurs)
– Niek Hazendonk
(ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit)
– Imke van Hellemond
(auteur *Papier & Landschap*)
– Freek Ingen Housz
(ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap)
– Jan Janse
(Nederlandse Vereniging voor Tuin- en Landschapsarchitectuur)
– Marten Kuijpers
(Het Nieuwe Instituut)
– Natascha Lensvelt
(Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)
– Liesbeth Missel
(Speciale Collecties, Wageningen University & Research)
– Ernest Slot
(ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap)

Het Nieuwe Instituut

